

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Prof. Dr. Erman ARTUN

ANONİM TÜRK HALK EDEBİYATI NAZMI

Prof. Dr. Erman ARTUN

ANONİM
TÜRK HALK EDEBİYATI NAZMI
EDEBİYAT TARİHİ/METİNLER

KARAHAN
KİTAP BEVİ

2.Baskı

Prof. Dr. Erman ARTUN

Anonim
Türk Halk Edebiyatı
Nazmı

Edebiyat Tarihi/Metinler

İkinci Baskı

 KARAHAN
KİTAP EVI

2015

İkinci Baskı

: Ocak 2015

Eser

Yazar

Yayın editörü

Pazarlama

Kapak tasarım

Sayfa Düzeni

Anonim Türk Halk Edebiyatı Nazmı

Prof.Dr.Erman Artun

Seyfi Karahan

İsmet Karahan

Erdoğan Yağmur

Karahan

ISBN: 978-605-4454-60-0

Baskı: Öz Baran Ofset

Tel: 312.394 45 60

email:karahankitap@mynet.com

www.karahankitabevi.com

Merkez: Çakmak Cad. Çakmak Plaza No:40/45

Seyhan / ADANA

Tel: (0 322) 363 05 84 Faks: (0 322) 363 57 79

Şube: Mahfesiğmaz Mah.79019 Sok.Sargut Apt.No:39

Tel:(0322)234 16 11 Faks:(0322)234 16 33

Çukurova/ADANA

Prof. Dr. Erman ARTUN

1948 yılında Tekirdağ'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini 1966 yılında Tekirdağ Namık Kemal Lisesi'nde tamamladı. Aynı yıl Edirne Erkek Öğretmen Okulu'ndan da mezun oldu.

1971 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Tekirdağ'da edebiyat öğretmeni ve Tekirdağ Eğitim Enstitüsü'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1984-1987 yılları arasında Yugoslavya Belgrat Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türkoloji Bölümü'nde okutman olarak görevlendirildi.

1988 yılında Yugoslavya Priştine Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. Trakya Üniversitesi'nde okutman olarak çalıştı. 1991'de Yardımcı Doçent, 1997'de Doçent, 2003'te Profesör oldu.

1991 yılından beri Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatı Anabilim dalında öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Yurt içinde ve yurt dışında ulusal, uluslararası, kongre ve sempozyumlara katılıp on beşi yurtdışında olmak üzere seksenin üzerinde bildiri sundu. Yirmisi yurtdışı olmak üzere yüz onun üzerinde yayımlanmış bilimsel makalesi ve 23 kitabı vardır.

Kitaplar:

1. Tekirdağ Folklor Araştırması, İstanbul, 1978
2. Tekirdağ Folklorundan Örnekler, Tekirdağ, 1983
3. Vezbanja Iz Savremenog Turskog Jezika Sa Tekstovima, Beograd, 1988
4. Tekirdağ Çocuk Oyunları, Tekirdağ, 1993
5. Tekirdağ Halk Oyunları Araştırması, Tekirdağ, 1993
6. Tekirdağ Cemal Ritüeli ve Balkanlardaki Varyantları, Ankara, 1993
7. Günümüzde Adana Âşıklık Geleneği (1966-1996) ve Âşık Feymani, Adana, 1996
8. Tekirdağ Halk Kültürü Araştırmaları, Tekirdağ, 1998
9. Adana Mutfak Kültürü ve Adana Yemekleri, Adana, 1998
10. Adana Halk Kültürü Araştırmaları I, Adana, 2000

11. Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, Adana, (Genişletilmiş 6. Baskı 2001, 2005, 2008, 2009, 2011, 2012)
12. Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı, İstanbul (Genişletilmiş 5. Baskı, 2002, 2006, 2008, 2011)
13. Türk Halk Edebiyatına Giriş, Adana, (Genişletilmiş 7. Baskı 2004, 2004, 2006, 2008, 2009, 2011, 2012)
14. Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri, Adana, (Genişletilmiş 6. Baskı 2004, 2006, 2008, 2009, 2011, 2012)
15. Türk Halkbilimi, Adana (Genişletilmiş 8. Baskı, 2005, 2007, 2008, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012)
16. Adana Halk Kültürü (Genişletilmiş 2. Baskı), Adana, 2006
17. Seyirlik Köy Oyunları ve Anonim Halk Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul, 2008
18. Halk Kültürü Araştırmaları, İstanbul 2008
19. Âşık Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul 2008
20. Âşık Edebiyatı Metin Tahlilleri, Adana, (Genişletilmiş 2. Baskı, 2010, 2011)
21. Dinî Tasavvufî Halk Edebiyatı Metin Tahlilleri, Adana, (Genişletilmiş 2. Baskı 2010, 2011)
22. Anonim Türk Halk Edebiyatı Nazmı, Adana, 2012
23. Çukurova Halk Kültüründe Mizah, Adana, 2013

Ödüller:

1. Folklor Araştırmaları Kurumu tarafından "Türk Folkloruna Hizmet Ödülü", 1996
2. İçel Folkloru Dergisi tarafından "İçel Folkloruna Hizmet Ödülü", 1996
3. Motif Dergisi tarafından "2000 Yılı Halkbilimi Hizmet Ödülü", 2000
4. Osmaniye OFAD tarafından "Dadaloğlu Ödülü", 2007
5. Troya Folklor Araştırmaları Derneği tarafından "2009 Pertev Naili Boratav Yılın Halkbilimcisi Ödülü", 2010
6. "Çukurova Ödülü 2013 (Çukurova Sanat Girişimi'nce, 7. UÇSG kapsamında)

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	ix
KISALTMALAR	xi

GİRİŞ

ANONİM HALK EDEBİYATINA GENEL BAKIŞ	1
---	---

BİRİNCİ BÖLÜM

ANONİM TÜRK HALK EDEBİYATI NAZMI

MANİ	7
A. Mani	7
B. Mani Söyleme Geleneği.....	9
C. Manilerin Tasnifi	16
1. Yapılarına Göre Maniler	16
2. İçeriklerine Göre Maniler	16
D. Manilerden Örnekler	17

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKÜ

A. Türkü	37
B. Türkü Söyleme Geleneği.....	39
C. Türkülerin Oluşması ve Yayılması:	41
D. Türkülerde Tarih.....	43
E. Türkülerde İşlenen Konular	43
F. Türkülerin Sınıflandırılması:	44
a. Söyleyicilerine Göre Türküler	44
1. Asıl Türküler (Yakıcısı belli olmayan).....	44
2. Âşıkların ve Türkü Yakıcılarının Yaktığı Türküler	45
b. Ezgilerine Göre Türküler	46

c. Konularına Göre Türküler	46
d. Yapılarına Göre Türküler	48
G. Türkülerden Örnekler	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AĞIT

A. Ağıt	73
B. Ağıt Yakma Geleneği	74
C. Ağıtların Biçimi	77
D. Ağıtların Özellikleri	78
E. Ağıtın Diğer Türlerle İlişkisi	80
F. Ağıtların İşlevi	80
G. Ağıtlardan Örnekler	81

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NİNİ

A. Ninni	117
B. Ninni Söyleme Geleneği	118
C. Yapıları Bakımından Ninniler	119
D. Ninnilerin Özellikleri:	120
E. Ninnilerden Örnekler	120

BEŞİNCİ BÖLÜM

BİLMECE

A. Bilmece	135
B. Bilmece Sorma Geleneği	137
C. Bilmecelerin Kaynakları	140
D. Bilmecelerin Oluşması - Kökeni	140
E. Bilmecelerin Sınıflandırılması	141
F. Bilmecelerin Biçimi	143

G. Bilmecelerin Çözülmesi	144
H. Bilmecelerin Çeşitleri	144
1. Anonim Halk Bilmeceleri	144
2. Muamma	145
3. Lugaz	145
4. Âşıklar ve Muamma	145
I. Türk Bilmecelerinin İşlevi.....	146
J. Bilmecelerden Örnekler	147

ALTINCI BÖLÜM

TEKERLEMELER

A. Tekerleme.....	161
B.Tekerlemelerin Kökeni ve Kaynakları	161
C. Tekerlemelerin Biçimsel Özellikleri	162
D. Tekerlemelerin Bağlı Bulundukları Metne Göre Tasnifi	163
F. Tekerlemelerde Anlatım ve İçerik.....	166
G. Tekerlemelerin Özellikleri ve İşlevleri	166
I. Tekerlemelerden Örnekler	168

YEDİNCİ BÖLÜM

ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

A. Atasözü	179
B. Atasözlerinin Tarihçesi.....	180
C. Türklerde Atasözü Kullanımı.....	181
a. Atasözlerinin Kullanım Amaçları	181
b. Atasözlerinin Hukuk Kuralları İçindeki Yeri	182
D. Atasözlerinin Kaynakları	182
Atasözü Kitapları.....	182
E. Atasözlerinin Sınıflandırılması	182
F. Atasözlerinin Özellikleri	183

G. Üslûpları Bakımından Atasözleri	186
H. Atasözlerinden Örnekler:	187
I. Deyim	193
J. Deyimlerden Örnekler:	194
KAYNAKÇA	201
DİZİN	213

ÖN SÖZ

Bütün toplumlar tarih sahnesinde var oldukları andan itibaren edebî ürünler ortaya koymuşlardır. Sözlü ve anonim olarak ortaya çıkıp zaman içinde gelişen ürünlerden edebî değer taşıyanlar “halk edebiyatı” adı altında incelenmiştir.

Edebiyat, bir ulusun veya bir dönemin yazar ve şairlerinin ürettikleri eserlerdir. Edebiyatın, bir kitabın içinde biçimlenen başlı başına bir etkinlik olarak kavranması daha sonraki bir olgudur. Yazıyı henüz bilmeyen ilk uygarlıklar heyecan ve kültür miraslarını sonraki kuşaklara sözlü olarak aktarmışlardır. Kulaktan kulağa taşınan masallar, anlatılar bir topluluğun belleği, bir halkın uyduğu kuralların kutsal mirasıdır.

Sözlü edebiyat aynı zamanda insanların hangi durumda ne tutum takınacaklarının, neler yapmaları gerektiğinin örneklerini sunar. Sözlü edebiyatın bu tam anlamıyla eğitici işlevi atasözleri, özdeyişler, bilmece ve masallarla ortaya çıkar. Sözlü edebiyat, topluluğun ortak ruhudur. Sözlü edebiyat, belirli tören kurallarına uyularak gerçekleştirilir. Yazılı edebiyatlara da kaynaklık yapan bu zengin dil ve kültür malzemesi, sosyal ve doğal olaylar çerçevesinde doğmuştur.

Halk edebiyatı ürünleri başlangıçta destanlar, efsaneler, masallar ve halk hikâyeleri şeklinde gelişmiştir. Daha sonra manzum ve mensur olmak üzere iki koldan yürümeye başlamıştır. Atasözü, ninni, türkü, bilmece gibi şekil ve türlerle zenginleşmiştir. Dil, edebiyatın malzemesini oluşturan sosyal, kültürel ve coğrafi yapı ile sıkı sıkıya bağlı, millî bir ögedir. Edebiyatın gelişimi, tarihi, sosyal ve kültürel faktörlerle çok yakından ilgilidir. Halk edebiyatı, tarihsel ve toplumsal ortaklıklardan beslenen diliyle, içeriğiyle, zorlama etkenlerin olmadığı, en önemlisi de Türk halkının ulusal özünü taşıyan edebiyattır.

Türk halk edebiyatının çerçevesinin çizilmesi çalışmaları sürmektedir. Bu da halk edebiyatının sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği sorununu beraberinde getirmiştir. Halk edebiyatı konusunda daha belirli bir çerçeve ortaya koyabilmek için türlerden değil dallardan hareket etmek gerekir. Günümüzde halk edebiyatı denildiği zaman üç ayrı dal düşünülmektedir: Anonim halk edebiyatı, dinî-tasavvufî halk edebiyatı, âşık edebiyatı.

Bu kitapta, kültürel değişim ve gelişim bakış açısıyla anonim halk edebiyatı nazımının genel çerçevesi çizildikten sonra anonim halk edebiyatı ürünlerinin tanıtılması amaçlanmıştır. Giriş bölümünde anonim Türk halk edebiyatı genel bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Birinci bölümde mani,

ikinci bölümde türkü, üçüncü bölümde ağıt, dördüncü bölümde ninni, beşinci bölümde bilmece, altıncı bölümde tekerleme, yedinci bölümde atasözleri ve deyimler incelenmiştir.

Halk edebiyatıyla ilgili olarak araştırmacılar, bugüne kadar önemli araştırmalar yaptılar. Onlara şükran borçluyuz. Bu tür çalışmalarda eksiklerin bulunması kaçınılmazdır. Alanla ilgili çalışanların katkıları bize daha sonraki çalışmalarımızda rehber olacaktır.

Bu baskıda kitabı tekrar gözden geçirerek, yeni yayınlarla güncelleyerek genişlettik.

Halk edebiyatını ve anonim Türk halk edebiyatı nazmını genel çizgileriyle belirleyip bir kültür varlığı olarak tanıtip gelecek kuşaklara aktarmayı bir görev bildik.

Bu çalışmanın kitap haline gelmesi sırasında, basım ve düzeltme aşamalarında yardımlarını aldığım öğrencilerime ve çalışmanın basılmasını sağlayan Karahan Kitabevi'ne teşekkürü bir borç bilirim.

Prof. Dr. Erman ARTUN

Adana, Ocak, 2015

KISALTMALAR

a.g.b.	: adı geçen bildiri
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.y.	: adı geçen yazı
Ank.	: Ankara
Ans.	: ansiklopedi, ansiklopedisi
a.y.	: aynı yer
b.	baskı
bkz.	bakınız
C	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ç.Ü.	: Çukurova Üniversitesi
DTCF	Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
Ed.	Edebiyat
Fak.	: Fakülte
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
HAGEM	: Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü
İst.	İstanbul
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
KB	: Kültür Bakanlığı
KTb	Kültür ve Turizm Bakanlığı
Mat.	: Matbaa
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
S.	Sayı
s.	Sayfa
TD	: Türk Dili
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDEA	Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
TF	Türk Folkloru
THKA	: Türk Halk Kültürü Araştırmaları
TK	: Türk Kültürü
TFA	: Türk Folklor Araştırmaları
TTK	Türk Tarih Kurumu
Ünv.	Üniversite, Üniversitesi
Yay.	Yayınlar
y.y.	: yüzyıl
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

GİRİŞ

ANONİM HALK EDEBİYATINA GENEL BAKIŞ

Edebiyat, bir ulusun veya bir dönemin yazar ve şairlerinin ürettikleri eserlerdir. Edebiyatın, bir kitabın içinde biçimlenen başlı başına bir etkinlik olarak kavranması daha sonraki bir olgudur. Yazıyı henüz bilmeyen ilk uygarlıklar heyecan ve kültür miraslarını sonraki kuşaklara sözlü olarak aktarmışlardır. Kulaktan kulağa taşınan masallar, anlatılar bir topluluğun belleği, bir halkın uyduğu kuralların kutsal mirasıdır. Edebiyat yalnızca bir kişinin tek başına ürünü olmadan önce topluluğun gelenekleri içinde barındırılırdı (Anne-Grasser, 1993:C.5:26).

Edebiyat kelimesi yazıya dayanan anlatım biçimini gösterir. Oysa en eski ürünler konuşmaya ve görüntüye dayanan anlatılardır. Efsaneler, masallar, folklor ürünleri olan her çeşit gelenek, halkların ilkel düşüncelerini aktaran sözlü edebiyat ürünleridir.

Birçok kuram, şiirin doğuşunu ilk insan topluluklarına kadar götürür. İlk insanın doğa ile mücadelesinde korku, hayranlık, yüceltme, kaçış vd. türlü ruhsal devinimler vardır. Büyü ve taklit (mimesis) ile başlayan ilkel din törenleri, şiirin de yaygınlaşmasını sağlamış, yaşama biçimlerinin değişimi, üretim - tüketim ilişkileri eylem ve müzikle bezeli şiir türlerini doğurmuştur. Törenlerdeki kalıpsal tekrarlar, doğaçlama söyleyişler, epope ve mitoloji, şiirle iç içe olmuştur. İnsan duygulanmalarına paralel şiir, lirik, epik, dramatik, didaktik, pastoral, satirik olmuştur.

Bütün ilkel toplulukların edebiyatlarında şiir önce mitolojik kimlikle başlar, daha sonra dinî kimliğe bürünür. Toplumsal gelişme daha ileri basamağa ulaşıncı, dinî konular yerlerini dinî olmayan konulara bırakır. Bu durum Türk şiirinde de görülür. Başlangıçtaki destanî şiirler, dinî şiirlere dönüşmüş, daha sonraları da her konu şiirin alanına girmiştir (Dizdaroğlu, 1968:191). İlkel uygarlıkların edebiyatı başlangıçta bir sanat türü değildir. Görevi, insanın doğal ve sosyal çevresiyle ilişkilerini düzenlemek ve gelecek kuşaklara aktarmaktır. Sözlü edebiyat, bir toplumun sahip olduğu geleneksel bilginin belleğidir. Dolayısıyla içeriği üç farklı özellik gösterir: Mitolojik, epik ve didaktik.

Mitos, dünyanın kökenini, tanrıların doğasını, nesnelerin düzenini açıklayan temel anlatıdır. Destanların en ilkel biçimleri, ataların listesi; kralları veya soylu kişileri yücelten soy ağaçlarıdır. Bunlar, insanlara iktidarın yasallığını hatırlatır. Sözlü edebiyat aynı zamanda insanların hangi durumda ne tutum takınacağını, neler yapmaları gerektiğinin örneklerini sunar.

Sözlü edebiyatın eğitici işlevi atasözleri, özdeyişler, bilmeceler ve masallarla ortaya çıkar. Sözlü metin, bir insan topluluğunun olgular ve değerler düzenini korur, onları belleklere yerleştirerek kalıcı olmasını sağlar. Sözlü metnin temel yapısı ritimdir. Ritim insanın ortaya koyduğu içgüdüsel bir davranıştır. Aynı zamanda da insanlığın kendini dışa vururken gösterdiği ilk belirtidir. Ritim, sesler, vurgular ve müzik eşliğiyle sözlü edebiyatın belli ölçü üzerine belirli biçimlerin ve bölümlerin tekrarlanmasını sağlar.

Sözlü edebiyat, topluluğun ortak ruhudur. Onu güncelleştiren sözün yanlışlardan ve yanlışlardan arınmış olması gerekir. Yanlış söylenen bir söz geleneğe karşı istemeden yapılmış saygısızlık olarak kabul edilir. Yanılıgyısa özgür olmaya, kendini ön plana çıkarmaya özenme sayılır. Bunlar ortak zenginliğe zarar vermenin, onu bozmanın kişisel iki kaynağıdır. Topluma zarar verir. Sözlü edebiyat, belirli tören kurallarına uyularak gerçekleştirilir (Grasser, C. 6, 1994:26).

Sözlü ürünler, ölçü, tür ve konu bakımlarından yüzyıllar boyunca pek az değişime uğramışlardır. Türk şiirinin en eski örnekleri elimize geçmemiş olsa bile tarih boyunca gelişmesini yine de izleyebiliriz. Kutadgu Bilig ile Divanü Lûgat-it-Türk'teki manzum parçalar, sagular, savlar Budizm'in ve Maniheizm'in yaygın olduğu çevrelerde yazılan eserler, eski Türk şiiri ve edebiyatı hakkında bizi aydınlatmaktadır (Köprülü, 1986:117).

Halk Edebiyatının Oluşumu

Halk edebiyatı terimi yazılı ve sözlü edebî geleneklerin sınırlarını belirlemek amacıyla XIX. yüzyıl sonlarında ve XX. yüzyıl başlarında tercüme yoluyla gelmiş ve Türkiye'de kullanılmaya başlanmıştır. Bir başka ifadeyle, Türk halk edebiyatının ülkemizde aydınlarımızın meşgul olduğu profesyonel bir inceleme ve araştırma alanı olarak ortaya çıkması büyük ölçüde XX. yüzyılda, özellikle de Cumhuriyet devrinde gerçekleşmiştir (Çobanoğlu, 2009:139).

1908'den sonra Türkiye Türklerinde halka dönüş hareketi, Türkçülük ve Milliyetçilik davalarına paralel olarak nazariye folklor cereyanı şeklinde kendini gösterdi. Halk kültürü ile aydınların bilgi veya kültürleri arasındaki hududu tayin etmek, Türk halkının maddî ve manevî hayatını aramak, bulmak düşüncesi ve "divan edebiyatı" yanında bir de "halk edebiyatı" tasavvuru bu devrin romantizmini teşkil eder. Sözlü ve anonim olarak ortaya çıkıp zaman içinde gelişen ürünlerden edebî değer taşıyanlar "halk edebiyatı" adı altında incelenmiştir. Yazılı edebiyatlara da kaynak olan bu zengin dil ve kültür malzemesi, 19. yüzyılın başında müstakil olarak ele alınmaya, araştırmacılar tarafından yazıya geçirilmeye başlanmıştır (Sakaoğlu, C. 15, 1997:345).

İlkel halk topluluklarından gelişmiş medeniyetlere kadar bütün toplumlar tarih sahnesinde var oldukları andan itibaren kendi çağlarında

edebi ürünler ortaya koymuşlardır. Sözlü ve anonim olarak ortaya çıkıp uzun bir tarih süreci içinde özelliklerini kaybetmeden gelişen bu ürünlerden belli bir edebî değer taşıyanlar genellikle "halk edebiyatı" adı altında incelenmiştir.

İslâmiyet öncesi Türk edebiyatı bir bütündür. Aydınlar ve halk için iki ayrı edebiyat yoktu. Yazı diliyle konuşma dili birdi. Ozanların şiirlerindeki dil, halk diliydi.

Halk edebiyatı kendine özgü mazmun yahut kalıp söyleyiş diyebileceğimiz motifler üzerine kurulmuştur. Yazılı edebiyatlara da kaynaklık yapan bu zengin dil ve kültür malzemesi XIX. yüzyılın başlarında müstakil olarak ele alınmaya başlanmış ve araştırılarak yazıya geçirilmiştir. Ait oldukları toplumların sosyo-politik koşullarına, gelişmişlik düzeylerine, dillerin olanaklarına ve yaşadıkları coğrafyanın özelliklerine göre farklılık veya benzerlikler gösteren bu edebiyatlar, toplumları derinden etkileyen sosyal ve doğal olaylar çerçevesinde doğmuştur. Bu nedenle başlangıçta destanlar, efsaneler, masallar ve halk hikâyeleri şeklinde gelişen ürünler sonraları gittikçe çoğalmıştır. Manzum ve mensur olarak çeşitlenmiş, atasözü, mani, ninni, şarkı, türkü, bilmece gibi şekil ve türlerle zenginleşmiştir (Sakaoğlu, C. 15, 1997:345).

Türk Edebiyatı, yazılı edebiyatın başladığı 8. yüzyıla kadar sözlü kültüre dayalı olarak gelişir (koşuk, sagu, sav ve destan). Halk edebiyatı, Türklerin sözlü ve yazılı edebiyatlarının ortaya çıktığı İslâmiyet öncesi dönemlerden ve Türklerin İslâmiyet'i kabul etmelerinden sonra yeni kültürle yeniden şekillenerek günümüze kadar gelmiştir. İslâmiyet'in kabulüyle sosyal hayatta meydana gelen değişikliklere paralel olarak halk edebiyatında da özellikle içerik olarak önemli değişiklikler olmuştur. İslâmiyet öncesi edebiyatın anlatım olanaklarıyla yeni dini tanıtıcı nitelikte eserler ortaya konmuştur. Sanat ve estetik anlayışı büyük ölçüde İslâmiyet ve tasavvuf anlayışı etrafında şekillenmiştir. Bu eğilim, sanatçıyı dış dünyadan soyutlayarak gerçek âlemden gerçek üstü âleme yöneltmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise tasavvuf düşüncesi, halk edebiyatı ürünlerinde sıkça işlenmiştir.

Türk edebiyatı, İslâmiyet'in kabulünden ve orta dönem Türk tarihindeki siyasî-sosyal gelişme ve değişimlerden dolayı iki farklı biçimde şekillenmiştir. Bunlar, Arap-Fars geleneklerine dayalı olarak doğup gelişme süreci içinde millîleşen divan edebiyatı ve Türklerin ilk millî edebiyat geleneklerine bağlı gelişen, yeni öğelerle zenginleşip çeşitlenen Türk halk edebiyatıdır.

Halk şiiri, halk içinden yetişmiş sanatçıların ya da adları bilinmeyen halk sanatçılarının hece ölçüsü ile özel biçimlerde ortaya koydukları manzum ürünleri kapsamına alır. Halk şiiri alanına hem bireysel hem de anonim ürünler girer (Dizdaroğlu, 1968:186; (Boratav, 1942:18; Köprülü,

1966: 272; Onay, 1328:5-6; Sevük, 1942:211; İlaydın, 1951:73; Başgöz, 1956:7; Akalın, 1966:69; Köprülü, 1962:30).

Halk edebiyatı, kendine özgü bir sanat anlayışı, sınırlı duygu ve şiir dünyası, yer yer sanatlı dili, İslam dini ve tasavvufa dayalı düşünce örgüsü bulunan, kendine özgü geleneği, şekilleri ve kuralları olan bir edebiyattır. Halk edebiyatı, yüksek bir değer taşımasıyla, genellikle halk diliyle özgün örnekler ortaya koymasıyla, halk ruhu ve estetiğine seslenen duygu ve heyecanlarıyla, anlatımındaki güzellik ve sağlam ifade gücüyle, güzellik anlayışını ortaya çıkaran dörtlük yapısıyla Türklerin somut beğenisinin en seçkin örneklerini vermiştir.

Halkın benimsediği, kullanıp uyguladığı türler ve biçimler, üst düzeydeki bir edebiyattan ayrı yere konulabilir. Aydınların dili ve edebiyatı yüzyıllarca halkın konuşma diliyle ve anlatım biçimleriyle yan yana varlığını sürdürmüştür. Halk edebiyatı yazılı edebiyatın yanında varlığını sürdüren sözlü bir gelenekle iç içe girdiğinde, ayrım bu kadar keskin olmayabilir.

Halk şiiri her ne kadar bir gelenek şiiri olsa da çağın ruhunu taşımıştır. Âşıklar, içinde yaşadıkları toplumun yaşadığı değişiklikleri, yükseliş ve alçalışları da şiirlerinde belli ölçüde yansıtmışlardır. Âşıklar günlük konuşma dilini, günlük konuşmalardaki deyim ve atasözlerini, hatta kimi zaman Arapça, Farsça sözcüklerin halk ağzında bozulmuş şekillerini şiirlerinde kullanmışlardır. Halk şiirlerinde yerli konuları ve halk zevkini görürüz. Halk edebiyatı bağlı bulunduğu toplumun sosyo-politik şartlarına, gelişmişlik düzeyine, dillerinin imkânlarına ve yaşadıkları coğrafyanın özelliklerine ve, yörelere göre farklılık veya benzerlik gösterir. Halk edebiyatı toplumu ilgilendiren sosyal olaylar ve doğa olayları çevresinde doğmuştur.

Halk edebiyatı Türkiye’de 20. yüzyıldan itibaren araştırmacıların inceleme alanına girmiştir. Halk edebiyatı konusunda daha belirli bir çerçeve ortaya koyabilmek için türlerden değil; dallardan hareket etmek gerekir. Günümüzde halk edebiyatı denildiği zaman üç ayrı dal düşünülmektedir: Anonim halk edebiyatı, dinî-tasavvufi halk edebiyatı ve âşık edebiyatı. Halk edebiyatında bu üç dal ayrı birer araştırma alanı olarak kabul edilip her birinin çerçevesi yeniden çizilmelidir.

Anonim Türk Halk Edebiyatı

Anonim halk edebiyatı, başlangıçta söyleyeni belli olan ürünün zamanla söyleyeninin unutulup halk belleğinde taşınarak günümüze gelmesiyle oluşan bir edebiyattır. Bu ürünler çıkış özelliklerini kaybederek anonimleşmiş, halkın ortak ürünü olmuştur.

Sözlü kültürde oluşan metin, güzelliğiyle ve söylendiği toplumun ortak beğenisine ulaşıyorsa kabul görüp aktarılır, taşınır. Yaratıldığı

bölgeden farklı coğrafyalara taşınarak yayılır ve ilk söyleyeni unutulur ve anonimleşir.

Anonim edebiyat halkın ortaklaşa meydana getirdiği bir edebiyattır. İlk yaratıcısının izleri zamanla silinir kuşaktan kuşağa aktararak varlığını sürdürür. Zaman içinde dil ve beğeni bakımından değişikliğe uğrar.

Anonim Türk halk edebiyatı ürünlerini dört ana grupta toplayabiliriz:

Anonim Türk Halk Edebiyatı Tasnifi

A. Anonim Türk Halk Edebiyatında Nazma Dayalı Ürünler

1. Mani 2. Türkü 3. Ağıt 4. Ninni 5. Çocuk Sevmeleri
(Okşamalıklar)

B. Anonim Türk Halk Edebiyatında Manzum-Mensur Ürünler

1. Bilmece 2. Tekerleme 3. Atasözü, Deyimler ve Alkış- Kargışlar
4. Halk Hikâyeleri

C. Anonim Türk Halk Edebiyatında Nesre Dayalı Ürünler

1. Efsane 2. Masal 3. Fıkra

D. Anonim Türk Halk Edebiyatında Seyirlik Oyunlar

1) Köy Seyirlik Oyunları

2) Halk Tiyatrosu

a. Kukla b. Karagöz c. Orta Oyunu d. Meddah e. Tuluat

BİRİNCİ BÖLÜM

ANONİM TÜRK HALK EDEBİYATI NAZMI

MANİ

A. Mani

Mani, anonim halk edebiyatı ürünlerinin en yaygın olanlarından biridir. Maniler, genellikle hece vezninin 7 veya 8'li ölçüsüyle meydana getirilen 4 dizelik nazım şeklidir.

Mani söyleme geleneği, yüzyılların deneyimlerinden süzülerek biçimlenmiş, belirli kuralları olan, kuşaktan kuşağa aktararak günümüze ulaşmış bir gelenektir. Manilerde Anadolu insanının düşünce yapısını, beğenisini, dertlerini, kıskançlıklarını, özlemlerini, sevgilerini vb. ortak kültürün sergilenişini görürüz.

Kendine özgü bir gelenek içinde söylenen maniler bir ucuyla geçmişe, bir ucuyla günümüze uzanır. Diğer halk kültürü ürünleri gibi toplumu ayakta tutan dinamikleri belirlemekte önemli bir rolü olan manilerde, Anadolu insanının dünyaya bakışının yanısıra estetik modelleri de temsil edilir.

Mani anonim halk şiirinin en küçük nazım biçimidir. Anadolu'da ve Anadolu dışında çok geniş bir Türklük coğrafyasına yayılmıştır. Mani kelimesinin kökeniyle ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır (Boratav, 1993:285-288; Eset, 1944:7-8; Vefik Paşa, 1893:62). Mani Anadolu ve Anadolu dışında çeşitli adlarla bilinmektedir. Anadolu'da maniye: “mana”, “değişleme”, “meani”, “hoayat”, “meni”, “fıcek”, “karşıberi”; Anadolu dışında: “beyatı”, “man”i, “meni”, “mahni”, “mahna”, “hoayat”, “çing”, “çinile”, “çır”, “aşule”, “aytıpa”, “kayın ölenk”, “törtsap”, “aytıspa” “törtlik”, “martıfal” vb. (Boratav, 1993:286; Dizdaroğlu, 1969:53; Elçin, 1990:6-7; Gözaydın, 1989:3-25; Köprülü, 1981:273) gibi isimler verilmektedir.

Mani yerine kullanılan diğer sözcükler ise şunlardır:

Acem manisi: Bu sözü Evliya Çelebi kullanmıştır. Acem sözü Azeri anlamında kullanılmıştır.

Akışt: Kars yöresinde zincirleme mani metinlerinin eklenmesiyle oluşan şekillere bu ad verilir.

Ala gözlüm - kömür gözlüm: Eğin yöresinde 11 heceli düz manilere bu ad verilir.

Arandak aşule: Saadettin Nüzhet Ergun, İslâmiyet'ten önce maninin bu adlarla adlandırıldığını belirtir.

Bayatî: Doğu Anadolu yöresinde kullanılan cinaslı manilere verilen addır. Bir türkünün, bir deyişin arkasına eklenerek söylenir.

Berete: Halay çekilirken karşılıklı söylenen mani yapılı türkülerdir.

Cır: Kırım Türkleri arasında kullanılır.

Döndürme: Doğu Anadolu'nun bazı yörelerinde kullanılır.

Dörtleme: Mani dört dizeden oluştuğu için bu ad da verilir.

Peşrevi: Kars yöresinde halk hikâyelerinin türkü bentleri arasına sıkıştırılan manilere bu ad verilir.

Şın: Gagavuz Türkleri arasında kullanılır.

Mani çok geniş bir coğrafi alana yayılmıştır. Türkiye sınırları içinde Denizli'de "mâna", Urfa'da kadınlar arasında "me'ânî", erkekler arasında "hoirat", Doğu Karadeniz bölgesinde ise "karşı-beri" kavramları kullanılmaktadır. Karşı-berilerde kişiler karşılıklı olarak ve sıra ile iki dize söylerler, ikinci dizeler kendi arasında kafiyelidir. Türkiye dışında mani karşılığı olarak Azerbaycan'da "bayatî", Irak'taki Türkler arasında "hoirat", Kazan ve Kırız Türkleri arasında "aytıpa", "kayım ölenğ" veya "ülenek", Tatarlar arasında "çinik", "cinig", "cink", "şın", Kırım Tatarlarında "mane", Özbek Türkleri arasında "koşuk", "aşula" kelimeleri kullanılmaktadır (Gözaydın,1989:3).

Kültür bir insan topluluğunun oluşturduğu, geliştirdiği içinde yaşadığı ve yaşattığı ortamdır. Ortak duygu ve davranışlar bütünüdür. İslamiyet öncesinden günümüze kadar yaşamını sürdüren maniler, Türk toplum hayatının ifadesi, millî bilinç ve duygu beraberliğinin bir göstergesidir. Maniler, halk ruhunun yansıtıcısıdır. Anonim mani dörtlüklerinde Türk toplum yapısına ve düşüncesine ait izleri duygulu, içten bir anlatımla buluruz. Ayrıca yöresel gelenek ve göreneklerin izlerini de manilerde görebiliriz.

Mani genellikle yedi heceden oluşan dört dizelik bir türdür. Bir tek dörtlük içinde bir anlam bütünlüğü gösterir. Genellikle anlamın ağırlığı üçüncü ve dördüncü dizelerdedir. Manilerde anlamın dört dizeye yayılması, ilk iki dizede çizilen tablo maniye estetik bir yapıya kavuşturur. İlk iki dize maninin dış dünyayla bağıdır. Üçüncü ve dördüncü dizede duygu ve düşünce ortaya konulur. Manilerin doğaçlama söylenmesi maniye iki bölüme ayırır. Birinci bölüm genellikle hazırlıktır ve maniciye kafiye, söz için zaman

kazandırır. Manici için birinci bölüm çağrışım, duygu ve düşünce için hareket noktasıdır (Boratav, 1978:185-197).

Maniciler, maninin kafiye ve redif bölümüne “ayak” adını verirler. Maniciden ayak bulması, ayağı ayağına denk getirmesi beklenir. Maniler, “manici”, “mani yakıcı”, “mani düzücü”, “mani atıcı” adı verilen kişiler tarafından doğaçlama olarak özel bir ezgiyle söylenir (Dizdaroğlu, 1969:67). Bunun yanında maniler âşıklar tarafından özel makamlarla da söylenir (Elçin,1981:278). Karşılıklı söylenen manilerde dilek, duygu ve düşünceler açıklanır. İlk iki dize soru cevap olarak düzenlenir. Bazen basılmış halk hikayelerinin arasında da manilere rastlanır (Boratav, 1988:45). Manilerin şekil ve konularına göre çeşitli sınıflamaları yapılmıştır (Boratav, 1993:287). Manilerin başlıca teması sevgidir. Maniler sevgi eksenini etrafında döner (Dizdaroğlu, 1969:66). Maninin yapısı gereği, toplumsal olaylara değinilmez. Bunlar, sevgi ile ilişkileri ölçüsünde maninin yapısında yer alır (Başgöz,1986:225-241; Kocatürk,1939:5).

B. Mani Söyleme Geleneği

Çağlar boyu yaygın bir biçimde süren mani söyleme geleneği 1960’lı yıllardan sonra eskiye oranla önemini kaybedip azalmaya başlamıştır. Ancak yine de kızlar, kadınlar ve erkekler ekin ekerken, davar güderken, hasat kaldırırken, bayramlarda, şenliklerde, evlenme törenlerinde, kına gecelerinde, gelin hamamında, düğün bayrağı dikildiğinde, gelinin başında, kazma kazarken, imeceyle iş tutarken, sünnet törenlerinde, Hidrellez, Nevruz, saya gezme, çömçe gelin törenlerinde, halay çekilirken, pamuk tarlalarında, çeşitli toplantılarda vb. çalıp oynayarak mani söylerler.

Eski şehir yaşantısında ramazan beki ve davulcularının söylediği manilerin ayrı bir yeri vardı. Mahalleli, âşıklar, çocuklar davulcuyla kapı kapı gezerek onun kendine özgü, saba, düğâh makamlarında okuduğu manileri dinlerlerdi (Yücel, 1973:T.F.A.C.15:6778; Ülkütaşır, 1969, T.F.A., C.12:5471). Sahurda, kandilde ve bayramda gezen davulculara paranın yanı sıra keten ve yazma mendil, gömleklik, yünlÜ ve pamuklu kumaş vb. verirlerdi (Bayrı, 1969, T.F.A., C. 12:5471). Eski devir ramazanlarında “*Helasacılar*” vardı. Bunlar birinin boynuna ufak bir davul takarak diğerinin eline cam veya muşamba fener vererek gezerlerdi. Arkalarında çocuklar olurdu. Helasacılar mahalleleri dolaşır, her evin önünde durarak maniler söylerlerdi. Her maninin sonunda “Helesa, yelesa” diye bağırırlardı. Bu dolaşmaya da “helasaya çıkma” denirdi (Ülkütaşır, 1969, T.F.A., C.12:5472). Anadolu’nun kıyı şehir ve kasabalarında da “helasaya çıkma” âdeti vardı. Kayıkçı delikanlılar tahta bir kayığı ıskandırıp gezerek maniler söylerlerdi (Ülkütaşır, 1969, T.F.A., C.12:5473).

Kadınla erkeğin kapalı toplum kuralları gereği konuşup bir araya gelmeleri ancak belli ortamlarda olabilirdi. Maniler, çeşitli törenlerde,

eğlencelerde, toplantılarda, inanış âdetlerin arasında ve mektuplarda haberleşme gibi bir işlev de üstlenmiştir (Başgöz,1986:225). Ayrıca manilerin, saya gezme, hıdrellez, nevrüz, yağmur duası, çömçe gelin, köy seyirlik oyunları gibi tören ve toplantılarda ritüel kalıntısı taşıyan sözlerle söylenildiğini görüyoruz (Başgöz,1986:230-241).

Karşılıklı mani atma, söyleme geleneği eskiden çok yayginken günümüzde daha çok kızlar arasında, aile arasında sürdürülmektedir. Anadolu'da karşılıklı mani atışmalarına “manileşme”, “mani atma”, “türkü atma”, “atışma”, “deyişme”, “atmaca”, “deyiş”, “düzmece mani”, “deyiş”, “mani”, “atma”, “karşılıklı çatışma”, “söyleşme”, “taşlama”, “âşık manisi” adları verilmektedir. Genellikle manileri sesi güzel olanlar ve meraklıları söyler. Düğün törenlerinde gelin kızın en yakın arkadaşları mani söylerler.

Toplumda her yaş grubundan insan mani söyler. Bunlar mani söyleme sıklığına göre şu şekilde sıralanır: a) 35 yaş ve altı (genç kesim), b) 35-45 yaş arası (orta yaşlılar), c) 45 yaş ve üstü (orta yaşın üstü). Maniler büyüklerden, yaşlılardan dinlenerek gelenek aktarımı yoluyla öğrenilir. Mani her türlü neşeli ve kederli olay üzerine toplanıldığında söylenir. Genellikle özel bir mani söyleme toplantısı yapılmaz. Manilerin söylendiği belirli bir zaman yoktur. Her zaman söylenebilir. Kaynak kişiler, kış ve yaz aylarında daha çok söylendiğinde birleşiyorlar. Kışın iş yokken geceleri soba başında toplanan insanlar, yardımlaşma amaçlı toplantılarda; yazın iş, tarım, hasat için toplandıklarında eğlenmek ve işi kolay kılmak amacıyla maniler söylüyorlar. Ayrıca ramazan gecelerinde iftar sahur arası yapılan toplantılarda mani vazgeçilmez eğlence aracı olur. Askere, gurbete yolcu etme, gelin gönderme törenlerinde de doğaçlama maniler söylenir.

Hıdrellezlerde genç kızların niyet ve fal manileri söylemeleri âdeti. Hıdrellez gecesı kızlar bir çömlek veya bir kaba kendilerine ait tarak, toka, yüzük vb. eşyaları koyarlar, hıdrellez sabahı sırayla çekerler. Çıkan eşya hangi kıza aitse onun niyetine söylenir. Bazı yörelerde manici ortaya alınır. Üzerine kırmızı duvak örtülür, eline ayna verilir. Manici aynaya bakarak genç kızın geleceğini görerek ona göre mani söylerler. Eğer kızın dileği olacaksa güvey adayını aynada görür. Yine kızlar hıdrellez gecesı dilekleri neyse onu gül dalına asarlar, mani söyler. Kızlar manileri, niyetleri olacak veya olmayacak şeklinde yorumlarlar. Fal pek ciddiye alınmaz; ama yine de kızlar olumlu veya olumsuz olarak etkilenirler. Bazen de manileri kâğıda yazıp kaba koyarlar. Hıdrellez sabahı şanslarına çekip, yorumlarlar. Bu manilere “mantuvar manileri” adı da verilir.

Mani söylenirken dinleyiciler maninin konusuna, söylenme nedenine göre uygun tavır takınırlar. Dinleyici, mani üzüntülüysse üzüntülü, neşeliyse neşelidir. Mani söylerken efkârlı, sessiz, duygulu olup gözyaşını tutamayanlara rastlanır. Maniler bazen birinin üzerine söylenir. Dinleyiciler

maninin kimin için atıldığını anlamak için dikkatle maniciyi dinlerler Hepsinin kulakları manide, gözleri manicidedir. Gelin-kaynana manilerine çok gülünür. Özel olarak bir kız ve delikanlı için söylenirse manalı manalı gülünür. Maniler aracılığıyla manilerin kime söylendiği bulunmaya çalışılır. Maniye meraklılar, sözleri ezberlemeye çalışır. Mani söylenirken konuşup dikkati dağıtanlar hoş karşılanmaz, uyarılır. Öğüt verici, ders çıkarılan manilerde başla tasdik gözlenir.

Mani söylenmeden önce dinleyicileri hazırlama aşaması vardır. Toplulukta maniciliği ile tanınan biri varsa önce onun mani söylemesi beklenir. Genellikle yaşlıların mani söylemesi veya “Haydi kızlar, mani atışın” demeleri beklenir. Mani söylenirken manici ortaya alınır. Dinleyenler daire olarak çevresine otururlar. Evlenme törenlerinde düğün evine gelen konuklar kapıda karşılanarak “karşılama manileri” söylenir.

Mani söylerken “çibidik” (alkış) çalınır, pullu işli mendil sallanır. Neşeli manilerde darbuka çalınır, kaşık çıtırdatılır (çalınır). Maniciler ayrılık manileri söylerken ellerinde mendil, kavuşma isteği olan manileri söylerken, yüzük bulundurlar. Mani söylerken, söylenilen maninin konusuna uygun olarak o anda orada bulunan bazı eşyalar kullanılır. Bunlar genellikle mendil, yazma, çiçek, bayrak vb. dir. Sevgi manilerinde çiçek, asker manilerinde bayrak bulunur. Seyirciler mendil sallarlar. Cenazelerde yakını ölmüş kişiyi ve kına gecelerinde gelini ağlatmak için söylenen manilerde manicinin ve dinleyicilerin ellerinde mendiller vardır. Yaşlılar gözyaşlarını başörtülerinin ucuyla silerler. Eskiden bir kız, sevdiği delikanlıya sevdiğini belli etmek için mani söyler ve mendil atar, delikanlı da kızı beğendiyse mendili öpüp koynuna koyarmış. Manici bazen manideki göndermeyi hissettirmek için baston, gözlük, mendil, sopa vb. aksesuarlar da kullanır.

Manici mani söylerken, maninin konusuna uygun jest ve mimikler yapar. Mani atılan kişiyi sezdirmek için işaret veya göz edilir. Bazı maniciler manileri gözleri kapalı söyler. Manici dinleyenleri oyuna kaldırır. Türkü ezgisiyle söylenen maniler eşliğinde, kadınlar erkekler oynarlar. Söylenen maniye, maniyle karşılık vermek bir gelenektir. Bu gelenek çok eskiden beri sürmektedir. Toplulukta maniye cevap veremeyen zor durumda kalır. Birbirini beğenen genç kızla delikanlı söze cevabı maniyle verirse karşı taraf da maniyle karşılık vermelidir.

Toplantılarda bulunan kişilerden her biri adına niyet tutularak söylenen maniler iyi, kötü diye yorumlanır. Bazen maniler sevgili, hasım, askerdeki oğul, gurbetteki eş ve yakın için niyet tutularak söylenir. Mani iyi çıkarsa sevinilir. Kötü çıkarsa üzüлp hayra yorulur. Bazen dinleyiciler yüksek sesle bu benim şansıma diyerek söylenecek maniye kendisi için tutar. Dilek manileri arzu istek üzerine, dua manileri kendisi, yakınları ya da sevdikleri için olmasını istedikleri olumlu durumlar için dile getirilir. Beddua (kargış) için söylenen maniler kötülük yapanlara ilenç için söylenir.

Bazı manilerde evlenecek kız ve erkekte aranılan özellikler sıralanır. Ya da genç kız, evleneceği delikanlıda aradığı özellikleri sıralayarak kendisine uygun olmayan delikanlıların boşuna umutlanmamalarını sezdirir. Maniler hediye verilen fotoğrafların arkasına yazılır ve unutulmama dileğinde bulunulur. Eskiden Ramazan aylarında davulcular ve bekçiler gece halkı sahura kaldırmak için kapı kapı dolaşıp mani söylerken günümüzde ise davulcular sahurda sadece davul çalarak halkı uyandırıyorlar. Eskiden olduğu gibi mani söyleme geleneği yaygın değildir. Ramazan ayı manileri sahurda uyandırma, ayın kutsallığı ve bahşişle ilgilidir.

Eskiden pazarcılar ve esnaflar mallarını satmak ve beğendirmek için maniler söylermiş. Bugün bu gelenek unutulmuştur. Özellikle gezgin çerçiler zil çalarak geldiklerini duyurur, her malın özelliğiyle ilgili maniler söylermiş. Yine eskiden kahvehanelerde kabadayılar manilerle durumu anlatıp atıştırmış. Bunlarla ilgili günümüze gelen örnekler azalmıştır. Bazıları mani özelliğini kaybetmiştir. Bir olay üzerine, o olayla ilgili duygu ve düşüncelerin söylendiği yakıştırmalı maniler de vardır. Bu manilerin kime söylendiği bellidir. Çeşitli mesleklerin özelliklerinin sıralandığı maniler de vardır (çoban, şoför, ebe, öğretmen vb.). Okul, askerlik ve hapishane hayatı manilere konu olmuştur. Eskiden yazılan mektupların sonuna mani yazılması yaygındı. Günümüzde örneklerine az da olsa rastlanmaktadır. Bayram, kandil, ramazan, hıdrellez, nevruz, saya gezme, yağmur duası vb. için özel maniler söylenir. Son yıllarda sünnet törenlerine çağrı davetiyelerine de manilerin yazıldığını görüyoruz. Kışlık erzak hazırlama ve imece toplantılarında konuyla ilgili maniler söylenir.

Eski manilerle günümüz manileri arasında fark vardır. Yaşama biçimi ve buna bağlı olarak beğeniler değiştiği için maniler yeni kültürde değişikliğe uğramıştır. Günümüzde ekonomik koşullar, teknoloji, yeni hayat koşulları manilere yeni öğeler sokmuştur. Eski manilerin bir olaya, bir duruma dayalı olduğunu söyleyen kaynak kişiler günümüzde her şeyin mani konusu olduğunu söylüyorlar. Eskiden söylenen her manide aşk, evlenme isteği, oğul, koca özlemi vb. gibi özellikler aranmış. Bazı kaynak kişiler eski ile yeni mani arasında fark olmadığını söylerken, bazı kaynaklar da eski manilerin daha duygusal, daha anlamlı, daha özlü sözlerle örülü olduğunu düşünüyorlar.

Köyde söylenen maniler köyün özellikleriyle köy kültürünü; şehirde söylenen manilerse şehir hayatını ve şehir kültürünü yansıtmaktadır. Yerleşim yerlerinin özellikleri de manilere yansır. Köy manilerinde acının, sevincin, özlemin, umudun, duyguların daha yalın yansıtıldığını gözliyoruz.

Manilerin kendilerine özgü bir ezgileri vardır. Ancak maniler söylenirken her zaman ezgiyle söylenmesini özen gösterilmez. Maniler içten gelen duyguların doğrudan söylendiği türdür. Mani söyleyenler genellikle acıyı, sevgiyi tatmış, yüreği buruk kişilerdir. Maniler çoğunlukla çalgısız

söylenir. Bazen darbuka, tepsi, teneke eşliğinde bazen de zılgıt ve alkış eşliğinde söylenir.

Mani söyleme geleneğinin oluşmasında, şekillenmesinde geçmişten günümüze kalan tarihî ve kültürel mirasın önemli bir rolü vardır. Maniler, duyguların söylenmesi, insanları eğlendirmesi, işi kolay kılması, kültürün aktarılmasını sağlaması yönleriyle işlevseldir.

İyi mani söyleyip düzenlere “manici”, “manicibaşı”, “manidar”, “âşık”, “bağrıyanık”, “yanık”, “türkücü” adları verilir. Şehirde mani düzenlere şair, sevda manileri söyleyenlere de “delimine” adı verilir.

Maniler köy odalarında, köy kahvelerinde, imeceyle evde tarlada iş tutarken düğün törenlerinin yapıldığı düğün evi odaları ve meydanlarda, kırdaki yapılan toplantı ve şenliklerde, ramazan gecelerinde evlerin önünde, cenaze evinde söylenir. Genç kızlar ve kadınlar genellikle darbuka eşliğinde kırlarda, bahçelerde, çeşme ve kuyu başlarında bir araya gelebildikleri her ortamda sevgilerini, meramlarını anlatmak, konuşma isteklerini belirtmek, dilek tutmak, sitem ve özlemlerini belirtmek, ayrılığın hüznünü hafifletmek, eğlenceli zaman geçirmek için mani söylerler. Kadınların kendi aralarında yaptıkları toplantılara “ferah günü” adı verilir. Erkeklerin toplantılarına ise “sıra gecesi” adı verilir. Kadınların ve erkeklerin toplantılarının diğer bir adı da “şenlik”tir. İş zamanı, yapılan işe göre kadınlı erkekli aynı yerde veya kadınlar erkekler ayrı yerlerde toplanırlar.

Manilerin söylendiği ortamlar şunlardır:

- 1- Şenlikler (gece toplantıları, sıra geceleri, asker uğurlama, bahar toplantıları vb.),
- 2- Evlenme törenleri (kız görme, kız isteme, nişan, ana kız kınası, erkek kınası, gelin hamamı, düğün töreni, gelin övme, gelin uğurlama, gelin alma, gerdek, gelin paçası vb.),
- 3- Sünnet törenleri,
- 4- İmece yardımlaşma toplantıları (yufka açma, bulgur çekme, salça yapma, sap eritme, ekmek etme (yapma), ekip biçme, çapa zamanı, hasat ve harman zamanı vb.),
- 5- Hidrellez,
- 6- Nevruz,
- 7- Yağmur yağdırma törenleri (çömçe gelin, yağmur duası),
- 8- Bolluk bereket törenleri (saya gezme),
- 9- Köy seyirlik oyunları

Kadınlar arası toplantılarda herkes toplantı yapılacağını birbirine duyurur. Darbuka sesini duyan cümbüş, şenlik olduğunu anlar, şenliğe katılır. Evlenme törenleri toplantılarına çağrıya, Çukurova Bölgesinde “yol verme” adı verilir. Çağırın kişiye “okuyucu”, çağırma işine “okuntu” adı verilir. Okuyucu ev ev dolaşarak insanları toplantıya çağırır. Çağrılan kişilere başörtüsü, çorap, mendil, havlu, yazma, gömleklik vb. verilir. Son yıllarda okuyucular evlenme, sünnet töreni davetiyelerini de dağıtmaya başlamışlardır. Bazı köylerde şenlik ve toplantılar tellâl bağırtılarak duyurulur.

Mani söylenen toplantılarda yöreye, yerleşim yerine, toplantıyı düzenleyen evin ekonomik durumuna, mevsime göre çeşitli ikramlarda bulunulur. Bunları şöylece sıralayabiliriz: Çerez, leblebi, kuru üzüm, renkli şeker, pekmez, şerbet, sıkma, tatlı, süt, meyve, pasta, helva, ayran, börek, pide, bisküvi, lokum, çay, kahve vb. dir. Evlenme töreni toplantılarında ikramlar yemeğe dönüşür. Yüksük çorbası, yüksük aşı, topalak, analıkızlı, dövme pilavı, tataf, et yahnisi, haşlama türü yemekler, etli patates, palıza, kadayıf, karakuşi, çörek vb. Kızların kendi aralarındaki toplantılarında ise kurutulmuş karpuz çekirdeği, kaynamış mısır, pestil, bastık, çerez vb. yenir.

Kızlar toplantı esnasında, aralarında mani atışması yaparlar. Yarışmada üstün gelen kıza mendil, havlu, yağlık, tülbent vb. verilir. Amaç eğlencedir. Eski ramazanlarda davul çalarak mani söyleyenlere para dışında mendil, gömlek, yünlü pamuklu şalvarlık, namaz külâhı vb. verilirdi. Davulcuyla beraber çocuklar da kapı kapı gezerdi. Çocuklardan birinin elinde uzun bir kamyş veya sopa bulunurdu. Bu kamyşa verilen hediyeler asılırdı. Bazı köylerde hediyeler için çuval gezdirilirdi. Ev sahibi çocuklara şeker, tatlı verirdi. Eski yıllarda kız istemeye gidenler, manilerle kız isterdi. Kız evi olumlu veya olumsuz cevaplarını yine manilerle bildirirdi. Kız evine giden görücüler kız evinden süpürge isterlerdi. Görücülerden biri süpürgeyi üstüne oturarak niyetlerini belli eder, kız tarafı kızlarının isteneceğini anlayarak şunları söylerdi:

Kız tarafı	Hoş geldiniz, hoş geldiniz Bereket getirdiniz Varsa bir niyetiniz Çekinmeden deyiniz
------------	---

Görücü :	Tellidir süpürge Gülle dolu bahçeniz Niyetimiz bellidir Kızınızı isteriz
----------	---

Kızın ailesi kızı vermeye niyetliyse şöyle söyler:

Kız tarafı : Hoş geldiniz, hoş geldiniz
Aziz misafirlerimiz
Bize güzel sa(a)detli
Bir haberle geldiniz

Eğer kızın ailesi kızı vermeye niyetli değilse şöyle söyler:

Kız tarafı : Hoş geldiniz, hoş geldiniz
Aziz misafirlerimiz
Başları hep bağlıdır
Yok verecek kızımız

Bazı maniler cinsellik içerir. Bunlar her toplumda söylenmeyen, kadınların ve erkeklerin kendi aralarında gizli olarak söyledikleri manilerdir. Yaygın değildir. Daha çok ergenlik çağında söylenir. Her toplulukta bu tür manilerin söylenmesi hoş karşılanmaz. Ölüm ve özlemle yüreği yanan ağıtçılar, mani tarzında söyledikleri duygularını ağıt ezgisiyle ağıt biçiminde dile getirirler. Kız görme, kız isteme, nişan, gelin alma, gelin hamamı, düğün, gelin uğurlama, gelin paçası gibi törenlerde de ilgili maniler söylenmektedir. Analar bebekleri için söyledikleri manileri ninni ezgisiyle söylerler. Bu ninniler kırsal kesimde çok yaygındır. Günümüzde hala geçmişe oranla az da olsa bir halk hikâyesi anlatma geleneği vardır. Halk hikâyelerinin aralarında da maniler söylenir. Bir olay üzerine anında doğaçlama mani söylemek de yaygındır.

Genç kız toplantılarında maniler, evlilik niyet ve temennisi üzerine duygu ve düşünceleri bir deyişle dile getirmek ve hoşça vakit geçirmek için söylenir. Maniler yoluyla, açığa vurulmayan kız-erkek arkadaşlığı öğrenilmeye çalışılır. Kızlar delikanlılara onları beğendiklerini sezdirebilirler. Evlilikte aranan özellikler dışa vurulur. Anlamazlıktan gelen delikanlıya sitem edilir. Bazen de delikanlıyı beğenmediklerini söylerler.

Maniler, insanları güldürmesi, eğlendirmesi, işi kolay kılması, eğitim, örf, âdet, gelenek aktarımının sağlanması, birlik beraberlik ve dayanışmayı arttırması, kültürün sözlü yolla aktarılması dışında, duyguları dışa vurma aracı olması, dert, meram anlatarak rahatlatması yönleriyle işlevseldir.

C. Manilerin Tasnifi

1. Yapılarına Göre Maniler

Yapılarına göre başlıca dört tip mani vardır. Bunlar; düz mani, kesik mani, artık mani ve deyiş adı verilen manilerdir.

a. Düz Mani: Dört dizeden oluşan, 7 heceli, kafiye düzeni aaxa olan ve kafiyeleleri genellikle cinassız olan manilerdir. Bunlara “tam mani” de denir.

b. Kesik Mani: Birinci dizinin hece sayısı 7’den az olan, uyakları cinaslı olduğu için “cinaslı mani” de denilen manilerdir. Birinci dizedeki sözcük ya da söz öbeği cinaslı uyağı oluşturur; düşünceye giriş ve uyağa başlangıç niteliği taşır. Maninin yapısında ve anlamında bir aksaklığa yol açmaz. Kesik manilerde anlam birimi beyit üzerinde toplanmıştır. Her beytin kendi içerisinde bir anlamı vardır. Aradan bir beyit çıkarılsa dahi maninin anlamında ve yapısında bir bozukluk olmaz (Dilçin,1983:284). Kesik maniler, kesik dizeler de hesaba katılarak en az 4 en çok 18 dizedir. Bu tür manilerin kafiye şeması iki türdür: aaxaxaxa....; axaxaxax....

c. Artık Mani: 4 dizeli düz maninin sonuna, aynı uyakta başka dizeler eklenerek söylenen manilerdir. Yedekli mani de denilen artık manileri, kesik manilerle karıştırmamak gerekir. Kesik manilerde cinaslı uyağın kullanılmasına karşılık, artık manilerde cinaslı uyak kullanılmaz (Dilçin, 1983:287). Eklenen dizeler ya 4 dizelik genel maninin anlamını pekiştirir ya da kendi içinde bir anlam bütünlüğü oluşturur. Kafiye şeması ise şu şekilde olabilir : aaxaxa ya da axaxax (Kudret, 1980:246).

d. Deyiş: İki kişinin karşılıklı olarak söyledikleri manilere deyiş adı verilir. Bu tür manilere “karşılıklı mani” de denir. Sorulu cevaplı şekilde düzenlenir. Bazen maninin kimin tarafından söylendiği de belirtilir. Bu maniler genelde kızlar arasında, delikanlı-kız, ana-oğul, baba-oğul arasında söylenir. Bazı deyişler soru cevap şeklinde olmayıp belirli bir konu üzerine söylenir. Bu tür manilerde, genellikle konu ile ilgili bir sözcük ya da söz öbeği her manide tekrarlanır.

2. İçeriklerine Göre Maniler

Manilerin içerikleri doğrudan söylenmesi gereken olaylar ya da işlerle bağlantılı değildir. Manilerin söylendikleri ortama, duruma, yerlere ve şartlara göre çeşitli tasnifleri yapılmıştır. Bir bölümde bulunan bir mani metni diğer bir bölümde de bulunabilir.

Maniler söylenme amaçları, yerleri, zamanları, şartları ve ortamlarına göre aşağıdaki başlıklarda toplanıp tasnif edilebilir.

1. Seveda Manileri

a. Mani atışmaları

b. Alkış (dua) manileri

- c. Kargış (beddua) manileri
2. Gelin - kaynana manileri
3. Niyet - fal manileri (Mantıvar)
4. Evlenme törenleri, âdetleriyle ilgili maniler
5. Sünnet törenleriyle ilgili maniler
6. Ramazan - davulcu manileri
7. İş - imece manileri
8. Öğüt manileri
9. Pazarcı - esnaf manileri
10. Mektup manileri
11. Mesleklerle ilgili maniler
12. Mezar taşı manileri
13. Kabadayı manileri
14. Halk hikâyeleri manileri
15. Ritüel kökenli törenlerle ilgili maniler
16. Semaî kahvelerinde söylenen maniler
17. Asker manileri
18. Hayvanlarla ilgili maniler

D. Manilerden Örnekler

1. Sevda Manileri:

Ah fındığım fındığım
Dallarına konduğum
Vermedi seni bana
Sakalını yolduğum (Elçin, 1990:17).

Anne ben derviş miyim
Karalar giymiş miyim
Ben sevdim eller aldı
Anne ben ölmüş müyüm (Elçin, 1990:31).

Âşık demiş iz olsun
Tara zülfün düz olsun
Doksan dokuz yaram var
Bir de sen vur yüz olsun (Elçin, 1990:35).

Başındaki tülbendi
Ben dokudum dokudum
Sevdanın okulunda
Yedi sene okudum (Elçin, 1990:48).

Şu bağlar bizim olsa
Yaprağı üzüm olsa
Yârin uykusu gelmiş
Yastığı dizim olsa (Elçin, 1990:161).

Kayalar karda kaldı
Bülbüller zârda kaldı
Gönlüm kapısı kitli
Anahtar yârda kaldı (Elçin, 1990:128).

Ak mendili yumuşam
Koynumda kurutmuşam
Yâr aklıma gelende
Namazı unutmuşam (Kara, 1994:21).

Karanfilim ez beni
Tülbendinden süz beni
Ben bir fındık altınım
Gerdanına diz beni (Kaya, 1999:67).

Su gelir millendirir
Çayırı çimlendirir
Şu kızın kaşı gözü
Ahrazı dillendirir (Kaya, 1999:72).

Bahçe bar için ağlar
Ayva nar için ağlar
Karlı dağ güneş için
Gönül yâr için ağlar (Başgöz, 1986:231).

A benim bahtı yârim
Gönlümün tahtı yârim
Yüzünde göz izi var
Sana kim baktı yârim (Başgöz, 1986:231).

Ben seni pekmez sandım
Yüreğim yakmaz sandım
Yediğim tuz ekmeği
Başıma kakmaz sandım (Artun, 2000:222).

İreyhan eker misin
Bal ile şeker misin
Kız ben seni alırım
Kahrımı çeker misin (Artun, 2000:222).

Koza yapraksız olmaz
Dibi topraksız olmaz
Sevda çeken kimsenin
Cebi mektupsuz olmaz (Artun, 2000:223).

Bahçelerde baldıran
Nedir benzin solduran
Meğer zalim felekmiş
Yiğitleri öldüren (Artun, 2000:224).

Elbisem keleş olsa
Üstüne kuşlar konsa
Benim sevdiğim oğlan
Askerde subay olsa (Artun, 2000:224).

Kiraz dalı eğmeyim
Tellerine değmeyim
Ahtım olsun bir daha
Osman adlı sevmeyim (Artun, 2000:224).

Dağda kestim kereste
Kuş besledim kafeste
Dediler yârim ölmüş
Yetiştim son nefeste (Artun, 2000:224).

Söyle kimi seversin
İki de bir översin
Eli baş tacı edip
Beni yere serersin (Artun, 2000:225).

Bal idim pekmez oldum
Gül idim kokmaz oldum
Kıymetim pek çok idi
On para etmez oldum (Artun, 2000:225).

Kavak senden uzun yok
Dallarında üzüm yok
O yar küsmüş gidiyor
Döndermeye yüzüm yok (Artun, 2000:225).

Sac üstünde gözleme
Yalancıkta özleme
Ne muradın var ise
Sakın benden gizleme (Artun, 2000:225).

Bahçede ot yolarım
Parmağıma dolarım
Yârım ile gezenin
Gözlerini oyarım (Artun, 2000:226).

Bahçelerde saz olur
Gül açılır yaz olur
Ben yârime gül demem
Gülün ömrü az olur (Elçin, 1981:279).

Gök güvercin olayım
Gergefine konayım
Avcı çıkıp vurursa
Dizlerinde öleyim (Elçin, 1981:279).

Uzaklar seçilmeyor
Gönüldür geçilmeyor
Gönül bir top ibrişim
Dolaşmış açılmıyor (Elçin, 1981:279).

Elimde sazım ağlar
Kolumda bazım ağlar
Çek bayraktar bayrağı
Sılamda kuzum ağlar (Elçin, 1981:279).

Mendil aldım direktan
Bir kız sevdim yürekten
Keşke sevmez olaydım
Öleceğim meraktan (Seyirci, 2006:54).

İğne attım sazlara
Vardı gitti kazlara
İpek olsam sarılsam
İnce belli kızlara (Seyirci, 2006:54).

Gülüşerek koşalım
Dağları dolaşalım
Sen yağmur ol, ben rüzgar
Bir gece kavuşalım (Seyirci, 2006:54).

Karanfil nefes ister
Kuzularım ses ister
Benim gibi âşıkı
Sen değil herkes ister (Seyirci, 2006:54).

Çadırına varayım
Diz çöküp yalvarayım
Sensin çalan gönlümü
Aç kalbini arayım (Seyirci, 2006:54).

Gülistanda gül gerek
Her güle bülbül gerek
Sencileyin güzele
Bencileyin yâr gerek (Seyirci, 2006:55).

İnciyim ezme beni
Gerdana dizme beni
Eğil birceğiz öpeyim
Hastayım üzme beni (Seyirci, 2006:55).

Saksılarda sarmaşık
Sarmadan oldum âşık
Pek üstüme gelmeyin
Hem sevdayım, hem âşık (Seyirci, 2006:55).

Ey dağlar ulu dağlar
Etrafı sulu dağlar
Bizim ayrılmamıza
Gökte melekler ağlar (Seyirci, 2006:55).

Gece geldim ay ile
Bir avuç çıra ile
Kınamayın a dostlar
Durulmaz kuma ile (Seyirci, 2006:55).

Ben çalarım kemene
Asker gider Yemen'e
Yine bizim olacak
Yirmi sekizlik Emine (Seyirci, 2006:56).

Develer katar oldu
Yolları tutar oldu
Benim yârim var derken
Düşmandan beter oldu (Seyirci, 2006:56).

Ata binerim ata
Tabancamı ata ata
Ben yâre doyamam
Karşıdan baka baka (Büyükokutan, 2006:61).

Avluya kuyu kazdım
Dibine halı yazdım
O yârin kollarında
Bayılıp öleyazdım (Büyükokutan, 2006:61).

At olur da tepmez mi?
Yar olur da yetmez mi?
Yârin öptüğü yerde
Gonce güller bitmez mi? (Büyükokutan, 2006:61).

Kekliği bıçakladım
Kanadını saçakladım
Yâri yayımda sandım
Yastığı kucakladım (Büyükokutan, 2006:61).

Mendilini düreyim
Aç koynunu göreyim
Gel boynuma sarıl da
Yâr olduğun bileyim (Büyükokutan, 2006:61).

Evimizin bacaların
Kur'an okur hocaları
Kalk Ali Şahım kalk
Bugün murat geceleri (Büyükokutan, 2006:62).

Ayna tuttum yüzüme
Ali göründü gözüme
Keşke tutmaz olaydım
İnme indi dizime (Büyükokutan, 2006:62).

Çarşı kavağım çarşı
Dallar güne karşı
Söyleyin sevgilime
Geliyom yaza karşı (Önal, 2006:374).

Merdivenden ineyim
Ver mantomu giyeyim
Yârim gelmiş karşıma
Ne cevaplar vereyim (Önal, 2006:374).

a) Mani Atışmaları:

Oğlan:

Bahçelerde pırasa
Yaprağına kar yağsa
Kızlar kocasız kalsa
Oğlanlara yalvarsa

Kız:

Bahçelerde maydanoz
Deste deste oyduunuz
Ey akılsız oğlanlar
Şimdi mi adam oldunuz

Oğlan:

Turuncumun sarısı
Oldu gece yarısı
Sarılıp da yatmazsam
Geçmez gönlüm ağrısı

Kız:

Turuncumun sarısı
Olsun gece yarısı
Ne sararım ne yatarım
Sürsün gönlün ağrısı

Oğlan:

Tavşan girmiş ekine
Kulakları dikine
Kızlar kulak kesilmiş
Oğlanların sesine

Kız:

Karpuz kestim yiyen yok
Niye kestin diyen yok
Yeniyle bir yar sevdim
Gözün aydın diyen yok

Oğlan :

Bir ufacık subaşı
Karadır yârin kaşı
Gel sarılıp yatalım
Dosta düşmana karşı

Kız:

Ak bıçak kara bıçak
Babam dükkân açacak
Evlenmesin bekârlar
Naylon kızlar çıkacak

Oğlan:

Karpuz kestim kan çıktı
İçinden yılan çıktı
Kız diye birin aldım
Üç çocuklu dul çıktı

Kız:

Dut ağacı boyunca
Yar sevmedim doyunca
Ağzım dilim lâl oldu
Yâr sesini duyunca

Oğlan:

Bahçelerde pıtırak
Gel sevdiğim oturak
Oturak da ne yapak
Evlenek de kurtulak

Kız:

Karanfil deste deste
Beni anamdan iste
Eğer anam vermezse
Son cevap benden iste (Artun, 2000:227).

Ağa:

Âdile'm sen nâçarsın,
İnci, mercan saçarsın;
Dünya deniz olunca,
Gülüm nere kaçarsın?

Âdile:

Ağam derim nâçarım
İnci, mercan saçarım;
Dünya deniz olunca,
Ben kuş olup uçarım.

Ağa:

Âdile'm sen nâçarsın,
Lâ'l ü gevher saçarsın;
Ben şahin olunca,
Yavrum nere kaçarsın?

Âdile:

Ağam derim nâçarım,
Lâ'l ü gevher saçarım;
Sen şahin olunca,
Ben yerlere kaçarım?

Ağa:

Âdile'm sen nâçarsın,
Lâ'l ü gevher saçarsın;
Ben Azrail olunca,
Kuzum nere kaçarsın?

Âdile:

Ağam derim nâçarım,
Lâ'l ü gevher saçarım;
Sen Azrail olunca,
Ben cennete kaçarım (Elçin, 1981:282-283).

b. Alkış (Dua) Manileri

Gergef üstünde kullar
Allı yeşilli çullar
Kavuşsun hasret çeken
Dua edin komşular

Evinin ambarına
Mum diktim şamdanına
Ya Rab kavuştur bizi
Bir kurban bayramına (Artun, 2000:227).

Çiğ bal yedim tabaktan
Yâri gördüm sabahtan
O yâr benim olmazsa
Ölüm isterim Allah'tan (Büyükokutan, 2006:62).

c. Kargış (Beddua) Manileri

Yanan ışığın sönsün
Baharın kışa dönsün
Bize beddua edenler
Bedduanız başa dönsün

Kara kara kazanlar
Kara yazı yazanlar
Cennet yüzü görmesin
Aramızı bozanlar

Gönlüme yar olasın
Evime gül olasın
Başkasını seversen
Benden beter olasın

Hey kapı kara kapı
Üstüne sallansın sapı
Beni yardan ayıran
Dilensin kapı kapı (Artun, 2000:228).

Zeytin yaprağın dökmez
Hayalin önümden gitmez
Annem gözün kör olsun
Senin yaptığın kimseler yapmaz (Önal, 2006:375).

2. Gelin-Kaynana Manileri:

Bağda erik kaydana
Dişin gedik kaydana
Oğlun çerez getirmiş
Sensiz yedik kaydana (Kaya, 1999:75).

Başı saçaklı gelin
İpten kuşaklı gelin
Dün geldin adam oldun
Leylek bacaklı gelin (Kaya, 1999:76).

Serdim dama kilimi
Tut kaynanadilini
Akşam oğlun gelince
Kırar kambur belini (Yardımcı, 1999:309).
Gözleri patlak gelin

Çenesi hırtlak gelin
Seni mezar kaçkını
Suratsız hortlak gelin (Yardımcı, 1999:312).

Ay ışığı ışıktır
Terkim dolu kaşıktır
Çok söylenme kaynana
Oğlun bana âşıktır (Artun, 2000:229).

Duvar dibinde kazık
Kaynanam öldü yazık
Öldüğüne yanmam ama
Giden oduna yazık (Artun, 2000:229).

Bahçelerde lahana
Kıydım koydum sahana
Hiç ömrümde görmedim
Böyle gâvur kaynana (Artun, 2000:229).

3. Niyet-Fal Manileri (Mantuvar Manileri)

Maniye maraz derler
Güzele beyaz derler
Mani bilmeyenlere
Çöplükte horoz derler (Artun, 2000:229).

Mani maniye açar
Mani muhabbet saçar
Gelin mani diyelim
Mani dertleri açar (Artun, 2000:229).

4- Evlenme Törenleri ve Âdetleriyle İlgili Maniler

Sanma kalmaya geldik
Davul çalmaya geldik
Hani kızın hazır mı?
Gelin almaya geldik

Saçını örmeyince
Döşünü dövmeyince
Bizde kızlar alınmaz
Hamamda görmeyince

Derelerden su akar
Sevenler candan bakar
Bizim gelin kızımız
Bakınca yürek yakar

A benim hindi gönlüm
Tependen indi gönlüm
Değme güle konmazken
Dikene kondu gönlüm

Nişanın nişan olsun
Gönüle lisan olsun
Para pulu boş ver sen
Evvela insan olsun

Karanfilim bu dama
Safa geldin odama
Eğer sadık yar isen
Düğür gönder babama

Pencereden bak bana
Fındık fıstık at bana
Fındık fıstık istemem
Nişan yüzük tak bana (Artun, 2000:231).

İstanbul'un zembili
Başına sokmuş sümbülü
Ben neyleyim zengini
Anca buldum dengimi (Önal, 2006:376).

Ağaçları bostanlı
Bayram ekmeği susamlı
Oğlan beni isterse
Ne olacak Osmanlı (Önal, 2006:376).

Evlerinin önü selvilik
Ben görmedim evlilik
Ben na'payım evlilik
Yârim kendi gelsin bellilik (Önal, 2006:377).

5. Sünnet Törenleri Manileri

Başıma giydim bir fes
Bir anda oldum prens
Korkmuyorum sünnetçi
İstediğin kadar kes (Kaya, 1999:79).

Benim oğlum büyüdü
Fistanı da süründü
Yavrum sünnet olacak
Kirvesi de göründü (Kaya, 1999:79).

Sünnet sünnet dediler
Baş etimi yediler
İşte sünnet oluyom
Bayram etsin kediler (Artun, 2000:233).

6. Ramazan-Davulcu Manileri

İşte geldi Ramazan
Evlere şenlik getirdi
Haydi beyler bayanlar
Şimdi kalkın sahura (Artun, 2000:233).

Oruç tutmak izzettir
Bilene bir lezzettir
On bir ayın sultanı
Müminlere rahmettir (Artun, 2000:234).

Davulumun ipi koptu
Çocuklar neden korktu
Şu sokaktan geçerken
Burnuma börek koktu (Artun, 2000:234).

Kara kara kazanlar
Kara yazı yazanlar
Cennet yüzü görmesin
Orucunu bozanlar (Artun, 2000:234).

Akşam ezanı dinlemek
Sahur vakti yemek yemek
Ramazan'a mahsus şeydir
Gece davulcu söylemek (Özarslan, 2009:162).

Kavuştuk Ramazan'a
Hem de büyük ihsana
Bu ayda oruç tutmak
Huzur verir insana (Özarslan, 2009:163).

Herkes sabırla bekler
Zayi olmaz emekler
İftara geliyoruz
Hazırlansın yemekler (Özarslan, 2009:163).

Ak koyun meler gelir
Dağları deler gelir
Baklavayı severim
İftara güler gelir (Köse, 2006:345).

Akşama kurdum pusu
Gelir köfte kokusu
İftarda az yemeli
Sahurda çok doğrusu (Köse, 2006:345).

Akşam pide alınır
Teravihler kılınır
Sahura kalkmak için
Her gün davul çalınır (Köse, 2006:345).

Akşam komşuya gittik
Bir misafiriz dedik
Ramazan gülü olan
Çilekli güllaç yedik (Köse, 2006:345).

7. İş - İmece Manileri

Geldik erzak yanına
Oturduk başucuna
Yardım etmeğe geldik
Kız senin erzakına

Köyümüze kentimize
Sevgi saygı saçalım
Kış geliyor gelin bacım
Haydi ekmek açalım (Artun, 2000:234).

8. Öğüt Manileri

Ana başa taç imiş
Her derde ilaç imiş
Bir evlat pir de olsa
Anaya muhtaç imiş (Güney, 1971:225).

Dereler akar gider
Taşları yıkar gider
Âlem bir penceredir
Her gelen bakar gider (Artun, 2000:235).

Sakla samanı gelir zamanı
Gar yâmiş kiraz zamanı
Ben bu sakladım samanı
Satdım da öyle yaptım hanı (Önal, 2006:380).

Bahçede koyun kuzu
Kıvır kıvır boynuzu
Malına tamah etmeyin
Sevdiğine verin kızı (Önal, 2006:380).

Denizin dibi derin
Yeşil seccade serin
İstemez dünya malı
Kızı sevdiğine verin (Önal, 2006:381).

Mendilim pembelidir
Sevdiğim cilvelidir
Sevmesi kolay ama
Kıymeti bilmelidir (Önal, 2006:381).

9. Pazarcı-Esnaf Manileri

Bibere gel bibere
Gitme sen delikliye
Biberin başını al
Gelme çürükmüş diye

Lale bunlar lale bunlar
Al yanakta hale bunlar
Elma değil hanım teyze
Peteklerde bal bunlar

Hep dillerde güzel sesler
Sevgililer sevgiyi besler
İnanmazsan gel bak abla
Lokum gibi domatesler (Artun, 2000:235).

10. Mektup Manileri

Altın yüzüğüm şak şak
Küstün ise barışak
Aramızda dağlar var
Mektup ile konuşak (Elçin, 1990:28).

Mektup yazdım kış idi
Kalemim gümüş idi
Daha çok yazacaktım
Yazan elim üşüdü (Kaya, 1999:72).

Altın tas altın tarak
Oldum ben senden ırak
Eğer beni seversen
Kapıma mektup bırak (Kaya, 1999:72).

Dağlarda kar kalmadı
Yürekte fer kalmadı
Daha çok yazacaktım
Mektupta yer kalmadı (Güney, 1971:226).

Mektup yazdım karadan
Dağlar kalsın aradan
Ayrılık pek çok gitti
Kavuştursun yaradan (Güney, 1971:229).

Yaza yaza yaz geldi
Derelere kaz geldi
Daha çok yazacaktım
Mürekkehim az geldi (Artun, 2000:236).

Mektup mektup yaz bana
Verir sonsuz haz bana
Gözlerin evet desin
Gülümse biraz bana (Artun, 2000:236).

11. Mesleklerle İlgili Maniler

Doktor doktor civanım
Seni istiyor canım
Muayene etmezsen
Yoktur senin imanın (Kaya, 1999:80).

Gözde güneş gibi ferler
Pasta gibi ekmek yerler
Anıyla sanıyla bize
Ünlü fırıncılar derler (Kaya, 1999:79-80).

Asmalar kol attı
Kollar suya battı
Gızlara sorcek olsun
(Olânlara) itrozon bombası attı (Önal, 2006:378).

İşimin bir piriyim
Ustamın bir eliyim
Ateşe bir su serpen
Ahilerin eriyim (Önal, 2006:379).

Dolmuş geliyor dolmuş
Dolmuşun rengi solmuş
Ondüleli saçların
Bonus Card gibi olmuş (Köse, 2006:352).

12. Mezartaşı Manileri

Saman savrulur yelden
Sırat incecik telden
Sanki dün gibi bugün
Gençliğim gitti elden (Kaya, 1999:80).

Bu mezarı bildin mi
Ömründe hiç güldün mü
Aylak yaşayan gafil
Sen ölmeden öldün mü (Kaya, 1999:80).

13. Kabadayı Manileri

Rakamlara sayı derler
Gönülsüze ayı derler
Kül yutmayız biz aslanım
Bize kabadayı derler
Payları böldün mü ulan

Fukara güldü mü ulan
Biz yapmazsak olur mu hiç
Yiğitlik öldü mü ulan (Artun, 2000:237).

14. Halk Hikâyeleri Manileri

Bu handan
Kervan kalkar bu handan
Gelen konar, konan göçer
Kalan var mı bu handan (Boratav, 1988:191).

Ele mi ya nazdır
Ya cilvedir ya nazdır
Yana yana kül oldum
Yine derler yan azdır (Boratav, 1988:191).

Ele mi yanacak
Ya baltadır ya nacak
Yana yana kül oldum
Neyim kaldı yanacak (Boratav, 1988:192).

15. Ritüel Kökenli Törenlerle İlgili Maniler

O yana dönder beni
Bu yana dönder beni
Sağ yanımda yaram var
Tabibe gönder beni (Düzgün, 1999:62).

Bu yol Pasin'a gider
Döner tersine gider
Burada bir garip ölmüş
Kuşlar yasına gider (Düzgün, 1999:62).

16. İstanbul Semaî Kahvehanelerinde Söylenen Maniler

Adam aman kâh ada
Gönül bir kuş misali
Kâh köy gezer kâh ada
Nasıl nâme yazılmaz
Böyle süslü kâğıda (Bozyiğit, 1986:154).

Öyle bir yâr seveyim
Üsküdar yakasında
Benim yârim mektepli
Alâmet yakasında (Bozyiğit, 1986:154).

Olunca bir temiz iş
Üstünden kumpas kaya
Altı aylık bir çocuk
Vurulur mu pas kaya
Bir çift kızak üstünde
Zonguçla papas kaya (Bozyiğit, 1986:158).

Adam aman felek de
Şu aşkın meclisinde
Döner çarkı felek de
Ol sebep yâr olmadı
Bu fakire felek de (Bozyiğit, 1986:159).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKÜ

A. Türkü

Türkü, anonim Türk halk edebiyatında ezgiyle söylenen bir nazım biçimi ve nazım türüdür. Türkü, ezgisiyle diğer türlerden ayrılır. Mani ve koşma nazım şekliyle söylenen şiir, türkü ezgisiyle söylenirse türkü olur (Kudret, 1980: 295).

Türkü kelimesinin nereden geldiğiyle ilgili çeşitli görüşler vardır. Bunlardan en önde gelenine göre Türk kelimesine "î" nispet eki eklenerek "türkî" elde edilmiş, bu kelime zamanla Türkçenin ses uyumuyla "türkü" şeklini almıştır (Kırzioğlu, 1962:658; Onay, 1928:33; Köprülü, 1966:210). Batı Türkçesinde yeni bir türkü oluşturma anlamına gelen "türkü yakmak" deyimini kullanılmaktadır (Elçin, 1981:189).

Türküye Azerbaycan Türkçesinde "mahnı", Başkurtçada "halkyn", Kazak Türkçesinde "türki, türük, halik, anı", Kırgızcada "eldikir, türkü", Özbekçede "türki, halk kaşığı", Tatarcada "hahkcin", Türkmencede "hak aydımı", Uygurcada "naşşa, koça naşşisi" adı verilmektedir (Albayrak, 2004:505).

Türküleri şekil, yapı ve ezgi yönünden sınırlamak zordur; çünkü çok değişik biçimde, yapıda ve ezgide türkü vardır. Halk, ezgiyle söylenen manzum parçaları türkü olarak adlandırır. Mani, koşma ve diğer şekillerdeki şiirler ezgilerine göre "varsagı", "Türkmani" gibi adlar alırlar. Ezgisi, ölçüsü ve nazım şekli ne olursa olsun türkü terimi 15. yüzyıldan bu yana kullanılmaktadır (Dizdaroğlu, 1969:103).

15. yüzyıl Çağatay şairlerinden Ali Şir Nevaî, Mizanü'l Evzan adlı eserinde türküden söz eder. 15. yüzyılın ilk yıllarında yaşayan Babur Şah ise, Sultan Hüseyin Baykara zamanında, türkülerin söylendiğini kaydeder. Türkü kavram olarak, İslamiyet'ten önceki Türk edebiyatı geleneğinde ır veya yır kelimesi ile ifade edilirken, 15. yüzyılda Batı Türkistan yörelerinde kullanılmaya başlanmış, bu yörelerden de Anadolu Türk edebiyatına geçmiştir. Yazılı kayıtlarda ise; Peçevî, Eğri'nin fethinden bahsederken, türkü kavramına kelime olarak yer vermiştir (Öztürk, 1986: 367).

Türküler şekil yönünden kıtalar biçiminde, duraklı veya duraksız, 7-15 heceli kalıplarla yazılmıştır. Türkülerde kıtalar yapı bakımından iki bölümden oluşur. Birinci bölüm türkülerin asıl sözlerinin bulunduğu "bent" adı verilen bölümdür. İkinci bölüm ise bendin sonunda tekrarlanan

“nakarat”tır. Bu bölüme “bağlama” ya da “kavuştak” da denir. Bentler ve kavuştaklar kendi aralarında kafiyelenir. Türküler, hece ölçüsünün bütün kalıplarıyla söylenebilir, ancak genellikle yedili, sekizli ve on birli hece ölçüsü kullanılmıştır.

"Türkü"yü ezgiden bağımsız bir şekilde düşünmek ve ele almak mümkün değildir. Ezgi boyutu genellikle ihmal edilmiş, çeşitli nazım şekilleri ve ezgiler kullanılarak oluşturulmuş olan türküler, anonim ürünlerdir. Bunun yanında sonlarında metnin kime ait olduğunu gösteren ifadelerin (mahlas) yer aldığı bazı ezgili manzum metinler de pek çok araştırmacı tarafından "türkü"ler içerisine alınmıştır (Albayrak, 2009:142-159).

Türküler, belli bir nazım biçimine sahip olmayan, hece ölçüsüyle meydana getirilmiş anonim ürünlerdir. Yani, hem koşma, hem mani nazım şekilleriyle söylenebildikleri gibi iki, üç, beş dizeden oluşan bentlerle de söylenebilmektedir. Türküler hece ölçüsünün hemen her çeşidiyle meydana getirilebilmiştir (Albayrak, 2009:142-159).

Halk edebiyatı ürünleri içinde biçim mi, tür mü olduğu konusunda en çok tartışılan ürün türküdür. "Türkü" terimi, konusu, ezgisi ve şekil özelliği ne olursa olsun pek çok anonim manzumeyi içine alabilecek bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkü, farklı nazım birimi ve şekillerinden oluşmuş, farklılığı genellikle ezgilerinde görülen bir nazım türüdür. Türküler, bent ve kavuştak adı verilen bölümlerden oluştuğuna, bent ile kavuştakların kendilerine göre mısra sayısı, kafiye örgüsü olduğuna ve bunlar da şiirin dış yapısının, yani biçim özelliklerinin öğelerini teşkil ettiğine göre bu tür türküler türküye özel nazım biçimi kabul edersek bir “nazım biçimi”dir. Ancak çeşitli nazım şekillerinde yazılmış şiirlerin müzik eşliğinde söylenmesi yönüyle “nazım türü”dür.

Türkülerin çok çeşitli dize kümelenişleri ve nakarat söyleyişleri vardır. Türkülerin kafiye örgülerine göre çeşitli nazım şekilleri olduğu görülmektedir. Mani katarlarının dizilmesinden oluşan türküler, koşma nazım biçimiyle söylenen türkülerin dışında türküye özel diyebileceğimiz aaa/bb, ccc/bb, ddd/bb, eee/bb kafiye örgüsüyle yaygın olarak söylenen türkülerin kafiye örgüsünü türküye özel olarak kabul ettiğimizde diğer nazım şekilleriyle söylenenler dışında bu nazım şeklini türküye özel nazım şekli kabul edebiliriz.

Örnek:

1. Türkü, “koşma” nazım şekliyle söyleniyorsa nazım şekli “koşma”, türü “türkü”dür.
2. Türkü, “mani” nazım şekliyle söyleniyorsa nazım şekli “mani”, türü “türkü”dür.

3. Türkü, üç dizeli bent ve iki dizeli kavuştaklı şekilde söyleniyorsa nazım şekli “türkü”, türü “türkü”dür.

Türkü, haneleri bent ve kavuştak adı verilen bölümlerden oluşan manzumelerin bir ezgi eşliğinde söylendiği nazım biçimidir. Ancak tanımı verilen asıl türküler dışında başta koşma ve mani katarı olmak üzere, farklı yapıdaki şiirlerin bir ezgiye bağlanması sonucu da türkü oluşabilir. Türküler anonim halk edebiyatı ürünü olmakla beraber, başta âşıkların şiirleri olmak üzere, sahibi belli olan manzumelerin bir ezgiye bağlanması sonucu oluşmuş türküler de vardır (Albayrak, 2009:154).

Aruzla meydana getirilmiş örneklerle de az sayıda da olsa rastlanmaktadır. Divan edebiyatı nazım şekilleriyle oluşturulan bu türkülerle divan, selis, semaî, kalenderî, satranç adları da verilmektedir (Albayrak, 1998, C.8: 448).

B. Türkü Söyleme Geleneği

Türkü söyleme ve mani söyleme gelenekleri, söyleyiciler, söylenme ortamları, söylenme amaçları, yönüyle büyük benzerlik taşımaktadırlar.

Türkü her türlü neşeli ve kederli olay üzerine toplanıldığında söylenir. Genellikle özel bir türkü söyleme toplantısı yapılmaz. Türkülerin söylendiği belirli bir zaman yoktur. Her zaman söylenebilir. Genellikle kış ve yaz aylarında daha çok söylenir. Kış geceleri toplanan insanlar, yardımlaşma amaçlı toplantılarda, yazın iş, tarım, hasat için toplandıklarında eğlenmek ve işi kolay kılma amacıyla türküler söylüyorlar. Ev toplantılarında türkü vazgeçilmez eğlence aracı olur. Askere, gurbete yolcu etme, gelin gönderme törenlerinde türküler söylenir.

Türkü söyleme geleneği Türkiye’de sürmektedir. Kızlar, kadınlar ve erkekler ekin ekerken, davar güderken, hasat kaldırırken, bayramlarda, şenliklerde, evlenme törenlerinde, kına gecelerinde, gelin hamamında, düğün bayrağı dikildiğinde, gelinin başında, kazma kazarken, imeceyle iş tutarken, sünnet törenlerinde, Hidrellez, Nevruz, saya gezme, çömçe gelin törenlerinde, halay çekilirken, pamuk tarlalarında, çeşitli toplantılarda vb. çalıp oynayarak türkü söylerler.

Karşılıklı türkü söyleme, eskiden daha yaygınken günümüzde daha çok kızlar arasında devam etmektedir. Genellikle türkülerini sesi güzel olanlar ve meraklıları söyler. Türküler dinlenerek büyüklerden, yaşlılardan gelenek aktarımı yoluyla öğrenilir.

Hidrellezlerde genç kızların türkü söylemeleri âdetti. Türkü söylenirken dinleyiciler türkünün konusuna, söylenme nedenine göre uygun tavır takınırlar. Dinleyici, türkü üzüntülüyseniz üzüntülü, neşeliyseniz neşelidir.

Türkü söylerken efkârlı, sessiz, duygulu olup gözyaşını tutamayanlara rastlanır.

Gelin-kaynana türkülerine çok gülünür. Özel olarak bir kız ve delikanlı için söylenirse manalı manalı gülünür. Türkü söylenirken konuşup dikkati dağıtanlar hoş karşılanmaz, uyarılır. Öğüt verici, ders çıkarılan türkülerde başla tasdik gözlenir.

Türkü söylemeden önce dinleyicileri hazırlama aşaması olur. Toplulukta türkü söylemesiyle bilinen biri varsa önce onun türkü söylemesi beklenir. Genellikle yaşlıların türkü söylemesi veya “Haydi kızlar, türkü çığırın” demeleri beklenir. Türkü söylenirken dinleyenler daire olarak otururlar.

Türkü söylerken, söylenilen türkünün konusuna uygun olarak o anda orada bulunan bazı eşyalar kullanılır. Bunlar genellikle mendil, yazma, çiçek, bayrak vb. dir. Cenazelerde yakını ölmüş kişiyi ve kına gecelerinde gelini ağlatmak için söylenen ağıtlarda ağıtçının ve dinleyicilerin ellerinde mendiller vardır. Yaşlılar gözyaşlarını başörtüsünün ucuyla silerler.

Türkücü türkü söylerken, türkünün konusuna uygun jest ve mimikler yapar. Türkücü, türkünün söylendiği kişiyi dinleyicilere sezdirmek için işaret eder veya göz eder. Türkücü oyun türkülerinde dinleyenleri oyuna kaldırır. Türkü ezgisiyle, kadınlar erkekler oynarlar.

Köyde söylenen türküler köyün özellikleriyle köy kültürünü; şehirde söylenen türkülerse şehir hayatını ve şehir kültürünü yansıtmaktadır. Yerleşim yerlerinin özellikleri de türkülerde yansır. Köy türkülerinde acının, sevincin, özlemin, umudun, duyguların daha yalın yansıtıldığını görülmektedir.

Türküler içten gelen duyguların doğrudan söylendiği türdür. Türkü söyleyenler genellikle, acıyı, sevgiyi tatmış, yüreği buruk kişilerdir. Türküler köylerde çoğunlukla çalgısız söylenir. Bazen darbuka, tepsi, teneke eşliğinde bazen de zılgıt ve alkış eşliğinde söylenir.

Türküler köy odalarında, köy kahvelerinde, imeceyle evde tarlada iş tutarken, düğün törenlerinin yapıldığı düğün evi odaları ve meydanlarda, kırdaki yapılan toplantı ve şenliklerde söylenir. Genç kızlar ve kadınlar genellikle darbuka eşliğinde kırlarda, bahçelerde, çeşme ve kuyu başlarında bir araya gelebildikleri her ortamda sevgilerini, meramlarını anlatmak, konuşma isteklerini belirtmek, dilek tutmak, sitem ve özlemlerini belirtmek, ayrılığın hüznünü hafifletmek, eğlenceli zaman geçirmek için türkü söylerler. Kadınların kendi aralarında yaptıkları toplantılara “ferah günü” adı verilir. Erkeklerin toplantılarına ise “sıra gecesi” adı verilir. Kadınların ve erkeklerin toplantılarının diğer bir adı da “şenlik”tir. İş zamanı, yapılan işe göre kadınlı erkekli ayn yerde veya kadınlar erkekler ayrı yerlerde toplanırlar.

Türkülerin söylendiği ortamlar şunlardır:

1- Şenlikler (gece toplantıları, sıra geceleri, asker uğurlama, bahar toplantıları vb.),

2- Evlenme törenleri (kız görme, kız isteme, nişan, ana kız kınası, erkek kınası, gelin hamamı, düğün töreni, gelin övme, gelin uğurlama, gelin alma, gerdek, gelin paçası vb.),

3- Sünnet törenleri,

4- İmece yardımlaşma toplantıları (yufka açma, bulgur çekme, salça yapma, sap eritme, ekmek etme (yapma), ekip biçme, çapa zamanı, hasat ve harman zamanı vb.),

5- Hidrellez,

6- Nevruz,

7- Yağmur yağdırma törenleri (çömçe gelin, yağmur duası),

8- Bolluk bereket törenleri (saya gezme),

9- Köy seyirlik oyunları

Türkü söylenen toplantılarda yöreye, yerleşim yerine, toplantıyı düzenleyen evin ekonomik durumuna, mevsime göre çeşitli ikramlarda bulunulur. Türküler insanları güldürmesi, eğlendirmesi, işi kolay kılması, eğitim, örf, âdet, gelenek aktarımının sağlanması, birlik beraberlik ve dayanışmayı arttırması, kültürün sözlü yolla aktarılması dışında, duyguları dışa vurma aracı olması, dert, meram anlatarak rahatlatması yönleriyle işlevseldir.

C. Türkülerin Oluşması ve Yayılması:

Türküler halkın ortak malıdır. Sevilen, beğenilen, ağızdan ağıza dolaşan kültür ürünleri oldukları için de yayılmaları çok doğaldır. Eskiden şimdiki gibi yayma araçları olmadığından türkülerin yayılması çok ağır fakat sürekli olmuştur. Ticaret kervanları, gezgin âşıklar, askerler, savaşlar, göçler türkülerin taşınmasını sağlar. Son yıllarda radyo, televizyon, teyp gibi teknik araçlar yayılmayı hızlandırmıştır. Türkülerin hızlı bir biçimde yayılmasının olumsuz bir yönü de vardır. Türküler halkın malı olup olgunlaşmadan donmuş, kalıplaşmış olarak taşınırlar.

Yayılma sırasında türkülerin sözlerinde ve ezgilerinde bazı değişiklikler olur. Türkülerin bu derece çeşitlenmesinin asıl nedeni kişilerin yetenekleridir. Kaynak kişiler, ezgilerde önemli ölçüde değişiklik yapabildiği gibi, bu değişikliği türkülerin sözlerinde de yapabilirler (Kaya,1999:132).

Türkülerde değişme hem sözde hem de ezgide olabilir. Sözler değişik ezgilerle söylendiği gibi, ezgiye de değişik sözler monte edilebilir. Bundan dolayı aynı türkünün çeşitlemelerini farklı yörelerde görmek mümkündür. Başlangıçtaki bir yiğitlik türküsünün hatta ağıt olan türkülerin ezgisi oyun havasına yatkınsa sonradan oyun havası olduğu da görülür (Albayrak, 1998, C. 8:448).

Türkülerin ortaya çıkışları incelendiğinde toplumu ilgilendiren konuların işlenmesi, ezginin dokunaklı oluşu, sanat yapısının yüksek oluşu gibi etkenlerin türkülerin ömürlerini uzattığı ortaya çıkmıştır. Türküler, hiçbir zaman ilk çıkışlarındaki gibi varlıklarını koruyamazlar. Bu durum sadece sözlerde değil, ezgilerde de görülür. Türküler zaman aşımı nedeniyle ve kişiden kişiye geçiş esnasında yeni duygulanmalarla beslenerek kendini yeniler.

Toplum ruhunda derin izler bırakan kahramanlar, efsaneleşmiş büyük aşklar, büyük felâketler türkülerle konu olur. Bunların sözleri ve ezgileri çok güçlüdür. Kimileri de oyun havaları durumuna geçerek süreklilik kazanır. Köy ve kasabalardaki olaylar üzerine yakılan türkülerin yayılma gücü azdır. Geniş toplulukların ilgisini çekmez, dar çevrede kalır. Ömürleri de kısa olur.

Türkülerin oluşmalarında ve yayılmalarında âşıkların rolü büyüktür. Türküler saz eşliğinde söylenir. Türkü yakıcıları ezgi ve sözü aynı anda türetirler. Asıl noktası insan olan türküler canlı varlıklar gibi doğar, yaşar ve unutulur.

Eskiden ticaret kervanlarıyla dolaşanlar, âşıklar ve askerler türkülerini yaymada önemli rol oynarlardı. Fetihler dolayısıyla yeni göçler de türkülerin yayılmasını sağlardı. Bugün radyo, televizyon, teyp gibi araçlar türkülerin yayılmasını oldukça kolaylaştırmıştır. Böylece beğenilen bir türkü kısa zamanda yurdun ücra köşelerine kadar yayılmaktadır. Ancak bu durum yeni türkülerin yakılmasını önlemekte, eskiye göre daha az türkü yakılmasına neden olmaktadır (Albayrak, 2004:506).

Türkülerin ne zaman ve nerede ortaya çıkacağını tayin etmek oldukça güçtür. Yurdun herhangi bir yerinde söylenen bir türkünün bir yerde doğduğu kesindir. Bir süre sonra yurdun değişik yörelerine taşınarak yaygınlaşır. Türkülerdeki yer ve kişi adları, türkünün doğuş yerini belirlemek için yeterli değildir. Çünkü türkü taşınırken her gittiği yerde değişikliğe uğrayarak, ilk biçiminden uzaklaşır. Bu nedenle türkülerde değişik yörelerin insanları sahip çıkar.

D. Türkülerde Tarih

Türküler bazen tarihe ışık tutar, sosyal tarihe kaynaklık ederler. Ancak tarih belgesi niteliğinde değildir. Tarihi konu edinen türkülerde toplumun düşünce ve duyguları, acıları, sevinçleri yer alır. Osmanlı tarih yazma geleneğinde eleştiri yoktur. Fakat bozgunların verdiği acıları, zaferlerin sevinçlerini, ekonomik sıkıntıları türkülerde bulmak mümkündür. Örneğin; Gazi Osman Paşa türküsünde Osman Paşa'yı günümüze getiren tarih kitaplarından çok türkülerdir. Napolyon'un Mısır'ı ele geçirmesine halkın tepkisi türküde şu şekildedir:

Aman padişahım bağrın taş mıdır
Gözlerinden akan kanlı yaş mıdır
İmdat gelmedi yollar kış mıdır?
Mısır elden gitti bil padişahım
Düşmana bir kılıç çal padişahım

Budin Kalesi'nin elden çıkması da yine toplumun yüreğinde büyük acı doğurmuş ve bu acı türküde şu şekilde dile getirilmiştir:

Ötme bülbül ötme yaz bahar oldu
Bülbülün figanı bağrımı deldi
Gül alıp satmanın zamanı geldi
Aldı Nemse bizim nazlı Budin'i

E. Türkülerde İşlenen Konular

Türkülerde halkın sanat gücünü, ulusal konuları görebiliriz. Türküye konu olan olayı değerlendirebilmek için türkünün hikâyesi bilinmelidir. Türkülerde halkın sosyal hayatından izler görürüz. Türkülerde işlenen temaların başında gurbet temi gelir. Evinden, yöresinden ayrılan kişinin duygularının yansıtıldığı gurbet türkülerinde bazen kadının bazen erkeğin duygularının öne çıktığını görürüz.

Gurbetteki kişi, sorunlarını çözemediğinde olaylara kaderci yaklaşır. Çektiği olumsuzlukları alın yazısı olarak niteler. Gurbete çıkmanın en büyük nedeni geçim sıkıntısıdır. Ekonomik nedenlerle gurbete çıkan erkek, feleği suçlar, felekten yardım bekler. Gurbette bulunan kişi, geri döndüğünde bu davranışının çevre tarafından hoş karşılanmayacağını düşünerek gurbete katlanır.

Türküler, kadının kendi dünyasını ve kadınla ilgili düşünceleri barındırır. Kadının günlük yaşamdaki etkisini, olaylar karşısındaki duygularını türkülerde bulabiliriz. Türkülerde kadının özlem ve isteklerini, düşlerini görürüz. Konular büyük çoğunlukla kadın üzerine kurulur. Kadın, türkü yakıcı kimliği ile söylediği türkülerde daha çok kendi iç dünyasını ve görüşlerini vurgulamıştır. Toplumun ağlayıcılığını üstlenerek söylediği

ağıtlarda, söz söyleme ustalığı ve durumu tahlil etme özelliği ile çok belirgin bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Söylediği ninnilerde hayattan beklentilerini anlatan ve çocuğun geleceği için daha beşikte yönlendirmeye başlayan bilge ve yaratıcı bir kişilik örneği sergilemektedir. Aşk ve seveda türkülerinde daha çok sosyal sorunlar irdelenir. Aşk ve seveda türkülerinde özel duygular yalın, gerçekçi bir sıcaklıkla anlatılır.

Türkülerin konuları arasına aşk duyguları, günlük olaylardan etkilenmeler, savaşlardaki kahramanlıklar vb. girmektedir. Folklor ürünleri olarak işlenen türküler, insanımızın yaşama biçimini yansıtır. Halk edebiyatı ile halk musikisi en çok türkülerde bir araya gelir. Çünkü insanımız sevdasını, sevgisini, sevincini, tasasını, yiğitliğini, hüznünü, kederini, umutlarını, kısacası hayatının büyük bir bölümünü türkülerin diliyle söylemiştir. Türküler insanoğlunun başına gelen olayları, bunun toplum içindeki iz ve akislerini, aşk, hasret, gurbet gibi insanların ortak duygularını, mertlik ve kahramanlık gibi milli karakteri ve tarihi olayları konu alan bir kültür hazinesidir. Türküler sade bir dil ile meydana getirilir.

F. Türkülerin Sınıflandırılması:

Türküler, söyleyicileri, ezgileri, konuları ve yapıları açısından sınıflanabilir. Ayrıca söylendikleri bölgelere göre de ad alırlar: Bingöl, Urfa, Eğin türkülerі vd. Bazı tanınmış türküler de içlerinde geçen en etkili sözlerle anılır: Ayşem, Zeynebim, Fidayda, Adanalı vd. (Dilçin, 1983:290). Dört farklı açıdan sınıflandırdığımız türkülerin tasnifi hakkındaki görüşlerimiz şöyledir:

a. Söyleyicilerine Göre Türküler

1. Asıl Türküler (Yakıcısı belli olmayan)

Asıl türküler, yakıcıları belli olmayanlardır. Bunlar başlangıçta bir olay üzerine yakılırlar. Bu olay milleti ilgilendirecek kadar büyük olabileceği gibi dar çevrede görülen türden de olabilir. Aşk, gurbet, ölüm, kahramanlık, fetih, seferberlik, doğal âfetler, aşiret kavgaları, eşkıya baskınları, bir kalenin düşmesi, bir vatan parçasının düşmanlarca alınması gibi sosyal olaylar, seveda, talihe kızma, şansa küsme gibi duygular türkülerin doğuşunu hazırlayan nedenlerdendir. Bu olaylardan birini yaşayan veya bu duygulardan birini taşıyan sanatçı kişinin bunu halk şiiriyle ve ezgi eşliğinde ifade etmesi türküyü meydana getirir. Bu yeni türkü eski türkülerle kolektif izler taşıyabilir. Zamanla türkünün sözleri değişir. Belli bir kişinin malı olan türkü, bir süre sonra halkın ortak malı, ondan sonra halk edebiyatı ürünü olur (Albayrak, C. 8, 1998:446).

Türkünün yaşama gücü bazı özelliklerine bağlıdır. Konusunun toplumu derinden ilgilendirmesi, ezgisinin dokunaklı ve sanat gücünün yüksek olması türkülerin yaşamasının önemli nedenleridir. Türküler

anonimleştikleri için ilk çıkış yurtlarını ve zamanını, ilk yakıcılarını bulmak zordur.

Türkülerin tür mü, şekil mi olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Biz, ne zaman tür ne zaman şekil denileceği konusunda hangi kriterlerin kullanılacağına dair tespitlerimizi şöyle sıraladık:

1. Türkü, üç dizeli bent ve iki dizeli kavuştaklı şekilde söyleniyorsa nazım şekli “türkü” ezgiyle söyleniyorsa türü “türkü”dür. Bu örneklerde türkü hem “nazım şekli” hem “tür”dür.

2. Türkü, “dörtlük, üçlük, beyit veya gelişi güzel bir dizilişle kavuştaklı şekilde söyleniyorsa türkülerin nazım şekli “kural dışı türkü” ezgiyle söyleniyorsa türü “türkü”dür.

Bu tür türkülerin kural dışı diyebileceğimiz gelişi güzel dizilişli olmalarını birkaç nedene bağlayabiliriz:

a. Anonimleşme sürecinde harf ve hece düşmeleriyle belleklerde eksik kalan, bir bölümü unutilan türküler.

b. Nazım şekli bilgisinden uzak, duygularını vezin gözetmeden bazen yakınma bazen coşkun ruh haliyle ezgi eşliğinde türkü olarak söyleme.

c. Bu tür uygulamalara ağıtçı olmayan ancak ağıt ezgisiyle olay karşısında duygularını belirten ağıtlarda görüyoruz. Bunlara gelenekte diz döverek acıların ezgiyle söylenmesine ağıt değil “dızdızlama” olarak adlandırılır.

d. Türküler yazıya geçtiğinde de bazı düzensizlikler ve yanlışlıklar görülür. Bu eksiklikler sözlü gelenek içinde doğup gelişen ve sonradan yazıya geçirilen halk edebiyatı ürünlerinin tamamı için geçerlidir.

2. Âşıkların ve Türkü Yakıcılarının Yaktığı Türküler

Halk Edebiyatı Nazım Şekliyle Yakılan Türküler

Türkülerin oluşmasında ve yayılmasında ikinci önemli kaynak ise âşıklardır. Çukurova’da Karacaoğlan şiirlerini türkü olarak söylemeye “**Karacaoğlan türkü**sü çıkırmak” adını verirler. Sosyal bir varlık olarak yaşayan âşık toplumda gördüğünü, işittiğini, yaşadığını sanat yeteneği ölçüsünde sazı eşliğinde dile getirir, topluma duyurur. Zamanla âşık türkülerini de anonimleşir.

1. Türkü, “koşma” nazım şekliyle ezgiyle söyleniyorsa nazım şekli “koşma” türü “türkü”dür.

2. Türkü, “mani” nazım şekliyle ezgiyle söyleniyorsa nazım şekli “mani” türü “türkü”dür.

Divan Edebiyatı Nazım Şekilleriyle Yakılan Türküler

Türkü, aruzla meydana getirilmiş örneklere de az sayıda da olsa Divan edebiyatı nazım şekillerinde “divan, selis, semaî, kalenderî, satranç, vd.” nazım şekilleriyle ezgi eşliğinde söyleniyorsa nazım şekli “divan, selis, semaî, kalenderî, satranç, vd.” türü “türkü”dür.

b. Ezgilerine Göre Türküler

Türkü ezgileri iki ana bölüme ayrılır:

1. Usullü Türküler:

Genelde oyun havalarıdır. Bunlara Urfa’da “kırık hava”, Konya’da ise “oturak” adı verilir (Dilçin, 1983:290). Usullü türküler, bölgelere göre değişik adlar alır: Karadeniz’de “horon” ya da “yalı havası”, Harput yöresinde “şıkıltım”, Ege’de “zeybek”, Ordu, Giresun, Marmara ve Trakya’da “karşılama”, Erzurum yöresinde “Sümmani”, Isparta ve Eğridir yöresinde “dattiri” adını alır (Ragıp, 1928:192).

2. Usulsüz Türküler:

Bunların hepsi uzun havadır. Uzun havalar ezgilerine göre değişik adlar alırlar: “bozlak”, “divan”, “hoyrat”, “koşma”, “kayabaş”, “maya”, “Çukurova” (Dilçin,1983:290), “garip”, “kerem”, “kesik kerem”, “müstezat”, “aydos”, “eğin”, “türkmani”

c. Konularına Göre Türküler

Araştırmacılar, türkülerini konularına göre değişik şekilde sınıflandırmışlardır (Boratav, 1988:152; Dizdaroğlu, 1968:109).

Ali Rıza Yalman türkülerini konularına göre altı gruba ayırır: 1. Öğüt 2. Övüt (Bir olay ve kahramanı konu eden, öven türküler) 3. Ağıt 4. Yiğit 5.Yavuk (sevgili) 6.Yağıt (karaçor/düşman) üstüne söylenen türküler (Yalman, 1993:234).

Türkülerini konularına göre on bir gruba ayırabiliriz:

1. Lirik Türküler

Bu türküler acı, dert, sevinç, umut duygularını en yoğun şiir anlatımıyla dile getiren aşk, sevdâ, gurbet türküleridir. Bu türkülerde güzel hayâller, çağrışımlar, semboller görülür. Hem gurbette kalanın ağzından hem de geride kalıp bekleyenlerin ağzından söylenebilir.

2. Taşlamalı-Takılmalı Türküler

Belli bir kişiye yöneltilmiş düşmanlık duygularıyla sövgülerin dile getirildiği; somut bir olgudan, bir olaydan hareket edilerek yapılan yergiler. Bazıları alay, şaka edası taşır. Amaç, gülünç olan kişileri ya da olayları dile düşürüp insanları eğlendirmektir.

3. Olay Türküleri

Türkülerin pek çoğu bir olay sonrası yakılmıştır. Gurbet, özlem, ölüm, felâketler, sevinçler vs gibi çeşitli olaylar türkülere konu olmuştur. Olay türküleri yakılma nedeni olan olay anlatıldıktan sonra söylenir.

4. Tören ve Mevsim Türküleri

Düğün türkülerinin bir bölümünde törenle ilgili konular üzerinde durulur. Dini törenlerde, mezhep, tarikat kurumlarına ezgilerde ve onlara koşulan şiirlerde ilahîler, nefesler, demeler belli âşıkların yaratmalarıdır. Zamanla anonimleşirler, geleneğin ortak malı olurlar.

a. Düğün Türküleri

Kına, karşılama, ağırlama ve uğurlama türküleri

b. İtikat ve Mezhep Türküleri (ayin-i cem, oturak, ekin türküleri)

Alevi-Bektaşî toplantılarında veya halkın dayanışma, yardımlaşma amacıyla bir araya geldiklerinde icra edilen türkülerdir.

5. İş ve Meslek Türküleri

Toplu olarak yapılan işlerde türkü söyleme geleneği vardır. Bunlar çoğunlukla kadın topluluklarında görülür (bulgur çekme, dibek döğmece, ekin biçme, fındık toplama) Türkülerin içerikleri bağlı bulundukları törenle ilişki göstermeyebilir.

6. Doğayı Konu Alan Türküler

Bu gruba giren türküler çoban ve kır hayatını anlatır, doğa güzelliklerini konu edinir.

a- Doğa türküleri (bitki, çiçek, hayvan, dağlar, yayla)

b- Çoban türküleri

7. Öğütlemeli Türküler

Genellikle âşıkların söyledikleri türkülerdir. Dinleyene ders verir, bir şeyler öğretirler.

8. Oyun Türküleri

İki gruba ayrılır:

a-Halk oyunları türküleri

Halk oyunlarının icrası için ezgiyle söylenen türkülerdir.

b-Seyirlik oyun türküleri (sayacı, oyun türküleri)

Seyirlik oyunların icra edilmesi sırasında söylenen türkülerdir.

Sayanın dolaşırken yemek yapmak için malzeme toplanan evlere uğradığında söylediği türkülerdir.

9. Atma Türküler

Karşılıklı söylenen türkülerdir.

10. Ninni şeklinde türküler

Türküler ezgi ile söylenmektedir. Bu yönüyle türküler ile ninniler ortak özelliğe sahiptir.

11. Ağıt şeklinde türküler

Ağıt söyleyen kişiler, ağıtları bir ezgi eşliğinde söylerler. Ezgiler genellikle kederli, üzüntüyü ifade eden ürünlerdir. Ağıtların da ezgiyle söylenmesi sebebiyle türküler içerisinde değerlendirmek mümkündür.

d. Yapılarına Göre Türküler

Türküler, bentlerinin ve kavuştaklarının kümelenişi bakımından çok değişik yapılarda görünür. Bunlardan en yaygın olanları sınıflamaya alınmıştır (Dilçin,1983:296-305).

1) Bentleri Mani Dörtlükleriyle Kurulan Türküler

2) Bentleri Dörtlüklerle Kurulan Türküler

3) Bentleri Üçlüklerle Kurulan Türküler

4) Bentleri Beyitlerle Kurulan Türküler

5) Karşılıklı Türküler/Atma Türküler

G. Türkülerden Örnekler

1. Lirik Türküler

Bu türküler acı, dert, sevinç, umut duygularını en yoğun şiir anlatımıyla dile getiren aşk, seveda, gurbet türküleridir. Bu türkülerde güzel hayaller, çağrışımlar, semboller görülür. Hem gurbette kalanın ağzından hem de geride kalıp bekleyenlerin ağzından söylenebilir.

Siyah perçemlerin, gonca yüzlerin
Garip bûlbûl gibi zâr eyler beni
Hilâl ebrûların, âhû gözlerin
Tiğ-i sevda ile yareler beni

Sevda-yı aşkınla âh ü zâr oldum
Kalmadı tahammûl bî-karâr oldum
Cemalin görelî sevdakâr oldum
Korkarım ki bu dert pareler beni

Elif kâmetine hayran olduğum
Gece gündüz hayâline döndüğüm
Hep senin içindir boyun eğdiğim
Yoksa zapt etmez bu yerler beni

(Özbek, 1981:98).

Sabahın seherinde ötüyor kuşlar
Balınan yoğrulmuş o sıрма saçlar
Kudretten çekilmiş karadır kaşlar
İşte bu gönlümün cânânı geldi

Seher vakti keklik çıkar kabana
Sallandıkça püskül değer tabana
Korkarım sevdiğim vara yabana
İşte bu gönlümün cânânı geldi

Yârim yine şekerlendin ballandın
Alınan yeşili geydin sallandın
Kırılısın kolların, ne tez çullandın
Aç gözlerin aç, cânânın geldi

(Özbek, 1981:98).

Vardım Hind eline kumaş getirdim
Açtım bedestanı sattım oturdum
Sen benim başıma neler getirdin
Ben senin kahrını çekemem gönül

Eline aluben sazlar istersin
Göllerde ördeği kazlar istersin
Benden mahbûb gelin kızlar istersin
Ben senin kahrını çekemem gönül

Kara bulut gibi göğe ağarsın
Sulu yağmur gibi yere yağarsın
O yâr senin değil ne çok bakarsın
Ben senin kahrını çekemem gönül
Erzincan Yöresi (Özbek, 1981:144).

Bahar olup yaz ayları gelince
Türlü çiçekleri bitti sılanın
Lale ile sümbül boynun eğince
Sarı bülbülleri öttü sılanın

İmana gel katı zalim imana
Biz de serimizi saldıq dumana
Yağmur yağıp gün doğunca çimene
Turnaları sökün etti sılanın

Bülbül gibi söyler yârin dilleri
Taze açılmıştır gonca gülleri
Esince sabahtan seher yelleri
Kokusu burnuma geldi sılanın

Gurbet ilde kimse yoktur eyleye
Dertli yoktur benim gibi ağlaya
Ala karlı mor sümbüllü yaylaya
Güzelleri sökün etti sılanın

Mersin Yöresi (TDÖ Sayısı, 1968:263).

Karanfil oylum oylum
Geliyor selvi boylum
Selvi boylum gelince
Şen olur benim gönlüm
Vay benim efendim efendim
Servi bülendim

Karanfil olacaksın
Sarıp solacaksın
Ben hakime danıştım
Sen benim olacaksın
Vay benim efendim efendim
Servi bülendim

Karanfil uzar gider
Yaprağın düzer gider
Yar yolunu şaşırmış
İnşallah bize gider

Vay benim efendim efendim
Servi bülendim
Konya Yöresi (Özbek, 1981:145).

Zeytinyağlı yiyemem
Basma fistan giyemem
Senin gibi cahile
Ben efendi diyemem

Kaldım duman içi dağlarda
Sevgili yârim nerelerde

Asmadan üzüm aldım
Sapını uzun aldım
Verin benim yârimi
Anneden izin aldım

Kaldım duman içi dağlarda
Sevgili yârim nerelerde

Kara üzüm asması
Yeşil olur yazması
Ben yârimden ayrılmam
Kara yazı yazması

Kaldım duman içi dağlarda
Sevgili yârim nerelerde

Bursa Yöresi (Özbek, 1981:218).

Üsküdar'a gider iken aldı da bir yağmur
Kâtibimin setresi uzun eteği çamur
Kâtip uykudan uyanmış gözleri mahmur

Kâtip benim ben kâtibin el ne karışır
Kâtibime kolalı da gömlek ne güzel yaraşır

Üsküdar'a gider iken bir mendil buldum
Mendilimin içine de lokum doldurdum
Ben kâtibi arar iken yanımda buldum

Kâtip benim ben kâtibin el ne karışır
Kâtibime kolalı da gömlek ne güzel yaraşır
İstanbul Yöresi (Kaya, 1999:181).

Yeşil ördek gibi daldım göllere
Sen düşürdün beni dilden dillere
Başım alıp gidem gurbet ellere
Ne sen beni unut ne de ben seni

Sevdiğim semânın güneşi ayı
Seni seven âşık çekmez mi âhı
Getir el basayım Kelamullah'ı
Ne sen beni unut ne de ben seni

Gel seninle bir ahd aman kuralım
Bağlanalım bir karara varalım
Verdiğimiz sözde hemen duralım
Ne sen beni unut ne de ben seni
Sivas Yöresi (Özbek, 1981:99).

Pınar başından bulanır
İner ovayı dolanır
Sende çok mallar talanır
Dağlar duman oldu çayır çemen oldu
Ben yâri görmedim halim yaman oldu

Hiç ovaya inmedin mi
Aşk oduna yanmadın mı
Gam gussadan donmadın mı
Dağlar duman oldu çayır çemen oldu
Ben yâri görmedim halim yaman oldu

Yaz görmemiş kışa benzer
Dest görmemiş başa benzer
İçmiş de sarhoşa benzer
Dağlar duman oldu çayır çemen oldu
Ben yâri görmedim halim yaman oldu

Köroğlu serinden geçti
Aşkın dolusunu içti
Ayvaz gelip bundan geçti
Dağlar duman oldu çayır çemen oldu
Ben yâri görmedim halim yaman oldu
(Kudret, 1980:306).

Kalenin ardında üç ağaç incir
Elimde kelepçe boynumda zincir
Çekme zincirleri kollarım incir
Atma bu taşları ben yaralıyam
Elalem al giymiş ben karalıyam

Kalenin ardında bir taş olaydım
Gelene geçene yoldaş olaydım
Bacısı güzele kardaş olaydım
Atma bu taşları ben yaralıyam
Elalem al giymiş ben karalıyam

Kalenin ardında ben gördüm onu
Mavidir şalvarı beyazdır donu
El ne derse desin ben sevdim onu
Atma bu taşları ben yaralıyam
Elalem al giymiş ben karalıyam

Kaleden kaleye şahın uçurdum
Ah ile vah ile ömrüm geçirdim
Yar bize gelende şerbet içirdim
Atma bu taşları ben yaralıyam
Elalem al giymiş ben karalıyam
(Ergun, 1938:296-297).

Sabah oldu tan yerleri atıyor
Cümle kuşlar destur almış ötüyor
Ayşeciğim odasında yatıyor
Şakı bülbül var uyandır yârimi
Ben kıyamam sen uyandır yârimi

Çıkabilsem sarayının köşküne
Can boyanır anber ile miskine
Seni beni yaradanın aşkına
Şakı bülbül var uyandır yârimi
Ben kıyamam sen uyandır yârimi

Sabah olsun ben bu yerden gideyim
Garip bülbül gibi feryat edeyim
Sen dururken ya ben kime nideyim
Şakı bülbül var uyandır yârimi
Ben kıyamam sen uyandır yârimi
(Ergun, 1938:299).

Mecnunum leylamı gördüm
Bir kerece baktı geçti
Ne sordum ne de söyledi
Kaşlarını yıktı geçti

Soramadım bir çift sözü
Ay mıdı gün müdü yüzü
Sandım ki Zöhre yıldızı
Şavkı beni yaktı geçti

Ateşinden duramadım
Ben bu sırra eremedim
Seher vakti göremedim
Yıldız gibi aktı geçti

Bilmem hangi burç yıldızı
Bu dertler yareler bizi
Gamze okun bazı bazı
Yâr sineme çaktı geçti

İzzeti der ne hikmet iş
Uyur iken gördüm bir düş
Zülûflerin kemend etmiş
Yâr boynuma taktı geçti
(Özbek, 1975:485).

İskender boğazı
Dardır geçilmez
Ne soğuktur suları yallah yallah
Bir tas içilmez

Ben yârimi gördüm
Vardar yolunda
Altın saati yallah yallah
Tombul kolunda

Ben yârimi gördüm
Yalnız oturmuş
Çalgı çalar yallah yallah
Şarkı uydurur

Şivalimin kollarını
Kaldır güzel ellerini
Dolan da boynuma hayalim
Doldur içelim güzelim çaydan geçelim (Hasan, 2008:162).

Yozgat seni delik delik delerim
Galbır alır toprağını elerim
Yohlarım posdayı cevap çıkmazsa
Goyun olur ardın sıra melerim
Vay vay anem sürmelim vay

Benden selam söylen gamlı dostlara
Gam zamanı geldi gam bölüşelim
Eksik fazla diye cevap ederse
Okka terazi var tam bölüşelim
Vay vay anem sürmelim vay

Yaz gelince çayır çimen uyanır
Mor menevşe penbe güle dayanır
Meyva bile dallarına güvenir
Meyva dalı kadar hükmüm yoğunmuş
Vay vay anem sürmelim vay

Ezel bahar yaz ayları gelince
Guru çayın kenarını sel alır
Lale açıp sümbül boyun eğince
Yârim bana nergiz verir gül verir
Vay vay anem sürmelim vay (Özbek, 1975:135-136).

Karadır kaşların ferman yazdırır
Bu aşk beni diyar diyar gezdirir
Lokman hekim gelse yaram azdırır
Yaramı sarmaya yâr kendi gelsin

Ormanlardan aşağı aşar giderim
Nazlı yâri kaybettim, ağlar gezerim
Ormanların gümbürtüsü başıma vurur
Nazlı yârin hayali karşımda durur

Karadır kaşların, benzer kömüre
Yârdan ayrılması zarar ömüre
Ellerimden bağlasalar zincire
Kırarım zenciri, kaçarım yare

Ormalardan aşağı aşar giderim
Nazlı yâri kaybettim, ağlar gezerim
Ormanların gümbürtüsü başıma vurur
Nazlı yârin hayali karşımda durur

Uzağa gittim ki gelirim diye
Tabanca doldurdum vururum diye
Hiç aklıma gelmedi ölürtüm diye
Ölüm ver Allah'ım ayrılık verme

Ormanlardan aşağı aşar giderim
Nazlı yâri kaybettim, ağlar gezerim
Ormanların gümbürtüsü başıma vurur
Nazlı yârin hayali karşımda durur

Üç güzel oturmuş karaya bakmaz
İnsan sevdiğini dilden bırakmaz
Hey Allah'tan korkmaz kuldan utanmaz
Gönül defterinden sildin mi beni

Ormanlardan aşağı aşar giderim
Nazlı yâri kaybettim, ağlar gezerim
Ormanların gümbürtüsü başıma vurur
Nazlı yârin hayali karşımda durur (Özbek, 1975:175-176).

Meşeler gövermiş, varsın göversin
Söyleyin huysuza durmasın gelsin
Varmasın kötüye asılsın, ölsün
Kötü adam var ömrünü yok eder

Ben bilemedim yaylamızın yolunu
Saçın uzun bağlasınlar kolumu
Eğer anan seni bana vermezse
Yemin ettim keseceğim yolunu

Karaser deresi bükülür gider
Zülüfler gerdana dökülür gider
Bir yiğit de sevdiğini almazsa
O yiğidin ömrü sökülür gider (Özbek, 1975:178).

Gelin Türküsü

Ufacık meşenin dalları yerde
Gıvırcık zilifin yüzüme perde
Nazlı yâr düşürdün sen beni derde
Tükenmez dertlere düşen ağlasın

Gökyüzünde pare pare bulutlar
İçerimde dağlar kadar umut var
Diyollar ki nazlı yarin el almış
Ölene dek gözyaşımı gurutmam

Evinin uğrunda garannık yazı
Yazıda yayılır gelini gızı
Gelinin yanında bir körpe guzu
Guzu kadar olamadım sevdiğim

Daldan dalıya saçın düzedir
Yönü öte ama göynü bizdedir
gövel ördek gibi boynun uzadır
Onun için arz ederim yâr seni

Bir gül olsam ağ göğsüne sokulsam
Bir ben olsam ağ gerdana asılsam
Biber olsam çorbanıza atılsam
Acı tatlı deyip yemen mi güzel (Özbek, 1975:134).

2. Taşlamalı-Takılmalı Türküler

Belli bir kişiye yöneltilmiş düşmanlık duygularıyla sövgülerin dile getirildiği; somut bir olgudan, bir olaydan hareket edilerek yapılan yergilerdir. Bazıları alay, şaka edası taşır. Amaç, gülünç olan kişileri ya da olayları dile getirip insanları eğlendirmektir.

İyi-Kötü Karı

Sabahdan kalkanda muhkem oturur,
Gülenmeden kara yuhu götürür
Biçâre yiğit bakar verem getirir
Derdi çekilir mi kötü karının

Yeğın karı dünya malını değer
İbrişim muyları gerdanı döğer
Gendi de güzel olsa eğer
Emsali bulunmaz yeğın karının

Yüzüne bakanın rast gelmez işi
İkrahla yiyülür ekmeği aşı
Üç ayda bir darar sirkeli başı
Derdi çekilir mi kötü karının

Sabahdan kalkanda şişer, gür ulur
Bismillah der elini işe vurur
Erinin yanında bir ayna olur
Emsali bulunmaz yeğın karının

Âşık Kemâl'in budur davası
Pervana döniyi periynen balası
Koçyiğide nâsib olsun âlâsı
Emsali bulunmaz yeğın karının (Özbek, 1981:338).

Bir vakte erdi ki bizim günümüz
Yiğit belli değil mert belli değil
Herkes yarasına derman arıyor
Deva belli değil dert belli değil

Fark eyledik âhir vaktin yettiğın
Merhamete çekilip göğе gittiğın
Gücü yeten soyar gücü yettiğın
Papak belli değil, kürt belli değil

Adalet kalmadı hep zulüm dolu,
Geçti şu baharın gülleri soldu
Dünyanın gidişi acayip oldu
Koyun belli değil kurt belli değil

Başım ayık değil kederden yastan
Ah ettikçe duman çıkıyor festen
Haraba yüz tuttu bezm-i gülistan
Yayla belli değil yurt belli değil

Çarh bozulmuş dünya ıslah olmuyor
Ehli fukaranın yüzü gülmüyor
Ruhsatî de dediğini bilmiyor
Yazı belli değil hat belli değil (Özbek, 1975:348-349).

3. Olay Türküleri

Türkülerin pek çoğu bir olay sonrası yakılmıştır. Gurbet, özlem, ölüm, felâketler, sevinçler vs gibi çeşitli olaylar türkülere konu olmuştur. Olay türküleri yakılma nedeni olan olay anlatıldıktan sonra söylenir.

Estergon kalesi subaşı durak
Kemirir içimi bir sinsi firak
Gönül yâr peşinde yâr ondan ırak
Akma Tuna akma ben bir dertliyim
Yâr peşinden koşar kara bahtlıyım

Estergon kalesi subaşı hisar
Baykuşlar çağırır bülbüller susar
Kâfir bayrağını burcuna asar
Akma Tuna akma ben bir dertliyim
Yâr peşinden koşar kara bahtlıyım

Estergon kalesi subaşı kale
Göklere ser çekmiş burçları hele
Biz böyle kaleyi vermezdik ele
Akma Tuna akma ben bir dertliyim
Yâr peşinden koşar kara bahtlıyım (Rumeli)

Tekirdağ/Malkara köylerinin birinden olan Zeynep, uzak bir köyden Ali isminde bir delikanlıya verilir. Zeynep, yedi yıl baba evine hasret kalır. Yüksek bir tepeye çıkıp özlemini türküyle dile getirir.

Yüksek yüksek tepelere ev kurmasınlar
Aşrı aşrı memlekete kız vermesinler
Annesinin bir tanesini hor görmesinler
Uçan da kuşlara malum olsun ben annemi özledim
Hem annemi hem babamı hem köyümü özledim

Babamın bir atı olsa binse de gelse
Annemin yelkeni olsa açsa da gelse
Kardeşlerim yollarımı bilse de gelse
Uçan da kuşlara malum olsun ben annemi özledim
Hem annemi hem babamı hem köyümü özledim

Zeynep yataklara düşer. Baba evine haber gönderilir. Anası-babası gelir ama kızları ölüm döşeğindedir. Zeynep, anası babasıyla özlemini giderdikten sonra son nefesi verir (Artun, 1978:213).

Ötme bülbül ötme, yaz bahar oldu
Bülbülün figanı bağırimi deldi
Gül alıp satmanın zamanı geldi
Aldı Nemse bizim nazlı Budin'i

Çeşmelerde abdest alınmaz oldu
Camilerde namaz kılınmaz oldu
Mâmur olan yerler hep harap oldu
Aldı Nemse bizim nazlı Budin'i

Budin'in içinde uzun çarşısı
Orta yerde Sultan Ahmet Camisi
Kâbe suretine benzer yapısı
Aldı Nemse bizim nazlı Budin'i

Budin'in içinde Serdar kızayım
Anamın babamın iki gözüyüm
Kafeste besili kınalı kuzuyum
Aldı Nemse bizim nazlı Budin'i

Cephane tutuştu, aklımız şaştı
Selâtin camiler yandı, tutuştu
Hep sabi subyanlar ateşe düştü
Aldı Nemse bizim nazlı Budin'i
(Özbek, 1981: 383).

Çanakkale içinde aynalı çarşı
Ana ben gidiyom düşmana karşı
Of sağ olsun sunam

Çanakkale içinde bir uzun selvi
Kimimiz nişanlı kimimiz evli

Of sağ olsun sunam

Çanakkale üstünü duman bürüdü
Onüçüncü fırka harbe yürüdü

Of sağ olsun sunam

Çanakkale içinde bir dolu testi
Analar babalar mektubu kesti

Of sağ olsun sunam

(Yazıcıoğlu, 1969:95).

Mızıka çalındı düğün mü sandın
Al yeşil bayrağı gelin mi sandın
Yemen'e gideni gelir mi sandın

Tez gel ağam tez gel dayanamirem
Uyku gaflet basmış uyanamirem
Ağam öldüğüne inanamirem

Koyun gelir kuzusunun adı yok
Sıralanmış küleklerin sütü yok
Ağamsız da bu yerlerin tadı yok

Tez gel ağam tez gel dayanamirem
Uyku gaflet basmış uyanamirem
Ağam öldüğüne inanamirem

Ağamı yolladılar Yemen eline
Çifte tabancalar takmış beline
Ayrılmak olur mu taze geline

Tez gel ağam tez gel dayanamirem
Uyku gaflet basmış uyanamirem
Ağam öldüğüne inanamirem

(Yazıcıoğlu, 1969:96).

4. Tören ve Mevsim Türküleri

Düğün türkülerinin bir bölümünde törenle ilgili konular üzerinde durulur. Dini törenlerde, mezhep, tarikat kurumlarına ait ezgilerde ve onlara

koşulan şiirlerde ilahîler, nefesler, demeler belli âşıkların yaratmalarıdır. Zamanla anonimleşirler, geleneğin ortak malı olurlar.

a. Düğün Türküleri

Kına Türküsü

Salına salına girmiş gelinim bahçeye
Al kırmızı gül toplamış gelinim bohçaya
Anası da satı satı vermiş bir kese akçaya
Ağlama gelinim sızlama gelinim
Ben yine gelirim

Altın tas içinde kınan ezerler
Gümüş tarak ile zülfün çözerler
Ak gerdana altın, inci, boncuk dizerler
Ağlama gelinim, sızlama gelinim
Ben yine gelirim

Altın tas içinde kınan ezilsin
Gümüş tarak ile zülfün çözülsün
Güveyin yanında da gelinin sözü tutulsun
Ağlama gelinim, sızlama gelinim
Ben yine gelirim
(Özbek, 1981: 407).

b. Sayacı Türküleri

Saya (Gezme Günü - Bayramı) koyunların kuzulamasından elli gün kadar önce, yaşatılan geleneklerdendir. Saya töreni sırasında çocuklar grup halinde toplanır. İçlerinden birini çoban seçip elini yüzünü siyaha boyarlar. Basma keçeden yapılmış uzun külah örterler. Göğsüne omzuna irili ufaklı çanlar takarlar. Çoban salınarak, sağa sola yatarak yürür. Grup olan çocuklar, ev ev dolaşır. Çoban, uğradıkları evin kapısı önüne yatar; un, bulgur, yağ, pekmez, şeker, bal, üzüm, incir, peynir veya para alıncaya kadar kalkmaz. Toplanan malzemelerden pilav, yemek ve helva yapılır, topluca yenilir. Saya dolaşırken uğranılan evlerde çeşitli türküler okunur (Kaya, 1999:195).

Saya Türküsü

Hey hayadan hayadan
Yılan çıktı kayadan
Acımızdan gelmedik
Töremiz var sayadan

Aman karabaş koyun
Karlı dağlar aş koyun
Ay karanlık gecede
Çobana yoldaş koyun

Elli günü sayasın
Gümbür gümbür yayasın
Fosur fosur sağasın
Şu oğluma (şu kızıma) diyesin
(Kaya, 1999: 195).

Bahçede Barım Kaldı

Bahçede barım kaldı
Hayvada narım kaldı
Ana bacı el atın
Hurcunum yarım kaldı

Bizim bayram ne zaman
Elli gün kaldı heman
Elli gün gelsin geçsin
Sevinir uşak çoban

Elli günü say otur
Karmala kuzu getir
Kentin ağa bacısı
Bizlere azık getir

Dil dökümü bin olsun
Veren evler şen olsun
Sevindirin bizleri
Gününüz ağ gün olsun

Veren eller sağ olsun
Damağınız çağ olsun
Sayacıyı sayanın
Oğlu kızı çoğ olsun

(bar: meyve, hurc: heybe, karmalamak: elle kavrayıp kaldırmak, dildökümü: "Kuzu ayı" denilen Mart, damak: keyf, lezzet, huzur, çağ: sevinç) (Kaya, 1999: 196).

c. Oturak Türküleri

Halk dayanışma, yardımlaşma, kaynaşma ve dostluk kurup pekiştirme amacıyla zaman zaman bir araya gelirler. Bu, genellikle ekim ayından bahara kadar sürer. Toplantılara, çeşitli yörelerde farklı adlar verilir. Sözelgeşi; Çankırı ve Gerede'de *sohbet*, *fırıtım*, Safranbolu, Bartın, Kütahya, Kastamonu, Bolu ve Konya'da *muhabbet*, *gezek*, *sıra*, *perde*, *arfane*, *birikme*, *oturak*, Van'da *oturmak*, Ankara'da *cümbüş*, Antalya ve Isparta'da *kef keyif* *Balıkesir* Edremit'te *oda teşkilatı*, Dursunbey'de *barana* / *sohbet* bu adlardan bazılarıdır. *Barana* / *Oturak* toplantılarına toplumda kendisine yer etmiş kişiler çağılır. Bu toplantılarda sık sık bir araya gelinerek sohbet edilir, oyunlar oynanır, türküler söylenir. Sohbet aşağıdaki "Sohbet Övme"

türküsüyle son verilir ve bir sonraki sohbetin kimin evinde olacağı belirlenir (Kaya, 1999:196).

Sohbet Övme Türküsü

Uzun çarşı baştan başa
Keklik seker taştan taş
Geçmiş olsun (...) Paşa

Eşğim gelir odundan
Yemeğin yenmez tadından
Yahnisi koyun budundan

Sevdiğim bir o sardığım bir o
Olacak sohbet senindir
Senindir gerçek senindir

Papuçların muştası
Karşısındadır ustası
Bunlar saraylı hastası

Kızıl üzüm turşusu
Yüzüne vurmuş ekşisi
Bey'in has komşusu

Sevdiğim bir o sardığım bir o
Olacak sohbet senindir
Senindir gerçek senindir

Koyun gelir kuzu ile
Ayağının tozu ile
On beş ahabap sözü ile

Uzunçarşı baştan başa
Keklik seker taştan taş
Kadem ola (...) Paşa

Sevdiğim bir o sardığım bir o
Olacak sohbet senindir
Senindir gerçek senindir

(Kaya, 1999:196).

5. İş ve Meslek Türküleri

Toplu olarak yapılan işlerde türkü söyleme geleneği vardır. Bunlar çoğunlukla kadın topluluklarında görülür (bulgur çekme, dibek döğmece, ekin biçme, fındık toplama) Türkülerin içerikleri bağlı bulundukları törenle ilişki göstermeyebilir.

Tersaneden kalktı efe alayı
Millet bahçesinde verdik molayı
Aman Hakkı Reyis nedir kolayı
Bu sene balıkçılık pek yaman kaçtı

Laka laklak şıbrırlak şıbrırlak
Şıbrırlaka laklak kalkalım hey...

Yüksek gazinoda yanar lambalar
Topal Süleyman söyler çifte kantolar
Tarakçı Mustafa çifte nara atar
Çifte naraları pek yaman kaçtı
Laka laklak sıbırlak şımbırlak
Şımbırlaka laklak kalkalım hey...
(Özbek, 1981:422).

Terzi güzelinin diktiği dikiş
Muhabbet ipliği sökülmezmiş
İğnesi kolunda biçimli dikiş
Geyinir kuşanır başlar edaya

Feracemin al yakası aman
Terziler vurdu makası
Gidi eli kırılası aman

Al feracem mor feracem
Yakamdan düştü feracem

Feracemi al isterim aman
Ortasında dal isterim
Bir cilveli yar isterim aman
Al feracem mor feracem
Yakamdan düştü feracem (Ataman, 1954:8).

6. Doğayı Konu Alan Türküler

Bülbül ne yatarsın Çukurova'da
Eşin gelir bulmaz seni burada
Kendim gurbet ilde gönlüm sılada
Ötme garip bülbül gönlüm şen değil

Coşuyor da deli gönül coşuyor
Ciğerciğim kebab oldu pişiyor
Sevdiceğim yüce dağlar aşıyor
Ötme garip bülbül gönlüm şen değil

Bülbülün yatağı bahçeler bağlar
Garibin yatağı kahveler hanlar
Gurbet ilde ölsem bana kim ağlar
Ötme garip bülbül gönlüm şen değil

Bülbül ne yatarsın bahar erişti
Kırmızı gül koncasına kavuştu
Sılda sevdiğim aklıma düştü
Ötme garip bülbül gönlüm şen değil

Bülbül ne yatarsın bahar, yaz geldi
Bizim göle ördek geldi kaz geldi
Sılda sevdiğim benden vazgeldi
Ötme garip bülbül gönlüm şen değil

Bülbül ne yatarsın baharın vakti
Yıkıldı gönlümün sarayı, tahtı
Böyledir âlemde âşıkın bahtı
Ötme garip bülbül gönlüm şen değil

Bülbül hiç durmayıp efgan edersin
Bir an aram etmez her an edersin
Âşıkların bağrın büryan edersin
Ötme garip bülbül gönlüm şen değil

Gülün nazla ömrü gelip geçiyor
Bülbül kafesinden kaçmış uçuyor
Kervan yükün almış konup göçüyor
Ötme garip bülbül gönlüm şen değil
(TDÖ Sayısı, 1968: 267).

Açıl mor menevşem bahar erişti
Lale, sümbül, nergis, reyhan yetiştii
Benim kısmetime ak zambak düştü
Menevşem oy, bir danem oy, haydi de haydi

Çadır almış nirelerden gelirsün
Benim seni sevdiğimi bilirsün
Çok da sürmez benim gibi olursun
Menevşem oy, bir danem oy, haydi de haydi

Açılmış menevşem ne güzel olmuş
Lalesi, sümbülü hep bize kalmış
Seni seven gözler uykuya dalmış
Menevşem oy, bir danem oy, haydi de haydi
(Bekki, 2004:141).

Kar yağdı gene ağardı yazılar
Sehil kuşu sılasını özüler
Eser poyraz çam dalları sızılar
Çalınır meyteri sazı dağların

Engin baştan bak ta karların yatmaz
Verane bahçede bülbüller ötmez
Sıkılsan bir gece misafir etmez
Azdı gonuşulmaz yüzü dağların

Ucu dağ başında can otu biter
Bir seda geldi de ölümden beter
Toplanmış guşların döğüşü öter
Ötüşür ördeği kazı dağların

Dağların bekçisi de evliya, dede
Yâr elinden içeyidim bir bâde
Gaba ardıç dibinde goyu gölgede
Çağrısır gelini kızı dağların (Özbek, 1981:440-441).

Mayadağ'dan Kalkan Kazlar
Mayadağ'ın yıldızıyım
Ben ninemin bir kızıyım
Efendimin sağ gözüyüm
Vardar akar lüle lüle
Sesi de benzer bülbüle

Mayadağ'dan kalkan kazlar
Al topuklu beyaz kızlar
Yârimin yüreği sızlar
Eylenemem aldanamam
Ben bu yerlerde duramam

Vardar ovası, Vardar ovası
Kazanamadık rakı parası
Vardar akar hızlı hızlı
Kenarları karlı buzlu
Kara kaşlı yâr bana bakar
Sen misin Vardar güzeli (Özbek, 1981:448).

Baharın gülşen çağında
Ne gezirsen bağı bülbül
Okudun aklım apardın
Oldun menden yağı bülbül

Ohu kuşlar dile gelsin
Hoş nefesin zile gelsin
Yârin güle güle gelsin
Sen çalanda sazı bülbül

Veten bağı el elvandır
Yoh üstünde harı bülbül
Ömür sürmeli devrandır
Sesin gelsin sarı bülbül (Özbek, 1981:451).

7. Öğütlemeli Türküler

İki turnam gelir aklı karalı
Birin şahin vurmuş birin yaralı
O yavruya sorun aslın nereli
Katar katar olmuş gelir turnalar
Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar

İnme turnam inme sen bu pınara
Avcı tuzak kurmuş var yolun ara
Cümlemizin işin Mevlâm onara
Katar katar olmuş gelir turnalar
Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar

İnme inme yolda kış olur
Bastığın yerler donar da taş olur
Böyle kalmaz elbet sonu hoş olur
Katar katar olmuş gelir turnalar
Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar

İnme turnam inme haber sorayım
Kanadın altına nâme sunayım
Nazlı cânanımdan haber sorayım
Katar katar olmuş gelir turnalar
Eğrim eğrim ne hoş gelir turnalar
(Özbek, 1981:454).

8. Oyun Türküleri

Kayada gezen oğlan
Edası güzel oğlan
Beni sana vermezler
Sar'altın kazan oğlan

Aman şeker oğlan
Yandım şeker oğlan
Anasına küsmüş
Damda yatar oğlan

Kayadan bakan oğlan
Kâkülü sarkan oğlan
Gece gelme gündüz gel
Horozdan korkan oğlan

Aman şeker oğlan
Yandım şeker oğlan
Anasına küsmüş
Damda yatar oğlan

Kayaya koydum kutu
Herkes yârine muttu
Gelinler tatlı yesin
Kaynanalar semizotu

Aman şeker oğlan
Yandım şeker oğlan
Anasına küsmüş
Damda yatar oğlan
(Özbek, 1981:505).

Aman bulguru kaynadırlar
Serine yayladırırlar
Aman bizde adet böyledir
Güzeli ağladırırlar

Fidayda da Ankaralım fidayda
Beşyüz altın yedirdim bir ayda
Gitti de gelmedi ne fayda
Başını da yesin bu sevda

Aman dama çıkma başaçık
Haydi dama çıkma başaçık
Arpalar gara gılçık
Aman arpalar gara gılçık

Fidayda da Ankaralım fidayda
Beşyüz altın yedirdim bir ayda
Gitti de gelmedi ne fayda
Başını da yesin bu sevda

Eğer gönlün var ise
Aman eğer gönlün var ise
Gey galucu yola çık
Aman gey galucu yola çık

Fidayda da Ankaralım fidayda
Beş yüz altın yedirdim bir ayda
Gitti de gelmedi ne fayda
Başını da yesin bu sevda

(Özbek, 1981:507).

9. Atma Türküler

Ahmet'im Seyirlik Oyunu Türküsü

Babası: Ahmet'im sana neler alayım?
Sırtına bir gömlek alayım

Ahmet: İstemem babacığım istemem
Çok başım ağrıyor hastayım ben

Kızlar: Hop şinna ninna nay şinna nananay

Babası: Ahmet'im sana neler alayım?
Başına da bir kasket mi alayım?

Ahmet: İstemem babacığım istemem
Çok başım ağrıyor hastayım ben

Kızlar: Hop şinna ninna nay şinna nananay

Babası: Ahmet'im sana neler alayım?
Ayağına pabuç mu alayım?

Ahmet: İstemem babacığım istemem
Çok başım ağrıyor hastayım ben

Kızlar: Hop şinna ninna nay şinna nananay

Babası: Ahmet'im sana neler alayım?
Koluna da bir kız alayım mı?

Ahmet: İsterim babacığım isterim
Onun için bir haftadır hasta yatarım

Kızlar: Hop şinna ninna nay şinna nananay
(Artun, 1998: 2)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AĞIT

A. Ağıt

Ağıt terimi ile bir törene bağlı olsun olmasın, acıklı bir olayı konu alan ve metni de bu olayı hatırlatmaya, bütün yoğunluğuyla yaşatmaya elverişli türkülerin bütünü anlaşılmaktadır (Boratav, 1982: 444). Ağıtlar insanların ortak acısını canlı şekilde anlatan edebi metinlerdir. Ağıt, bir ölüm üzerine belli bir geleneğe uyularak yapılan törenlerde yakılmış ve söylenmiş bir de böyle bir törende yakıldığı halde daha sonra da hatıralarda yaşayan türküler olarak iki anlama gelir (Boratav, 1982. C.2:471).

Ağıt, ölen bir kimsenin gençliğini, güzelliğini, iyiliklerini, değerlerini, arkada bıraktıklarının acılarını veya büyük felâketlerin acılı etkilerini dile getiren söz veya etkidir (T.S.,1988, C.1:23). Ağıt insanoğlunun ölüm karşısında duyduğu korkunun ve çaresizliğin anlatımıdır (Elçin, 1993:290). Ağıt, kelime anlamı olarak ağlama karşılığında kullanılır. Yakılmasına neden olan duygular evrensel olduğundan, ağıt bütün eski kültürlerde yaygın bir gelenek olduğu gibi günümüz toplumlarında da varlığını korumaktadır (Uludağ, 1988:470).

Ağıt yakmanın Türk toplumunda çok eski bir geçmişi vardır. Eski Türklerin üç önemli töreni vardır. Bunlar “sığır”, “şölen” ve “yuğ”dur. İslâmiyet’ten önceki dönemde ünlü bir kişinin ölümünden sonra yapılan ve yuğ adı verilen dinsel yas törenlerinde “sagu” denen şiirler söylenirdi. Bu şiirlerde ölünün iyilikleri, yaşarken yaptığı işler anlatılırdı. Bugün elimizde ünlü yiğit Alp Er Tunga için söylenmiş bir sagudan parçalar vardır.

Anadolu Türkçesinde ağıt, bozlak, Azerbaycan dilindeki ağı ile eş anlamlıdır. Kökeni ağlamak, bozlamak fiillerine dayanır. Yas kelimesi ise Arapça “keder” anlamına gelen “ye’s” ten gelir (Boratav, 1982:444). Ağıta Türkmenler "ağı, tavşa" derken, Nogaylar "bozulamak", Müslüman Kerkük Türkleri "sazlamağ", Hristiyan Kerkük Türkmenleri "madras", Kırım Türkleri "tagmag" demektedirler (Uludağ,1988:471). Ağıt kavramına verilen isimler birbirinden farklı olmakla birlikte, kavramın ifade ettiği değerler detaylarda görülen küçük farklılıkların dışında genelde ortaklık göstermektedir. Örneğin; Kerkük Türklerinde ağıt söyleme yaygın bir gelenekken, erkekler ağıt söylememektedir. Gagauzlarda ise ağıtı ellerinde kalın mumlar yanan, biri cenazenin ayak, biri başucuna oturmuş kadınlar hediye karşılığında söylemektedir (Görkem, 2001:187).

Divanü Lügat-it Türk'te iki ağıt metni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Saka hükümdarı Alp Er Tunga'nın ölümü üzerine söylenmiş olup yedi heceli aaab şeklinde kafiyelidir. Dörtlük sayısı ise on ila on üç arasında değişmektedir. İkincisi ise adı bilinmeyen bir kahraman için söylenmiş olup yedi heceli aaab kafiyelidir ve üç dörtlükten oluşmuştur (Sakaoğlu-Alptekin, 2006:587).

Türkiye'de genellikle ağıt olarak kullanılan bu söz, bazı yörelerde farklı şekilde de kullanılabilmektedir: "Bayatı" (Kars), "deme" (Sivas), "deşet" (Adana), "deyiş" (Malatya), "deyişet" (Samsun), "dil" (Doğanşar-Sivas), "lâvik" (Kırşehir), "ölgülü" (Burdur), "sau" (Muş), "sızılama" (Doğu Anadolu), "şin" (Elazığ), "şivan" (Diyarbakır), "yakım" (İçel-Isparta), "yas" (Antalya, Balıkesir, Burdur, Karaman, Muğla) (Kaya, 99:245).

Sözlü gelenekte gerek töreni, gerekse çağrılan metni ve onun ezgisini adlandırmak için özel deyimler vardır; ancak bu deyimlerde bir anlam kesinliği yoktur. Ağıt yerine kimi zaman "acıklı türkü", "deme", "bozlak", "gelin ağıtı", gelin yası, ölüm acısı gibi deyimler de kullanılır (Boratav, 1982:444). Ağıtlar acı bir olayın özellikle de ölüm olayının ardından söylenen halk türküleridir. Önceleri yalnızca ölümlerin ardından söylenen ağıtlar zamanla çeşitli konularda söylenmeye başlanmış; dünyanın faniliği, ömrün kısalığı, ihanet, kıskançlık, sadakatsizlik, feleğe sitem de ağıta konu olmuştur.

Ağıt, yas törenlerinde acıyı azaltma şekillerinden biridir. Ritim, müzik ve ezgi birlikteliği vardır. Ağıt, yas törenlerinde toplumsal kalıplar içinde söylenir. Yas törenlerinde söylenen ağıtlarda ortak bir tema vardır. Bunlarda ölen kişiye övgü, onun için kederlenme ortaktır (Görkem, 2001:16). İslamiyette ağıt yakma, kaderi kınama, ilahî takdire karşı gelme, ölünün özelliklerine döğünerek, ağlayarak ağıt söyleme hoş karşılanmamıştır (Uludağ, 1988: 471).

B. Ağıt Yakma Geleneği

En eski kültürlerde bile yaygın bir gelenek olarak bilinen ağıtın izleri bugün hem ilkel kabilelerde hem de gelişmiş toplumlarda görülmektedir. Ölenin kimliği ne olursa olsun, onun arkasından önce mensur, daha sonra manzum olarak anlatılan duyguların, ağıtların ilk örneklerini oluşturduğu söylenebilir. Ölen kişinin ardından, onun toplum içindeki yerine göre, hatırasını anmak için yapılan yas törenine de "ağıt töreni" denir (Albayrak, 2004:6).

Ağıt yakma geleneği, Türklerin çok eskilerden beri sürdürdükleri bir gelenektir. Gelenek içerisinde profesyonel ağıtçıların (eski dönemlerde "sığıtçılar") ağıt ve yas törenlerinde önemli bir yer işgal ettiklerini görmekteyiz. Profesyonel ağıtçılarla ölen insanların yakınlarının yakttıkları ağıtların övücü ifadelerle yer verdiklerini, kimi ağıtlarda da ölüm ve

ayrılıklara neden olanlara yönelik kargış ifadelerine rastlandığını görmekteyiz. Bu özellikleriyle ağıtın, hem "alkış" (ölen insanlar, hayvanlar, mahrum kalınan yurtlar, memleketlere yöneliktir), hem de "kargış" (ölümlere, ayrılıklara, zulümlere neden olanlara yöneliktir) kavramlarıyla birlikte düşünmek de mümkündür. Alkışlar, ölenler ya da uzak kalınan yurtlar içindir. Kargışlar ise ölümlere, uzak kalışlara neden olanlar içindir (Türklerdeki ağıt yakma geleneği ile ağıtçılığı ise birbirini tamamlayan çeşitli kaynaklarda buluyoruz (Makal, 1986; Kaya, 1999:247-258; Gökem, 2001:16-23, 35-62).

Ağıt, Anadolu'nun hemen her yerinde söylenir; ama özellikle Orta ve Güney Anadolu'nun belirli yörelerinde daha yaygındır. Bu yörelerde yaşayan Avşarlarla Türkmenlerin eski ağıt metinlerinin günümüze ulaşmasında önemli rolü olmuştur.

Ağıtlar yalnızca metinden yola çıkılarak incelendiğinde eksik kalacaktır. Ağıtları söylendikleri çevre, söyleme yerleri ve işlevleriyle birlikte incelemek yerinde olacaktır. Ağıt söyleme geleneği kültürel değişim ve gelişime göre incelenmelidir. Sözlü kültürde yaşayan ağıtlar çağlar boyu değişerek günümüzdeki şeklini almıştır. Değişen, gelişen toplumla birlikte ağıtların da değiştiğini gözlemleyebiliriz. Ağıtlar, eski ayin karakterli dinî törenlerin birer kalıntısıdır. Ağıtların icrası cenaze, evlenme, askere yollama gibi geçiş dönemleri sırasında olmaktadır (Gökem, 2001:16). Çok eski çağlardan günümüze gelmiş olan ağıtlar, bir bakıma ölen için söylenen methiyedir. Ağıtlar halk şiirinin başlangıçtaki ilk şekilleri olarak kabul edilir. Eski inanç sistemlerinde ölenlerden medet umma yaygındır. Yakılan ağıtlarda ölen kişileri hatırlama, hatırlatma ve anısını yaşatma kaygısı sezilir.

Ağıt söyleme geleneği toplumumuzda yaygındır. Hatta bu konuda uzmanlaşmış özel ağıt söyleyicileri vardır. Bu kişiler acıklı olaya konu olan kişiyi tanımasalar bile çevreden edindikleri bilgilere dayanarak, klasikleşmiş ağıt tekniği ile olay hakkında duyguca yüklü ağıtlar söyleyebilirler.

Ağıtların içeriği ve ezgisi toplumun ortak yaratma gücüyle zenginleşir. Bazılarının hangi kişi ya da olay için ve kim tarafından söylendiği bilinse de ağıtın temelde sözlü bir gelenek olması ve ağızdan ağıza geçerek yayılması nedeniyle bu bilgiler hiçbir zaman kesinlik kazanamamıştır. Bu yüzden ağıtların yarı anonim folklor ürünleri arasında sayılması gerekir (AB, 1987, C.1: 188).

Ağıt ölü evinde söylenir. Buna "ağıt yakmak" denir. Genel olarak ağıtı kadınlar yakar. Çok eskiden beri süregelen bir gelenekle ağlama, ölü evinde bir tören niteliğine dönüşür. Ölü evinde akraba olsun olmasın tüm kadınlar ölünün başında bir halka oluşturur. Ağıtı ölünün yakınlarından biri (anası, bacısı, teyzesi, halası) başlatır. Ağıt yakma işinin sıra ile yapıldığı da görülmektedir (Özdemir, 1985:17). Bu geleneğin kadınlar arasında yaygın olduğu, cenazelerde ağıt söyleyerek üç günden kırk güne kadar yas tutulduğu

bilinmektedir. Hele ağıtçı denen ve çoğu kez kadın olan kişilerin varlığı ağıt yakmanın gelenekselleşmiş olduğunun kanıtıdır.

Ağıtçı, cenaze evine girerken yüksek sesle ağlamasıyla dinleyici ortamını hazırlar. Ölü evi, ağıtçıyı “Gördün mü başımıza ne geldi?” diyerek ağlayıp dövünerek karşılar. Ağıtçı kendine gösterilen yere oturarak kafiyesiz olarak söylediği, acı bildiren cümlelerle ağlamaya başlar. Ölü henüz defnedilmemişse, yerde yatıyorsa, elindeki mendili ölünün üzerinde sallayarak ağıtını söyler. Mendil yerine ölenin gömleğini, şapkasını, kadınsa eşarbını kullanır. Ölü evi ölenin eşyalarını feryatlarla tek tek ağıtçının önüne atar. Ağıtçı, “soyka” adı verilen ölü eşyalarını sallayarak ağıt söyler. Ağıtçı, ağıtlarını “Haydi derdinizi yel alsın” diyerek bitirir (Çağmalar, 1999:94).

Tören sırasında ağıt uzun süre tek kişi söyleyebileceği gibi törene katılanların nöbetleşerek söyledikleri de olur. Ağıtçı ağıtta, ölenin, onun türlü özelliklerinden, vücut ve huy bakımından övülecek yönlerinden, yaşamının çeşitli anılarından ve özellikle ölüm olayından, bu olayın üzerinde durulmasından söz eder. Toplumun belleğinde en derin izleri bırakan en uzun ömürlü ağıtların doğmasında ölüm duygusu etken olmuştur (Boratav, 1982:455).

Ağıtçı, ölünün uzak yakın geçmişini, çoğu kez geçmişini bugüne getirerek, ölüyü de konuşmalarına katarak anlatır. Törene katılanların da koro halinde sözlere, seslenişlere, ağlamalara katılmalarıyla ağıt aynı zamanda bir anlatı ve dramlaştırmalı bir gösteri niteliği kazanır.

Her toplumun ölüm ve ölüm sonrasında uyguladığı tören ve pratikleri vardır. Bu uygulamaların şekillenmesinde toplumun uygarlık düzeyi, gelenekleri ve dinî inançları belirleyici öge olmuştur. Ölüm ve sonrasında uygulanan pratikler ölüme karşı saygıyı, yaşanan üzüntüyü, ölüme karşı duyulan korkuyu yansıtmaktadır.

Eski inançlarda ölüm törenlerinin kökeni ölenin bu dünya ile öteki dünya arasındaki ilişkilerini düzenleme, öte dünyaya geçişini kolaylaştırma dileğine dayanır. Ölüm hayatın sonu değildir (Malinowski, 1990:39). Yas ve ağıt törenleri eski çağlardan günümüze, ölüye saygı göstermek, acıyı yansıtmak ve paylaşmak amacıyla varlığını sürdürmektedir.

Kişi ya da topluma acı veren her konu, ağıt konusu olmuştur. Ağıtlar incelendiğinde, ağıt söylemenin temel noktasını ölüm kavramının oluşturduğu görülmektedir. Türk kültürü içinde defin, yas ve ağıt söyleme geleneği birlikte var olmuştur. Defin, yas ve ağıt törenleri İslâmiyet öncesinde uygulanan şekil ve inanç biçiminin, İslâmiyetle sentez oluşturarak varlığını koruduğu dini geleneklerdir (Uludağ, 1988:472).

C. Ağıtların Biçimi

Ağıtların biçimi sorununun iki yönü vardır:

1-Nazım Düzeni

2-Konuşma Biçimi

1. Nazım Düzeni: Türk ağıtları nazım düzeni açısından çeşitli özellikler gösterirler. Bu özellikleri şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Nazım Düzeninde Kararlılık Olmayan Ağıtlar:

Ağıtıcı tarafından söylenmeyen, ölüm acısıyla, nazım niteliğinden uzak ağıt ezgisiyle söylenmiş ağıtlardır. Bir tür ölüm acısıyla diz döverek yapılan yakınmalardır. Ağıt ezgisiyle söylendiği için ağıt izlemine verir.

Bunlar hiçbir şekilde nazım ölçüsü ve uyak kuralına bağlı kalmayan metinlerdir. Ağıtçının dile getirdiği ağıtta, “ahenkli nesir” ya da “düz nesir” şeklinde söylenmiş cümlelerle ünlemler, acıyı belirten “ah”, “of”, “aman”, “uy” gibi sesler ölüye ya da ölünün orada bulunan ve bulunmayan yakınlarına seslenmeler ile ölçüleri birbirini tutmayan dizeler birbirine karışmıştır. Bazen düzenli bentlerle, bilinen türkülerden ve sahibi belli şiirlerden gelme tek dizeler veya kırık dökük nazım parçaları yan yanadır.

Nazım düzeninde kararlılık olmayan ağıt biçimleri, bugün Anadolu’da en çok kullanılan biçimlerdir; çünkü herkesin elinin erişebileceği niteliktedir. En eski biçim olduğu da düşünülebilir; ancak derlenmiş ve yayımlanmış Türk ağıt metinleri içinde en az rastlanan bu biçimdeki ağıtlardır. Çünkü bugüne kadar yapılan ağıt derlemelerinde estetik ve anlatım bakımından en kusursuz metinler derlenmiştir. Düzensiz, kırık dökük metinler ancak ağıt törenlerinde derlenebilir.

Çukurova yöresinde acıyla ağıt ezgisiyle söylenen duygular ilk bakışta ağıt izlenimi vermektedir. Fakat metin incelendiğinde düzensiz acılı konuşmalar olduğu görülür. Halk ölü ardından bu tür yakınmalara “dızdızlama” adını vererek ağıtlardan ayırır.

b. Düzenli Nazımla Söylenmiş Ağıtlar:

a. Uyak şeması aaba, ccde... olan sekiz heceli dörder dizelik bentlerden oluşan ağıtlardır. Bazen bu tipten bentlerle aynı ölçü ancak farklı uyak düzeninde “abcb defe” tipindeki bentler aynı ağıtta bulunabilir. Bu biçim, ölüm törenlerinde söylenen ağıtların biçimidir. Bu biçimdeki ağıtlar asılları Türkmen ve Yörük olan Toroslar’a, Çukurova’ya ve Kayseri’nin Pınarbaşı bölgesine yerleşmiş köylerin ağıtlarında aksamadan, titizlikle

kullanılır. Bu nazım biçimiyle söylenmiş en ünlü ağıtlar çoğunlukla “Avşar Ağıtları” diye adlandırılır.

b- Sekiz heceli ve uyak düzeni “aaab, cccb....” olan bazı ağıt metinleri derlenmiş ve yayımlanmıştır. Ancak bunlar, törenlere bağlı ağıtların acıklı bir konuyu işleyen “anlatıcı türkü”ye dönüşümü sonucu oluşan bir alt tiptir. Anlatılan nazım şeklindeki ağıt metinlerinde bu dönüşümün ilk aşaması izlenebilir. Gerçekten de bazı metinlerde “aaba, ccdc...” düzenli normal biçimde kurulan bentlerle, aykırı uyak düzeninde (aaab, cccb...) olan bentler bir arada bulunur. İçeriğe bir zarar gelmeden aynı bir bent (aaba) her iki şekilde (aaba) söylenir.

c- On bir heceli, beşinci dizede abcb (aaab) öteki dizelerde dddb... Şeklindeki bir kafiye şemasına sahip parçalar da ağıt metni olarak derlenmiş ve yayımlanmıştır. Ancak bunlar ağıtlarla ortak konuları olan türkülerdir.

d- Azerbaycan’da yayımlanmış metinlerden anlaşıldığına göre aaba, cccb.. uyak düzeninde ve yedi heceli bentlerden oluşmuş tam mani şeklinde ağıtlar söylenmektedir. Kars Erzincan yörelerinde araştırmacılar aynı nazım biçiminde ağıtlar derlemişlerdir.

D. Ağıtların Özellikleri

Genellikle kadınlar tarafından söylenen ağıtlarda, ölen kişilerin yaptığı işler, iyi yönleri, güzel tarafları anlatılır. Ağıtta hiçbir zaman ölen kişiyi küçük düşürecek veya onu yerecek sözler kullanılmamıştır. Bazı ağıtlarda ise, kişi ölmemiş gibi düşünülerek yaptığı işlerden, giyinişinden, atından vd. bahsedilir (Şimşek,1993:1). Bir ağıtın söylenebilmesi için aşağıdaki şartların bir arada ve bir bütün olarak bulunması gerekir (Öztürk,1986: 373).

- 1- Ölümün trajik bir olay içerisinde meydana gelmesi
- 2- Ölen kişinin (kadın veya erkek) mutlaka bazı özelliklere sahip olması
 - a- Çevrenin ve akranlarının sevgi ve takdirini kazanması
 - b-Seçkin bir kişiliğe sahip olması

Ağıtların Söyleyicileri

Ağıtların söyleyicileri farklılık gösterir. Bazı ağıtları ölen kişinin akrabaları, eşi, çocukları, annesi, babası vd. bazılarını da ağıt söylemeyi meslek edinmiş kişiler, para karşılığında söylerler. Yine bazı ağıtların da ölen kişinin ağzından söylendiği görülmektedir. Buna göre ağıt söyleyen kişiler şu şekilde sınıflandırılabilir:

- 1- Ölen kişinin yakınlarıncı söylenen ağıtlar

- 2- Özel ağıtçılar (sığıtçılar) tarafından para karşılığı söylenen ağıtlar
- 3- Çevrede yaşayan âşıklarca yakılan ağıtlar
- 4- Söyleyeni bilinmeyen (anonim) ağıtlar

Ağıtçılar, ağıtın metnini belleklerindeki eski temeller üzerine kurarlar. Ayrıca kendi yetenekleriyle içinde bulundukları zaman, mekân ve olayın yarattığı etkidən yararlanarak söyledikleri ağıtın şekil ve konu bakımından zenginleşmesini sağlarlar. Ağıtlar çoğu zaman uzun manzumeler halinde söylenirler. Serbest tarzda konuşur gibi söylenen ağıtlarda, cümlelerin kelimeleri arasında seci yapılarak bir iç kafiye oluşturulur.

Bağlantılı ve bağlantısız bentlere sahip bulunan ağıtlarda bent ve bağlantılardaki dize sayısı değişebilmektedir. Bu dörtlüklere bazı yörelerde “ölü deşetleri” ve “sazlamağ” gibi adlar verilir. Ağıtlar edebî yapı ve ezgileriyle bir bütünlük arz ederler. Ağıtların ezgileri ağıt söyleyenin hafızasında eskiden kalan bir tür “melodi” kalıplarıdır. Ağıt yakma deyimi yas töreni sırasında ağıt yakanın belleğinde yer etmiş bulunan yerel melodi kalıplarının söz döşemesi olarak tanımlanabilir (Şenel, 1988:973).

Türkülerin bir kısmı konu itibarıyla ağıttır. Bu durum ağıtların zamanla türkü haline dönüştüğünü göstermektedir. Kıtalarının arasında bazı âşıkların şiirlerinden, türkülerinden parçalar bulunan ağıt örnekleri de vardır.

Ağıtların Söylenildiği Ortamlar

- 1- Ölü evinde söylenen ağıtlar
- 2- Mezarlıkta söylenen ağıtlar
- 3- Uğurlama sırasında yakılan ağıtlar
 - a. Kına ağıtları
 - b. Asker ağıtları
 - c. Öğrenime ve çalışmaya gidenler için yakılan ağıtlar
- 4- Ölüm, kaza yerinde yakılan ağıtlar
- 5- Hastanede yakılan ağıtlar (Çağım, 1999:68).

Ağıtlarda Söyleyiş Biçimi

Ağıtlarda ilk göze çarpan nitelik söyleyişte kesinliğin anlatıda kararlılığın ve mantık düzeninin olmamasıdır. Ağıt metninin en kusursuz örneklerinde dahi, anlatılan olayla ilgili bir bilgi edinilememektedir. Bilgi edinebilmek için, ağıtı söyleyen kişinin ağıtın hikâyesini anlatması gerekir. Ancak bu şekilde ağıtta geçen olayları bir zaman ve yere oturtmak mümkündür.

Ağtın her bendi bir kişili, iki kişili veya çok kişili bir konuşmanın bölümleridir. Ağt metnini tek bir ağıtçının söylediği durumlarda bile sözler, sırasıyla özelliğine göre, kendisi orada bulunamayan erkek ve kadınların ağzından söylenir. Her konuşturulan kişiye bir veya daha fazla bent ayrılmıştır. Ağt söyleyen kişi, temsil ettiği kişileri o bentlerde konuşturur. Söyleyişte, geçmiş bugüne getirerek onu anlatmada özel bir yöntem kullanabilir ve o zaman ağıtçı anlatımı etkili kılmak amacıyla ölünün ağzından konuşur. Bunun yanında çok az da olsa, birçok kişinin karşılıklı atışma şeklinde söylediği ağıtlar da vardır.

Ağtın söyleyiş şekli de zaman dışı bir anlatımdır. Çünkü ağıtta, geçmiş ve bugün birbirinin içine girmiştir. Bu durum, yaşayanların ölüyü tüm tören boyunca kendi aralarında gibi düşünmelerinin bir sonucudur. Ölen kişi, toplumdan tamamen kopup ayrılmamış sayılır.

Ağt bir nazım biçimi değil, bir şiir türüdür. Koşma biçimiyle söylendiği gibi, türkü biçimiyle de söylenir (Kudret, 1980:265). Evlenme törenlerinin belli bir yerinde geline, kına yakarken yapılan birtakım işlemlerle söylenen türkülerle -tümüyle- “gelin ağıtı”, “gelin yası” denir. Aslına bakılırsa bunlara vesile olan olaylarda ölüm acısı niteliğinde bir yön yoktur. Yalnız iki vesilede, ölüm ve evlenme hallerinde, ağıt bir tören ögesi olur (Boratav, 1982:444).

E. Ağtın Diğer Türlerle İlişkisi

Ağıtlar belli bir ezgiyle söylenir. Ölüm, acı vb. konularda söylenen türkülerle benzeşirler. Ancak ezgileriyle ayrılırlar. Ağıtlar hece vezniyle söylenmekte ve mani, koşma, türkü, destan şekillerinde olmaktadır. Ağıtlar çeşitli yörelere göre 7, 8, 11’ li hece ölçüsüyle söylenirler. Bazı yörelerde ağıt, ezgiyle mani kıtalarının art arda gelmesiyle söylenir. Bazı olaylar üzerine yakılan ağıtlar türkü haline gelir; bazı ağıtlar ninni ezgisiyle ninni şeklinde de söylenir. Bir olayı konu eden destanlarla, bir olay üzerine söylenmiş ağıtlar benzerlik gösterirler. Destanlar âşıklar tarafından söylenir. Bazı ağıtların konuları efsanelere dayanır. Bazı masalların içinde ağıtlara rastlanır. Bazı ağıtlar da fıkralara konu olabilecek olayları işlerler.

F. Ağıtların İşlevi

Ağıtı yakıldığı ve söylendiği tören içinde tespit etmek ve ağıt türünü o törenlerdeki yerine yerleştirmek gerekir. Ağıtların incelenmesi sonucu birçok halk edebiyatı türünün doğuşu daha kolay açıklanmaktadır. Ağıtların yakılışı trajik bir olaya dayalıdır. Bu nedenle geleneklerle ağıtların çok sıkı bağları vardır.

Ağıt, toplumun manevî değerlerindendir. Ağıtların sosyal işlevleri vardır. Toplum içinde oluşan sosyo-ekonomik yapı ve bunun sonucunda

geleneklerin değişme ve gelişme etkileri ağıtlara da yansır. Ağıtın amacı acıyı dile getirmektir. Ayrıca ağıtlarda ekonomik yapılardan kılık - kıyafete, yaşama biçimine kadar kesitler sunulmaktadır. Ağıtların geleneğin taşıyıcısı olmalarının yanı sıra ağıtın, söylendiği dönemin özelliklerini de yansıttığı söylenebilir (Çağmlar, 1999:34).

G. Ağıtlardan Örnekler

Ağıtlar; 1. Anonim ağıtlar 2. Ağıt yakıcılarının ağıtları 3. Âşıkların yaktığı ağıtlar olmak üzere üç öbekte toplanabilir.

Yakıldıkları Konulara Göre Ağıtlar

1. Kişiler İçin Yakılan Ağıtlar

Bu ağıtlar, ölüm, hastalık, ayrılık, kayıp kişiler, çekilen acılar için yakılan ağıtlardır.

İsmail'e Ağıt

Çeşme çeşme
İki gözüm birim çeşme
Nerde benim İsmail'im
Şimdi burda abdest aldı
Varın sorun camilere

Cami cami
İki gözüm birim cami
Nerde benim İsmail'im
Şimdi burda namaz kıldı
Varın sorun şu yollara

Yollar yollar
İki gözüm birim yollar
Nerde benim İsmail'im
Varın sorun musallaya

Musalla musalla
İki gözüm birim musalla
Nerde benim İsmail'im
Şimdi burda yatıp gitti
Varın sorun mezarlara

(Artun, 1983:93).

Ağıt

Sefer, Ankara'nın Keskin ilçesinin Cin Ali köyündendir. Sefer'in karısı Hatice de Keskin'in Seyfli köyündendir. Evlendikten kısa bir süre sonra Sefer umutsuz bir hastalığa tutulur. Diyar diyar gezdirerek doktordan doktora koşarlar. Bir türlü iyi edemezler. Sonunda 1942 yılında Sefer ölür. Aşağıdaki ağıt onun ölümü üzerine yakılmıştır.

Ankara'da yedik taze meyveyi
Boşa çiğnemişim yalan dünyayı
Keskin'den sildirmeyin künyeyi
Söyleyin anama anam ağlasın
Anamdan başkası yalan ağlasın

Ankara'yla şu Keskin'in arası
Arasına kara duman durası
Çok doktorlar gezdim yokmuş çaresi
Söyleyin anama anam ağlasın
Babamın oğlu var beni neylesin

Trene bindim de tren salladı
Zalim doktor ciğerimi elledi
İy-olursun dedi geri yolladı
Söyleyin anama anam ağlasın
Anamdan gayrısı yalan ağlasın

Abdi Bey'e Ağıt

Abdi Bey'in ölümü üzerine, hanımı aşağıdaki ağıdı söyler.

El veriyor el veriyor
Orta direk bel veriyor
Şöyle döndüm bakdıydım
Abdi Bey'im can veriyor

Kâadiyin tütünüyüm
Döşşayiyin hatınıyım
Kimse dayip dolaşmasın
Abdi Bey'in yetimiyim

Hasda Abdi Bey'im hasda
Su veririm altın tasda
Gönenmesin dedi m'ola
Ağ gonağı yapan usta (Şimşek, 1993: 89).

Geyik Avı Ağdı

Geyik avında ölen avcılarla ilgili Anadolu'da birçok ağıt söylenir. Geyik avı ve avlanması tekin sayılmaz. Ağıt Mut yöresinden derlenmiştir. Bir gencin, sevdiği kız nedeniyle, kardeşleriyle arası açılır. Geyik avı bahanesiyle dağa götürülen genç, kardeşleri tarafından öldürülür. Yanlışlıkla vurulduğu söylenir. Ama halk gerçeği bilmektedir.

Biz de kalktık gittik sığın avına
Sığın çekti bizi kendi dağına
Hayın kardaşlarım kıydı canıma
Siz gidin avcılar ben de varamam

Gelin beni şu ucadan indirin
İndirin de sağ yanıma döndürün
Nazlı yare bir arzıhal göndürün
Siz gidin avcılar ben de varamam

Elim tutmaz çakmağımı çakamam
Dizim tutmaz şu yokuşu çıkamam
Gözüm görmez nazlı yâre bakamam
Siz gidin avcılar ben de varamam

Arzum yok Süzerliğin başında
Kanım kaldı kayasında taşında
Bir yar sevdim on üç on dört yaşında
Siz gidin avcılar ben de varamam

Üst yanımda bozkurtlarım uluşur
Alt yanımda yarenlerim çığırışır
Başım ağrır yüreciğim karışır
Siz gidin avcılar ben de varamam

Anam duysun ala gözü yaş olsun
Babam duysun kara bağıri taş olsun
Gardaşlarım hatırlınız hoş olsun
Siz gidin avcılar ben de varamam (Soylu, 1997:26-27).

Nuri Efendi'nin Ağdı

Andırın tüccarlarından Nuri Efendi'nin ölümünden sonra cenazede bulunan akrabaları tarafından söylenmiştir.

Odada kilim yazılı
Vafiri filcan dizili
Bu ilin ağası ölmüş
Ardı ufacık kuzulu

Nuri Efendi bir efendi
Bulunmaz misli menendi
Eğer düşmanı ölürse
Yan taşına çalar kendi

Ömer nazlı Feyzi nazlı
Vezir ağam seyfi gözlü
Kul olduğum vezir ağam
Öğüt verir gizli gizli

Ben gardaşa gail değilim
Vezir ağam geri gelsin
İster sen de darıl hatun
Kızlarıyın hepsi ölsün

Feyzi çıkarma sesini
Anan çekmez yasını
Vezir ağam küskün gitmiş
Bahçede buldum fesini

Kardasın çatal beşiği
Gelin salları ığır ığır
Küskün isen emmim oğlu
Kalk bizim eve buyur (Kemal, 1997:179).

Elif Kız Ağdı

Kadirli'nin Şahaplı köyünde oturan ve Savrun Çayı'nda boğularak ölen Elif Kız için yakılmıştır.

Hep millet suya döküldü
Elif'im kemikten söküldü
Yekin Elif bacım yekin
Anayın beli büküldü

Kör olsun Savrun'un gözü
Dayanmaz kimsenin özü
Nasıl ağlamayım buna
Anasının büyük kızı

Savrun akıp bulanıyor
Dağı taşı dolanıyor
Yekin Elif bacım yekin
Emmim yerde beleniyor

Akşamınan çimilir mi
Derin suya tumulur mu
Babası yok ebesi yok
Böyle yavru gömülür mü

Elif yüzün al istiyor
Siyah saçın tel istiyor
Biz Elif'e düğün kurduk
Bayraklar yol istiyor

Şabaplı'nın altı eniş
Çarşıdan alırlar yemiş

Döndü Kadın çık deyince
Bir daha tumayım demiş

Benim de yüreğim yandı
Derdim acarlandı şimdi
Evel çağırsan n'olurdu
İşi irasgelesi Döndü (Yardımcı, 1993:199-200).

Nişanlısı Ölen Kızın Ağıdı

Sıra sıra kavaklar
Mor açıyor zambaklar
Ben Hâlis'e doymadım
Doysun kara topraklar
Oy Hâlis'im aman
Ben buna nasıl dayanam

Ekin ekili kaldı
Saban dikili kaldı
Gitti Hâlis'im dünyadan
Boynum bükülü kaldı
Oy Hâlis'im aman
Ben buna nasıl dayanam

Fincanlar dizi dizi
Ağlattın hepimizi
Gittin Hâlis dünyadan
Kime bıraktın bizi
Oy Hâlis'im aman
Ben buna nasıl dayanam
Evlerinin önünde
Çifte kapılı avlular
Hâlis gelecek diye
Çifte yanar lâmbalar
Oy Hâlis'im aman
Ben buna nasıl dayanam

Gidin anneciğim gidin
Hacer'e selâm edin
Subaylık elbisemi
Nişanlıma teslim edin
Oy Hâlis'im aman
Ben buna nasıl dayanam

Siyah saçın örgüsü
Sinemdedir sevgisi
Bir buldum bir kaybettim
Bu da Allah vergisi
Oy Hâlis'im aman
Ben buna nasıl dayanam (Elçin, 1981:308).

Halil Ağa Destanı (Ağıdı)

Kır ata binerdi tasma boyunlu
Kavgaya girerken arslan oyunlu
Kılınç kesmez sırma cepken giyimli
Ocağı kör kalan koç Halil Ağa

Halil Ağa (da) yatağında oturur
Etbasin som sırmaya batırır
Uzun yayladan da talan getirir
Arslan kalası koç Halil Ağa

Çadırları vardır çebiş kılından
Hiç inmez altun eğer belinden
Gâvur dağı zar ağlardı elinden
Düşman kalası koç Halil Ağa

Odasında arzuhallar yazılan
Kendi gidüp aşireti bozulan
Kilis kaldı sofraları düzülen
Zor düşman kalası koç Halil Ağa

Çatmasında çatal kurban yüzülen
Odasında arzuhallar yazılan
Nice düşman aşiretleri bozan
Zor düşman kalası koç Halil Ağa

Kahve tavaları kaynamaz oldu
Filfili filcanlar oynamaz oldu
O bilbil dillerin söylemez oldu
Zor düşman kalası koç Halil Ağa

Han evine kara bayrak dikildi
Bütün aşiretin zırhı söküldü
Şu kadın anayın beli büküldü
Yalan dünya koç Halil'e kalmadı.

Şu yalan dünya (da) bir aslan yitti
Ya neyleyim ağalar tez günden gitti
Zalim Derviş Paşa zor gadir etti
Ocağı kör kaldı koç Halil Ağa

Halep derler şehirlerin ulusu
Havfından yatmayı Halep valisi
Kılıcıylan zapteyledi Kilis'i
Kilis benim derdi Koç Halil Ağa
(Bali, 1997: 208)

Gelin Türküsü (Ağıdı)

Kimseler görmemiş anam böyle bir ölüm
Kadir Mevlâm etmiş bize kahrinen zulüm
Dalında soldurdum bir taze gülüm
Gelin komşularım yanıma gelin
Şu benim derdime bir derman bulun

Makineden indim kapandı gözüm
Titredi vücudum anem tutmadı dizim
Alma Mevlâm alma bir taze gelin
Gelin komşularım yanıma gelin
Şu benim derdime bir derman bulun

Gelin oldum yatağında yatmadım
Elbiselerime kollarımı takmadım
Murad alıp şu dünyada kalmadım

Alma Mevlâm alma bir taze gelini
Altın bilezikler sıkmış ince kolunu

Bahar gelir beyaz koyun kuzular
Duyanların kemikleri sızılar
Alma Mevlam alma bir taze gelin

Gelin komşularım yanıma gelin
Şu benim derdime bir derman bulun.

Deste kekülümü anam bağlasın
Bekir başucumda ağlasın
Alma mevlam alma bir taze gelin

Gelin komşularım yanıma gelin
Şu benim derdime bir derman bulun

Gül kibar derler bir taze gelin
Gelin ahablar yanıma gelin
Alma Mevlâm alma bir taze gelin

Gelin komşularım yanıma gelin
Şu benim derdime bir derman bulun

(Bali,1997:144).

Fatma Dezenin Ağıdı

Osmaniye merkez ilçeye bağlı Hemite köyünde oturan Hasan Eroğlu teyzesi Fatma işlek'in hastalandığını duyar ve hastanede onu ziyarete gider. Teyzesinin hasta halini görünce hastanede şu ağıdı yakar:

Hastaneye vardımıdı
Sekizinci Katta yatar
Sordum başında kim varola
Telefona Songül çıkar

Songül'ü çağırdım aşağı
Sordum dezzemin halini
Film çekilici dedi
Gözlerimden döktüm yaşı

Elime hediye aldım
Çıktım odasına vardım
Halin hatırını sordum
Kucakladı beni dezzem

Eyi deyip çıkarmışlar
Alıp eve götürmüşler
Azmış dezzemin yarası
Balcalı'ya yatırmışlar

Akşam yemeğe oturdum
Telefonum acı çaldı
Baktım ki dayım arıyor
Yemek boğazımda kaldı

Dezzemin öldüğün bildim
Mustafa dayımı buldum
Gereken düzeni kurup
Eşe dosta haber saldım

Cenazeyi getirdiler
Kayın baba kapısına
Dezzelerim ağlaşıyor
Bacısının ölüsüne

Gelinde geldiğin eve
Cenazeni indirdiler
Toplandı emmi dayı
Mezarlığa götürdüler

Döne ebem ağlar durmaz
Zürmüye ağlar yenilmez
Muhteremin bağı yanık
Ağlar ağlar hiç avunmaz

Kızının da adı Sedef
Anasına çok benziyor
Ali bircan bir gardaşı
Anam deyip ağlaşıyor

Songül bacın çok yorulmuş
Hastanede dura dura
Hüsne bacın çok ağlıyor
Dizlerine vura vura

Yeğenin Hasan söyledi
Gitti mezara dönmedi
Ablası benim anam
Ona da selam söyledi

(Yüksel Özden Anısına Ağıt Yarışması, 231-232).

Anama Ağıt

18 Haziran 1992 tarihinde annesi vefat eden Gülten anasının ölümünün ardından şu ağıdır yakar:

Telefon çaldı uyandım
Koştum, koştum dayandım
Vardım ki İsmet ağlıyor
Sarıldım bende ağladım

Koştum koştum yoruldum
Vurdum dizime dizime
Baktım ki anam uzanmış
Sürdüm yüzüme yüzüme

Gittim gittim Balcalı'ya
Doktorlar çare bulamadı
Ne çarasız dertmiş
Ezrail canını aldı

Torunların toplandılar
Sen onları çok severdin
Onlar seni incitmezdi
Uyansana güzel anam

Doktor gelmiş bakmıyor
Anam yerinden kalkmıyor
Evlatların hep toplandı
Uyansana güzel anam

Koca ev ıssız kalıyor
Kızın geldi bayılıyor
İnanması güç geliyor
Uyansana güzel anam

Koca evde ıssız kaldık
Komşular toplanıp geldik
Size diyom gardaşlarım
İsmetimiz yalnız kalık

Evimizin önü erik
Benim zaten bağrım yanık
Size diyom yengeleri
Kaynınız yalnız kalık

Yalnız koymam gardaş seni
Silip süpürürüm evini
Bu eve bir gelin gerek
Bizde getiririz onu

Sana diyom teyzemoğlu
Arasana Fransa'yı
Arabayla yetişemez
Söylede uçakla gelsin

Her Pazar gelirdim anam
Süpürdüm evini de
Çalar çalarda duymazdın
Telefon zilini zilini

Sana soruyom Sabiha
Ben anamı arıyorum
Seninle gitmiş bakkala
Sen anamı görmedin mi

Anam uzanmış yatıyor
Hemen yanına gelmişsin
Anamın son nefesine
Bir damla su vermedin mi

Akşam oldu gün batıyor
Herkes evinde yatıyor
Yetişemedim anam
O da içime batıyor

Ölüm hepimize haktır
Ölüme de çare yoktur
Ağlayarak yolluyoruz
Selam söyle babama da

Sana diyorum Emine
Herkes gidiyor evine
Kardeşim sana emanet
Ben de gidiyom evime

(Yüksel Özden Anısına Ağıt Yarışması, 130-131).

2. Sosyal Olaylar Üzerine Yakılan Ağıtlar

Askerlik, evlenme izni vermeme, boşanma gibi, toplumu ilgilendiren her tür olayla ilgili yakılan ağıtlardır.

Yemen Ağıdı

Bu vakit asker mi gider
Zemherinin kış gününe
Babam oğlu Mehmet Ali
Benzer gülün ışına

Yemen'e ısıcak derler
Çiğ yumurta pişer imiş
Asker tâlime çıkınca
Acemiler şaşar imiş

Gitti kardeş gelir m'ola
Zemherinin tipisinde
Çala çala sahip ister
Bir at kışner kapısında

Gitme Yemen'e Yemen'e
Yemen Temmuz dayanaman
Tan borusu er vurulur
Sen cahilsin uyanaman

Gitme Yemen'e Yemen'e
Karışın toza dumana
Mektubunu tez sal kardeş
Bacını koyma gümana

Gitme Yemen'e Yemen'e
Kekilini toz deşirir
Anam oğlu Mehmet Ali
Seherde kahve pişirir

Şuara oldum şuara
İncecik sarar cuvara
Yangın yürek babam oğlu
Gelirken uğrar pınara

Tarlalarda biter kamış
Uzar gider vermez yemiş
Çöl Yemen'de iki kardeş
Biri Mehmet biri Memiş

Günden yanı soldu m'ola
Yerden yanı uldu m'ola
Mehmet'imın kara gözün
Karıncalar oydu m'ola

Oğlan bağlanma sarıyı
Yalınız(mı) koydun karıyı
Anam oğlu Mehmet Ali
N'iden de bellen boruyu

Kara çadır is mi tutar
Martin tüfek pas mı tutar
Ağlayalım anam bacım
Elin kızı yas mı tutar

Basma fistan kirlenirse
Başta püskül tırlanırsa
Ya kimlere baba desin
Senin bebek dillenirse

Emeklerim emeklerim
Dayanamam emeklerim
Bedel verdirmiyordun
Teyzem kime kaldı ineklerin

Kadanı alayım çavuş
Nerede yaptınız dövüş
Taşına kurban olduğum
Kardeşin yattığı koğuş

Sabahleyin bir yel esti
Esti de bağrımı kesti
Top atılmış duymamışım
Gafillikle Arap bastı

Yüksek hükümet sarayı
Var mı bu işin kolayı
Kardeşi asker etmişler
Nerde taburu alayı

Mor kefiye başlarında
Çay isliği döşlerinde
Bizim uşak av ediyor
Müşevge'nin başlarında

Yüzbaşılar yüzbaşılar
Tabur taburu karşılar
Yağmur yağıp gün vurunca
Yatan üleşler ışılar

Turna uçar katar katar
Derdime dertlerin katar
Gel ha babam oğlu gel ha
Beni ağlattığın yeter

Kır atı kapıda bağlı
Kırbacı terkide bağlı
Tez gelesin babam oğlu
Küçükten yüreğim dağlı (Görkem, 2001: 184).

Gedik Paşa geldi otağ kuruldu
Pir Ahmet Paşa'ya sorgu soruldu
Boynlara kalın zincir vuruldu
Gedik Paşa etme elden say bizi

Çoban ölür sürü kalmaz dağılır
Sarı inek sağ oldukça sağılır
Vezirleri yargılara çağrılır
Gedik Paşa etme elden say biz

Acep iller hep böyle mi bozulur
Kara yazı hep böyle mi yazılır
Kişi sağken mezarı mı kazılır
Gedik Paşa etme elden say bizi

Kanı n'oldu Karamanın beyleri
N'oldu acep yayaları seymeni
Kanı Farsak, Turgutoğlu,
Candan Gedik Paşa etme elden say bizi

Yeşil bayrak kalelerden söküldü
Çoluk çocuk sokaklara döküldü
Kale yandı ahalisi sürüldü
Gedik Paşa etme elden say bizi

Yurt kavgası yeterimiş bilene
Ağlıyorsun inliyorsun kime ne
Diyemedim ağam paşam gelene
Gedik Paşa etme elden say bizi

Bu illerin bülbülleri ötmesin
Ocaklarının tütünleri tütmesin
Çobanları sürüleri gütmesin
Gedik Paşa etme elden say bizi

Bozulmasın kimselerin yuvası
Yıkılmasın yurdu evi obası
Çiğnenmesin köyü kenti obası
Gedik Paşa etme elden say biz

Devre yıldız doğmuş görmüş görenler
Nere gitmiş sultanlıklar sürenler
Yazık olsun bu beyliği verenler
Gedik Paşa etme elden say bizi (Soylu, 1997:16).

Kore Ağıdı

Kore savaşına Osmaniye ve Çukurova'dan bir çok kişi katılmıştır. Bu askerlerin bir kısmı şehit olmuştur.

Âşıklar Kore'den askerimizin kahramanlık haberleri geldikçe kahramanlık destanları yazmışlar. Şehit haberleri gelince geride kalan yüreği yanık analar ve gönlü kanayan eşler ağıtlar yakmışlardır. Bu ağıtta onlardan biridir. Kimin yaktığı bilinmemektedir. Ağittan Bekir adlı bir askerin eşi olduğu anlaşılmaktadır.

Bana bir haber geldi
Kore'ye gidiyom dedi
A bebeğim İsmail'im
Küçük yaşta yetim kaldı

Kore ha yanda gösterin
Bende yigidim isterim
A bebeğim İsmail'im
Bende neyinen beslerim

Anam anam azılarım
Bozuluyor tazılarım
Yüreğim dayanmaz oldu
Kurtlar gibi bozularım

Ellemen beni ellemen
Beni yerlere yatırın
Ben yigidimi isterim
Bana ölüsün gösterin

Hacı Ahmetli uşağı
Görmediniz mi Bekir'i
Gitmem artık ben oraya
Soykacık korum Tekir'i

Çul ıydım da başlı kaldı
Yaradan Bekir'i aldı
Ben yolunu bekliyordum
Ölüsünden haber geldi

Babam oğlu gardaşlarım
Bekir'imi gördünüz mü
Bekir'inden selam geldi
Sizde selam saldınız mı

Beşik yaptım koca çama
İsmail'i koydum ona
Gınaman bacım gınaman
Kötü haber geldi bana

Verin elime mendili
Kınasını yakıcıyım
Davulları acı vurun
Ben oyuna çıkıcıyım

(Yüksel Özden Anısına Ağıt Yarışması, 2012:220).

Vay Anam Kurasının Ağıdı

I. Dünya Savaşı'nda Tecirli aşiretinden bir aileden beş kardeşin beşi de askere alınıyor. Bu beş kardeşten hiçbiri savaştan dönmüyor; Sarıkamış'ta kırılıyor. Bu ağıtı ölenlerin anası, bacısı, köylü kadınları yakıyorlar. Vay anam kurasının ağıtları Pınarbaşı, Sarız, Tomarza Avşarlarında söylenir. Bu ağıtın adına "Vay Anam Kurasının Ağıtı" denmesinin nedeni 16 yaşındakilerin askere alınıp savaşa gönderilmesi ve bunların bir daha geri gelmemesindendir. Aşağıdaki ağıt Anavarza Hemite köyünde Sarız Avşarlarından 1940-45 yıllarında derlenmiştir.

Beş oğlum var beş taburda
Silâhı dolu kuburda
Sabreyle kızım sabreyle
Çok keramet var sabırda

Oğlum gitti güle güle
Gelmedi el ile bile
Biri nergiz biri nevrüz
Biri sümbül biri lale

Geçiyor gâvurun sözü
Padişah kırıcı bizi
Din İslam elden gidiyor
Ulaş bari Battal Gazi

Tabur taburu karşılar
Talim eder onbaşılar
Yağmur yağıp gün değince
Yatan şehitler ışılar

Atının alnını sığar
Önüne malağma yığar
Babam bedel versin diye
Uğrun uğrun boyun eğer

Anan kurbanların olsun
Dört bacın kadını alsın
Nider on iki deveyi
Altınını bedel versin

Kız:

Yaşa anam oğlu yaşa
Yazılanlar gelir başa
Ana ben sana küskünüm
Bedel vermedin kardeşe

Ana:

Öyle deme kızım hatun
Oğlum gitti kaldım yetim
Böyle olacağın bilsem
Alırdım oğlumu satın

Aferin oğlum aferin
Bir kara donlu neferin
Taburuna vard'm'ola
Kara kâküllü çaparın

Zıbının içi astar
Mevlâm encamını göster
O kıza kurban olayım
Bostan oğlum bir kız ister

Kız:

Anam beş oğlan yitirmiş
Arkası keten gömlekli
Benim kardeş cirit oynar
Kucağı on beş deynekli

Ana:

Atının alını perçemli
Üstü gülgülü keçeli
Baban ölsün oğlancığım
Beli çifte tabancalı

Kız:

Sarıkamış altınbulak
Soğanlıyı biz ne bilek
Bizim uşak böyle gezer
Akli zıbın kara yelek

Battın Avşar kazaları
İbrişimin kozaları
Sarıkamış'ta kırıldı
Gonca gülün tazeleri

Gene kavga sesleniyor
On altılı isteniyor
Gidenlerden biri gelmez
Silahları paslanıyor (Kemal, 1997:155-157).

Muhtar Ali'nin Ağdı

Sarız'ın Çörekdere köyünde Muhtar Ali ile yeğeni İsmet'in arasında arazi davasından anlaşmazlık çıkınca yeğen İsmet dayısı muhtar Ali'yi silahı ile vurur. Bunun üzerine Muhtar Ali'nin bacısı olan İsmet'in anası Avşar Selver Kadın bu ağıtı yakar.

Af edilmez senin hatan
Dayındır ortada yatan
Adam dayısına kıymaz
Utan benim oğlum utan

Niye bunu böyletiler
Yok muyudu benim dostum
Hapise görmeye varmam
Küstüm benim oğlum küs

Haber salında Sarız'a
Avşar eli beri dönsün
Yaktın yavrum yüreğimi
Seninde ciğerin yansın

Dayıya tetik çekilmez
Elin yanına dökülsün
Kime beddua ediyon
Dilim depemden çekilsin

Gardaşımın adı Ali
Ben oldum divane deli
Ben gardaşız yaşayamam
Solu babam oğlu solu

Ne belalı imiş başım
Zehir oldu ekmek aşım
Hangi birine yanayım
Biri oğlum bir gardaşım

(Yüksel Özden Anısına Ağıt Yarışması, 2012:24).

Solak Eşkîyanın Ağıdı

Cumhuriyetin ilk yıllarında Aziziye yöresinde “Solak” eşkıya adında bir ünlü eşkıya yaşardı. Jandarma tarafından öldürülmesi üzerine kız kardeşi Solak için şu ağıtı yakmıştır.

Ünnü Solak gardaş ünnü
Olmadı bir iyi günü
Mezarlıkta öldürmüşler
Gardaş yatar ala ganlı

Mezarın içine düşmüş
Otlar yolmuş tutam, tutam
Seni vuran bir jandarma
Utan babam oğlu utan

Düştüm gam ile tasaya
Bak yatırmışlar masaya
Eşe yalan söyleyerek
Seni düşürmüş pusuya

Dolamamı dolamadım
Sana kurban olamadım
Gardaş habar salıcıydım
Heç bir kimse bulamadım

Getti solak gardaş getti
Düneğinde baykuş öttü
İki avrat on çocuğu
Kimlere emanet etti

Mor kefiye sallar elim
Duyunca kırıldı belim
Nasıl kıydın duy jandarma
On yetimle iki gelin

Ayar babam oğlu ayar
At üstünde davşan kovar
Halı heybe kara yamçı
Korkuyorum nazar değer

Atları alır yarışı
Söyler gülüşü gülüşü
Aziziye elettiler
Düşman gülüşü gülüşü

Üç gün tabuta koydular
Güneş vursun koksun diye
Köylerde tela çağırdı
Herkes gelsin baksın diye

Noldu babam oğlu noldu
Gözlerine sinek çöndü
Üçgün tabutta yatışın
Ölümünden de ağır oldu

Çonmak: Toplanmak
Aziziye: Pınarbaşı ilçesinin eski adı
Dolama: Kadınların giydiği bir tür etek
(Yüksel Özden Anısına Ağıt Yarışması, 124).

Ölüm Dışı Söylenen Ağıtlar

Ağıtlar, eski ayin karakterli dinî törenlerin birer kalıntısıdır. Ağıtların icrası cenaze, evlenme, askere yollama gibi geçiş dönemleri sırasında olmaktadır. Ağıt söyleme geleneği kültürel değişim ve gelişime göre incelenmelidir. Sözlü kültürde yaşayan ağıtlar çağlar boyu değişerek günümüzdeki şeklini almıştır. Değişen, gelişen toplumla birlikte ağıtların da değiştiğini gözlemleyebiliriz. (Görkem, 2001:16).

Ağıtlara “yas” adı da verilir. Ölünün arkasından yakılmasının yanı sıra gelin çıkarken, kına yakılırken asker uğurlanırken de ağıt söylenir. Önceleri yalnızca ölümlerin ardından söylenen ağıtlar zamanla çeşitli konularda söylenmeye başlanmış; dünyanın faniliği, ömrün kısalığı, ihanet, kıskançlık, sadakatsizlik, feleğe sitem de ağıta konu olmuştur. Yurdun istilâ görmesi, kaybedilen toprakların uyandırdığı acı, ağıt yakılan konular arasında yer almıştır. Zelzele, yangın, sel gibi afetlerle ilgili duygular ağıtla dile getirilmiştir.

Genç yaşta dul kalan kadının sıkıntıları, kına yakma törenlerinde baba evinden ayrılmanın hüznü, yavrusunu kaybeden anneler, geyikler, koyunlar ve leyleklerin başlarına gelen olaylar vd. ağıtların içeriğine yeni boyutlar kazandırmıştır.

Bazı âşıklar, toplumu derinden sarsan hâdiselerle ilgili "destan"lar yazarlar ve bunları kendileri veya sesi güzel olan diğer kişiler, köy, kasaba ve şehirlerde söyleyip satarlar. Düğünlere "kınacı" giden âşıklar,

meraklıların isteklerini yerine getirmek için saz eşliğinde yörenin çok bilinen ağıtlarını söylerler.

3. Gelin Ağıtları

Kına ağıtları, baş öğme, duvak ağıtları, gelin alma ağıtlarıdır. Evlenme törenlerinin belli bir yerinde geline kına yakarken yapılan birtakım işlemlerle söylenen türkölere -tümüyle- “gelin ağıtı”, “gelin yası” denir. Aslına bakılırsa bunlara vesile olan olaylarda ölüm acısı niteliğinde bir yön yoktur. Yalnız iki vesilede, ölüm ve evlenme hallerinde, ağıt bir tören ögesi olur (Boratav, 1982: 444).

Kına gecelerinde ve düğünlerde de gelin ağlatmak için ağıtlar yakılmaktadır. Bunlara “Kız ağıtı, gelin ağıtı, ağıt havası, gelin ağlatma havası, gelin savusu, savu sağnık, gelin türküsü, gelin yası ve okşama” adı verilir. Ölüm acısı yerine ayrılık üzüntüsü vardır. Gelin ağıtları gelinin ağzından ya da yakıcıların ağzından söylenir (Şenel, 1988:473).

Kına Ağıdı

Avşar düğünlerinde kına gecesinde, geline kına yakarken söylenen ağıttır. Bu işin usta kadınları özel olarak bu iş için görevlendirilmiştir. Kına gecesı söylenen ağıt, gelinin ağzından söylenir.

Kız anası kız anası
Başında mumlar yanası
İşte koyup gidiyorum
Büyük ev ıssız kalası

Bindirirler arab ata
Götürürler yönü öte
Savıştırın eşim kızlar
Yedi oluktan daha öte

Bindiğin atlar eğlensin
Gittiğin yollar otlansın
İşte koyup gidiyorsun
Kız anan nasıl katlansın

Don yuduğun yastı taşlar
Eğriştiğim kaba ardışlar
İşte geldim gidiyorum
Hep birikin yarandaşlar

Elimi yuduğum arklar
Belimi verdiğim tutlar
Onu da göresim gelir
Yalladığım koca itler (Çağınlar,1999:370).

Orta direk orta direk
Cümbür gümbür eder yürek
Büyük eve gelin gerek
Kız anam kınan kutlu olsun

Elimi yuduğum pınar
Belimi verdiğim duvar
İlahı soykama kala
Dokuduğum cehiz çuval

Elimi yuduğum taşlar
Gölgelendi koca ağaçlar
Şu anama selam söylen
Gökyüzünde uçan kuşlar

Babam ekinin bitti mi
Gardaş ekmeğın arttı mı
İşte koyup gidiyorum
El kızı keyfin yetti mi

Bir incecik su bulanır
Önlük bağım dört dolandır
Ana besler el gönenir
Var git ağlayı ağlayı (Çağınlar, 1999:373).

Kına Ağıdı

Aşağıdan gürül gürül göç gelir
Gelir amma gürültüsü geç gelir
Kız anadan ayrılması güç gelir
Al gelin almaya, geldik almaya
Alıp da dönmeye, geldik dönmeye

Aşağıdan gelir gelin alıcı
Önüne tutarlar yalın kılıcı
Biz de biliyoruz eller alıcı
Al gelin almaya, geldik almaya
Alıp da dönmeye, geldik dönmeye

Sabah seni indirirler yollara
Al kına yakarlar beyaz ellere
Sakın kızım sakın, düşme dillere
Al gelin almaya, geldik almaya
Alıp da dönmeye, geldik dönmeye

(Ali Temiz, 45, ilkokul mezunu, Kadirli, sağlık memuru)

Gelin türküsü

Tuz torbasın tuzsuz koyan
Anasını kızsız koyan
Büyük evi ıssız koyan
İşte geldim gidiyorum

Kardaş ekmeğin arttı mı
Baban ekini bitti mi
El kızı keyfin yetti mi
İşte geldim gidiyorum

Atladım geçtim eşiği
Sofrada buldum kaşığı
Gelin evin yakıştığı
İşte geldim gidiyorum

Esvap yuduğum pınarlar
Sıva çaldığım duvarlar
Yiyip içtiğim yârenler
İşte geldim gidiyorum (Özbek, 1981:405-406).

4. Asker Uğurlama-Karşılama Ağıtları

Askere gönderme belli törenlerde yapılır. Gidip gelememe korkusu , gurur ve ayrılık duyguları iç içedir. Askere gidip de dönemeyenlerin arkasından söylenen ağıtlar da vardır.

Sarıkamış'ta Ölenlerin Ağıdı

Aziziye baba yurdum
Kafkasya'ya tabya kurdum
Benim korkum Ruslar değil
Karakışa kurban verdim

Gene uğru kış geliyor
Görmeyene hoş geliyor
Şu Sivas'a giden kağı
Dolu gider boş geliyor

Sivas'tan, Sarıkamış'tan
Yatamıyom kara düştün
Hastam zayıf arabacı
Yavaş indirin inişten

Aziziye baba yurdum
Kafkasya'ya tabya kurdum
Benim korkum Ruslar değil
Karakışa kurban verdim

Kadasın aldığım Eşe
Tekerim dayandı taşa
Seferberliği durdur
Elini öperim paşa

İbrişimin kozaları
Battın Avşar kazaları
Sarıkamış'ta kırıldı
Koç yiğidin tazeleri

Sarıkamış Altınbulak
Soğanlı'yı biz ne bilek
Bizim uşak sık giyinir
Ağlı zubun kara yelek

Sarıkamış ne aralı
Kim (i) ölmüş kimi yaralı
Bunu duymuş var mı ola
Yalan dünya kurulalı

Adam(ı) olan hergediyor
Olmayanlar tergediyor
Her nereye vardırısam
Gelinler çifte gidiyor

Yüzbaşılar yüzbaşılar
Tabur taburu karşılar
Yağmur yağıp gün değişin
Yatan şehitler ışılar

Gene uğru kış geliyor
Görmeyene düş geliyor
Şarkışla'yı savuşmuş da
Arabalar boş geliyor

Kimini gülle götürdü
Kimini toplar yatırdı
Kör olasıca Moskoflar
Nece ocaklar batırdı

Anşa bekâr Zeynep bekâr
Acemi talime çıkar
Dört oğlum sefer ağzında
Topalım kahrımı çeker
(Söyleyen: (Kara) Zala Hatun-Sindel- Pınarbaşı).

Askere Giden Oğlanın Ağdı

Ben bir beyin oğluydum da üşenmezdim
Erbişim guşaklar da guşanmazdım
Kendir kemer kertti bellerimizi
Zalim baban gelsin görsün hallarımızı

Ben beyin oğluydum da haylanmazdım
Olura olmaza söylenmezdim
Bir Ali'n ölmeyinen de dünya yıkılmaz
Yol ver aşayım dumanlı dağlar

Camız geldi de gapıyı düzler
Top top olmuş da gelinler gızlar
Anam ağlar da nişanlım yolumu gözler
Yol verin de aşayım dumanlı dağlar

Su değilim ki arkdan arka atılam
Mal değilim ki pazarlarda satılam
Ölmedim ki şu askerlikten gurtulam
Yol verin de aşayım dumanlı dağlar

Garşıdan garşıya bağlarımız mı var
İçi mor sümbüllü dağlarımız mı var
Sılada ah çeker ağlarımız mı var
Sılada ne uçun geldin gurbetlik

Sen bir beyin oğluydun da abdalım mı dedin
Gezdiğin yerlerde ağlar mıydın
Ananı bacını yetim mi goydun
Galk gardaş gidelim sılaya doğru

Tüfeğimi anam bağrına bassın
Bacım mendilimle gözyaşın silsin
Nişanlımı varsın adiler alsın
Gitmem gardaş gitmem sılaya doğru
(Karakaş, 2005:389).

Kur'a Kağıtları

Kur'a kağıtları allı yeşilli
Ben anneme ısmarladım eşimi
Kim ağlatmış benim kız kardeşimi
Ağla mahmur gözlüm yârim ölürüm
Ölmez sağ olursam senin olurum

İzmit'in içinde kur'a çekilir
Kur'ası çıkanın boynu bükülür
Evliler ergenler yola dökülür
Ağla mahmur gözlüm yârim ölürüm
Ben senin yoluna kurban olurum

Kur'a kağıdını almış eline
Pullu çevresini sokmuş beline
Şimdi düştüm gurbet iller eline
Aman dostlar ben dünyama doyamadım
Doydum amma ne olduğun bilemedim

Kur'a kağıtları Üsküdar aştı
Üçlüler dörtlüler hep birden şaştı
Üçlülerin anneleri ağlaştı
Aman dostlar ben dünyama doyamadım
Doydum amma ne olduğun bilemedim
(Uyguner, 1957:1450).

5. Hayvanlar İçin Yakılan Ağıtlar

Çeşitli durumlarda hayvan sevgisi, hayvanların öldürülmesi, bir salgın hastalık üzerine hayvanların topluca ölmeleri çeşitli ağıtlara konu olmuştur.

Leyleğin Ağıdı

Yıllar önce bir leylek, hasta, güçsüz yavrularını uçuramamış. Göç zamanı yavrularını bırakmak zorunda kalmış. Leyleğin ağzından şu ağıt yakılmıştır:

Besledim büyüttüm uçuramadım
Alayın önüne geçiremedim
Ah bu hayat suyunu içiremedim
Öksüzce büyüttüm yavrum gelir mi?
Ayağı basmadı kuzum gelir mi?

Bizim yuvamızın etrafı kayalı
Gagası kırmızı kanadı karalı
Yavrumdan ayrılmışım yüreğim yaralı
Öksüzce büyüttüm yavrum gelir mi?
Ayağı basmadı kuzum gelir mi?

Bizim yuvamızın etrafı asma
Yavrum sen bu Mevlâ'dan umudu kesme
Annem gitti diye darılıp küsme
Öksüzce büyüttüm yavrum gelir mi?
Ayağı basmadı kuzum gelir mi?
(Artun, 1983:95).

Ala İneğe Ağıt

Tokmanaklı köyünde yaşayan Ayşe Kadın, ala ineğin kocası tarafından satılmasına çok üzülür ve ala ineğe şu ağıtı yakar:

Ala ineğimden geçemem
El ayranları içemem
Ala ineğim olmayınca
Yaylalara da göçemem

Ala ineği köye saldım
Ağıtını burada çaldım
Ala ineğim olmayınca
Sütü peynirinen çaldım

Çorba ateşten inmiyor
Gomşular ayran vermiyor
Ala ineğim kayboldu
Kışın davar süt vermiyor

Yavan çorba içilmiyor
Ala inekten geçilmiyor
Ala ineğim kayboldu
Yaylalara göçülmüyor

Davar oğlağa gatıldı
Vidansız inek satıldı
Kış gününe kuru yenmez
Pilava ayran gatıldı

Ağ helkelerim dolmadı
Bir gün de yüzüm gülmedi
Yaylalara göçtüm amma
Derilerim de dolmadı

Al ineksiz duramam
Yağsız pilav da yiyemem
Al ineğim kayboldu
Yaylalarda da duramam (Karakaş, 2005:433).

6. Tabiata Yakılan Ağıtlar

Suların kuruması, terk edilen topraklar, dağlar, ormanlar ağıtlara konu olmuştur.

Kızılırmak Türküsü

Silah getir şu kartalı vuralım
Dalgıç getir şu gelini bulalım
Gelinsiz köylere nasıl varalım
Kızılırmak yedin allı gelini
Gelini gelini suna boylumu

Kızılırmak parça parça olaydın
Her parçanı bir diyara salaydın
Sen de benim gibi yarsız kalaydın
Kızılırmak yedin allı gelini
Gelini gelini suna boylumu

Köprüye varınca köprü yıkıldı
Üç yüz atlı birden suya döküldü
Nice yiğitlerin boynu büküldü
Kızılırmak yedin allı gelini
Gelini gelini suna boylumu (Bali, 1997:152).

7. Doğal Afetler İçin Yakılan Ağıtlar

Zelzele, sel, yangın, salgın hastalık, kuraklık ağıtlara konu olmuştur. Dolaylı olarak insanların çektiği acılar, yokluklar konu edilir.

Zelzelenin Ağıdı

Kozan'ın Ayşehoca köyünde zelzele olur. Her taraf yıkılır. Bu olay nedeniyle köyde şu ağıt yakılmıştır:

Gadirli'nin yeri gayatla yürsek
Baş gerek olmasa orayı görsek
Guduret olsa da havada uçsak
Ne yaman zenzele belleri gırdı

Bizim Guzan dağ dibinde duruyor
Evi yıkılan diz(ler)ine vuruyor
İmdatçılar cenazeyi buluyor
Ne yaman zenzele belleri gırdı

Şu (güzel) Cahan'a harab olmuş diyollar
Ölenlerin cenâzasın yuyollar
Salı günü gen(e) olacak diyollar
Ne yaman zenzele belleri gırdı

N'oldu ise n'oldu miktara oldu
Miktara köylüler izehat verdi
O arada miktar bayıldı yattı
Ne yaman zenzele belleri gırdı
(Görkem,2001:377).

Ölüm Dışı Söylenen Ağıtlardan Örnekler

Hikayeli Kabak Ağıdı

Kabak ağıdı, Âşık İmamî'den derlenmiştir. Âşık, ağıda konu olan hikâyeyi başından geçmiş gibi anlatmaktadır. Âşık, köye gelen imama kabağı severim demesi üzerine Ramazan ayının otuz günü kabak yedirilmesini taşlamalı bir dille anlatmaktadır. İmamın düştüğü durum ağıt konusu olarak seçilmiştir.

Kabak Ağdı (Âşık İmâmî Anlatması)

Âşık İmâmî 16-17 yaşlarındadır. Gençlik yıllarında hafız olması nedeniyle Adana Kabasakal Kavuklu Yenimahalle Köyü'ne, yöre tabiriyle "İramazanlık imam" olur. Köylüyle anlaşmasına göre her gün bir evde misafir olarak ağırlanacaktır. Âşık İmâmî Hoca'yı ilk olarak köyün muhtarı:

"Hoca sıran bizde" diyerek davet eder. Muhtar kelli felli, kalaklı kulaklı, ensesi geri, göbeği ileri bir adamdır. Âşık İmâmî muhtarın bu durumunu göz önünde bulundurarak "Herhalde yemeklerden etli, datlı, sütlü, butlu bişeyler var, muhtar beni davet ediyor." diye içinden geçirir. Âşık İmâmî Hoca ile muhtar evin yolunu tutarlar. Merdivenden çıkarken muhtar Çukurova tabiriyle hanımına seslenir:

"Gııız, avrat ağır misafirimiz var!"

Eve çıkarlar. Kadıncağız bir eliyle sofrayı sererken diğer eliyle de dizine vurur ve:

"Aman gadasını aldığım, kurban olduğum Âşık Hocam, Muhtar Emmim geleceğini demedi. Bir hazırlık, bir gayıta göremedim vallahi billahi. Beni mahcup ettin. Ben utandım. Şansından bugün gabak bişirdimidi." der.

Âşık İmâmî Hoca aslında kabağı hiç sevmez ama ev sahibi utanmasın diye:

"Ooo! Olsun da gabak olsun. Gabak evliyalar, enbiyalar, peygamberler yemeği, ben bayılırım gabağa." der.

"Hele öyle olsun." derler.

İster istemez kabağı yerler. Âşık İmâmî Hoca düşünür:

"Geleceğimi bilmemişler sahurda, ertelikte bişeyler hazırlarlar herhal."

Âşık İmâmî Hoca o gece uyuyamaz da. Dışarıda sahur için bir hazırlık, bir ses, bir horoz gıgırtısı var mı diye dinler ama çıt yoktur. Herkes horul horul uyumaktadır. Sahurda da yine akşamdan kalma kabağı getirirler. Âşık İmâmî Hoca bir şey demeden kabağı yer.

Ertesi gün Âşık İmâmî Hoca'yı misafir etme sırası azadadır. Aza hanımına:

"Gız o mıhtarın avradının yanına git, Âşık İmâmî Hoca bugün bize gelecek, o neyi seviyor neyi sevmiyorsa öğren de ona göre hazırlık yap." der.

Azanın hanımı muhtarın hanımının yanına gelir:

"Gız anam o Âşık İmâmî Hoca bugün bize gelecekmiş. Neyi seviyo,r neyi sevmiyor adam?" der.

Muhtarın hanımı azanın hanımına:

“Anam Âşık İmamî Hoca gabaktan başka her bişeye perhizimiş. Olsun da gabak olsun, ille de gabak olsun diyo.” der.

Âşık İmamî Hoca’ya, azanın evinde ve ondan sonra ramazan boyunca misafir olduğu bütün evlerde 29 gün iftarda ve sahurda hep kabak ikram edilmiştir. Arife günü gelir, köylü Âşık İmamî Hoca’ya

“Ya Âşık İmamî Hoca, çok güzel ezan okuyon, çok güzel sela veriyon amma heç ilahi okumadın. Allah rızası için bugün, şu arefe günü bir ilahi oku da dinleyek.” derler.

Âşık İmamî Hoca’nın da ilâhi milahi bildiği yok ya. Yarım yamalak hani âşıklığı var ya ona güvenir, o gün bir ilâhi yazar ve:

“Size okuyacağım.” der.

Bir mezralıkta sakız ağacı ve onun altında da Âşık İmamî Hoca’nın ezanı, selayı üzerine çıkıp okuduğu yüksekçe bir taş vardır. Âşık İmamî Hoca bu taşın üzerine çıkar. Köy halkı da Âşık İmamî Hoca ilahi okuyacak diye kadından erkeğine, yedisinden yetmişine, eniğinden cücüğüne o taşın etrafına toplanır. Âşık İmamî Hoca ilahisine başlar:

“Vela Havle Vela Gabak Ağdı”nı okur:

Yeniköye imam oldum
Yeni de belamı buldum
Gabak yemiye mi geldim
Olur mu ya Resulallah

Akşam gabak sabah gabak
Bana olan şu işe bak
Ne karın kaldı ne göbek
Otuz günde doksan tabak
Yenir mi ya Resulallah

Gabak bişer düte düte
Hasret kaldım bala ete
Gabak gavukludan öte
Gider mi ya Resulallah

Gavukluda yuttum hapı
Gabak gezer kapı kapı
Gabaktan kaşığın sapı
Döner mi ya Resulallah

Âşık İmâmî Hoca'nın canı sıkkın, cebi de boş. Köy halkının ne fitre ne de zekât verdiği var. Bu sırada bir öğle namazı sırasında Âşık İmâmî Hoca caminin avlusunda bir ileri bir geri dolanırken canının sıkıntısından avlunun kenarında bulunan eski tabuta bir tekme atar, bunu gören cami cemaatinden Sağır İrbaham der ki:

“Hoca, hoca kudurdun mu? Niye tabudu depikliyon?”

Âşık İmami Hoca da:

“Kurudu kuruyasıca kalsın bir iki kapı dolaşsın.” der.

Âşık İmamî Hoca'nın dileği kabul olsa gerek ki Ramazan içerisinde bir gün köy ahalisinden Mehmet Emmicik adında yaşlı bir adam hakkın rahmetine kavuşur. Âşık İmâmî Hoca cenazeyi yur yıkar, gömer, taziyesini yapar, Mehmet Emmicik'in vasiyetinden, iskatından bir şeyler umar ama nafîle, cenazenin yakınları:

“Sonra görüşürük.” derler.

Beş kuruş dahi vermezler. O da Âşık İmamî Hoca'nın aklına düşer ve onun için de bir şeyler söyler:

Otuz günün arasıya
Söylemenin sırasıya
Ölü yudum veresiye
Olur mu ya Resulallah

Kurban olam pırasaya
Gelir mi ya Resuallah

Âşık İmamî Hoca ilahi okurken bayramın birinci günü davetli olduğu Cennet Bibi'yi görür. Cennet Bibi'nin caminin yanında bostanı vardır. Cennet Bibi bostanda oturmuş kabakların saplarını kırıp katladığı eteğine dolduruyordu. Âşık İmamî Hoca bayram günü de kabak yiyeceğini anlar ve bu durum için şunu söyler:

İlk akşamdan gabak devşir
Anca yarına yetişir
Kurban olam Cennet Bibi
Bayram günü gabak bişir
Medet ya Resulallah
Âşık İmamî

Sılaya Ağıt

Analar bacılar sır sır sızılar
Bağrımdan gürşunlar vız vız vızılar
Sılada galmış da körpe guzular
O sebepten arz ederim sılayı

Feke dağları gayetten yayla
Alnımın yazısı takdirim böyle
Gadir Mevlâm bize sen imdat eyle
O sebepten arz ederim sılayı

Feke dağları gayalık daşlık
Bahalı çarşısı yetmiyor harçlık
Gorkarım gurbette geçecek gençlik
O sebepten arz ederim sılayı

Kışlanın önünde bir gara leylek
Ağzında sallanan al yeşil bayrak
Askerlik dediğin ataşdan gömlek
O sebepten arz ederim sılayı

Kışlanın önünde bir top gül ağacı
Gelene geçene yokdur ilacı
Anamı babamı görmeden oldum sılacı
O sebepten arz ederim sılayı

İslahiye'ye geldim de gurdum çadırı
İrili ufaklı dizdim tabır
Mevlâm vermiş atalara sabır
O sebepten arz ederim sılayı
(Karakaş, 2005:335).

8. Âşıkların Yaktığı Ağıtlar

Âşıklar çeşitli konularda ağıt yakmışlardır.

Mehmet'in Ağıdı

Âşık Ali Anbarcı, Şırnak'ta askerlik yaparken şehit düşen Fekeli Mehmet için aşağıdaki ağıtı yakar:

Trenleri yokluyorum
Gelir diye bekliyorum
Mektubunu saklıyorum
Gel askerim, gel Mehmet'im

Bitsin bu hasretlik gel gel
Anan bekler, baban bekler
Gözlerim yollarda kaldı gel gel
Yavruların seni sorar gel gel

Ekinimiz oldu harman
Dizlerimde yoktur derman
Ben gurbanım anan gurban
Gel askerim, gel Mehmet'im

Yavruların oldu ırak
Ölümüne yoktur gerek
Mezarlık mı en son durak
Yavruların seni sorar gel

Anan hasta, ben hastayım
Merakımdan çok yastayım
Uyku tutmaz hep düşteyim
Gel askerim, gel Mehmet'im

Âşık Ali'm üzgün sana gel gel
Hasret galdık valla sana gel gel
Şehit derler gardaş buna gel gel
Yavruların seni sorar gel, gel

Bizden yana bakmadın mı?
Hiç boynunu bükmedin mi?
Askerlikten bıkmadın mı?
Gel Mehmet'im, gel askerim (Çağınlar, 1999:37).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NİNİ

A. Ninni

Ninniler, çocukları büyüten nine, anneanne, babaanne, teyze, abla, yenge gibi yakınların çocukları uyutmak için belli bir ezgiyle söyledikleri manzum veya mensur sözlerdir. Ninni ile ilgili çeşitli kaynaklarda birbirini tamamlayan bilgiler buluyoruz (Alptekin, 1990: C.7: 63; Çelebioğlu, 1987:212; Elçin, 1986:271; Şapolyo, 1938:104).

Ninnileri okurken maniler, türküler, atasözleri gibi insan hayatının ve iç dünyasının her yönü ile ilgili değinmelere rastlıyoruz. Ninniler, dünyanın neresinde olursa olsun iki kavram bir arada olmadan gerçek anlamını taşıyamaz. Bunlardan biri anne, öbürü çocuktur (Koz, 2005:7-8).

Ninnilerin ilk söyleyeni, bestecisi kadınlardır. Musikisi, ritmi ve biçimi ne olursa olsun ninnilerin özünde çocuğa anne sevgisini aktarma çabası vardır. Ninniler, çocuğun uzun ömürlü olması, nasibinin bol olması, nazar ve hastalıklardan korunması, bebeğin ağlamaması, uslu olması, çabuk büyümesi, gelin ya da damat olması, çocuğun gelecekte mutlu olması dileklerini içeren doğaçlama söyleyişlerdir (Yardımcı, 1998:50).

Ninnilere ne tür adlar verilirse verilsin annelerle özdeşleşmiş söz, müzik ve hareketler toplamıdır. Çocuk, ister beşikte, karyolada; ister salıncakta, ister kucakta ve isterse uzatılmış ayaklar üzerinde yatıyor olsun, amaç onu uyutmak ve oyalamaktır. Ağlayan çocuk, annesinin söylediği ninni ile susması gerektiğini bilir ya da öyle alıştırdığı için susar. Anne çocuk buluşmalarında emzirme, sevmeye ve gülümsemeden sonra gelen ninniler, belli ki bir iletişim ve etkileme gücüne de sahiptir (Koz, 2005:8).

Ninnilerde de türküler gibi ritim ve musiki ön plandadır (Albayrak, 2004:413). Çocuğun uyumasında, elbetteki ninnideki söz ve ezginin büyüleyici havasının rolü vardır. Ninni ezgilerinin en önemli niteliği, yanık oluşlarıdır. Çocuk ruhunu teskin eder. Anonim veya beste olsun bu özellik bütün ninni ezgilerine sinmiştir (Kaya, 1999:364).

Ninnilerin çeşitli sınıflamaları yapılmıştır. Bunlar kız, erkek çocuk için veya hem kız hem erkek çocuk için söylenenler; çocuğun büyüme aşamalarına göre, söyleyiş sebeplerine ve konularına göredir (Alptekin, 1990: C.763; Çelebioğlu, 1982:20; Sakaoğlu, 1989:53; Şapolyo, 1938:104).

Ninni kelimesinin Türkçe’de ne zamandan beri kullanıldığını kesin olarak bilemiyoruz. Anadolu sahasında “nen eylemek” şekline rastlıyoruz. Divânü Lugâtî’t-Türk’te ninni karşılığı "balu balu" olarak verilmektedir. (Çelebioğlu,1982:11). Ninniye Azeri Türkleri “lalla”, “laylay”; Başkurtlar “sangildak yırı”; Çağataylar “elle”; Çuvaşlar “nene”; Kazak Türkleri “besik jırı”; “eldim”, “eldiy”; Kerkük Türkmenleri “leyle” / “leyley” / “leylev”; Kırgızlar “aldey- aldey”, “beşik ırları”; Kırım Türkleri “ayya (naniy)”; Kosova Türkleri “nina”; Özbekler “alla”; Tatarlar “bişik (ballü) cırı”; Türkmenler “alley”, “hüvdi”, /”hövdü” / “huvdu”; Uygur Türkleri de “allay”derler” (Çelebioğlu, 1991:650).

Türkiye Türkçesinde edebî dilde ninni olarak kullanılan bu söz, ağızlarda, “nenni, neni”, “nen”, “nenen” şeklinde kullanılmaktadır. Ninniye, Kars’ta “lalay-nanay”, Erzincan ve Erzurum’da “elo” denir. Ayrıca, ninni bazı yörelerde farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Sözelgeşi; Muğla’da küçük çocuk, Isparta’da oyuncak bebek ve Malatya’da gözbebeği anlamındadır. Bu söz, fiil belirtirken de Anadolu’nun muhtelif yörelerinde ninni söylemek, ninni demek, “nenni çalmak”, “nen eylemek”, “nennen demek” şeklinde ifade edilir.

B. Ninni Söyleme Geleneği

Çocuklar için ninni söyleme bireysel bir davranış olmakla birlikte çeşitli geleneklere rastlanır. Ninnilerimizin ortak konularından biri de ayrılıkla gurbettir. Eşi gurbette olan kadın, eşine duyduğu özlemini âdeta çocuğuyla dertleşerek paylaşır. Bir bölüm ninniler de tehdit içerir. Bu tür ninniler çocuğun uyumasını sağlamak için söylenir. Ninnilerde yerel öğeler, gelenek ve görenekler, tarihî ve toplumsal birçok konu bulunur (Çelebioğlu, 1982:16).

Ninniler çeşitli zaman birimlerinde kuşaktan kuşağa devredilip aktarılan, ezgileri yönüyle çocukları etkileyen ürünlerdir. Ortaya çıkışlarıyla ilgili kesin bilgilere sahip olmadığımız ninniler, çıkış zamanlarındaki asıl şekillerini koruyamamışlardır. Tarihsel, sosyal ve kültürel nedenler, göçler değişikliğe uğramalarına neden olmuştur. Ninniler, söylendikleri toplumun kültürünü yansıtmışlardır.

Ninni konulu manilerin son dizeleri ninni anlatım kalıplarından oluşur. Ninni başlangıcında ninni söylenene bir seslenme olarak görülür. Ninni sonunda çocuğu uyutmayı amaçlayan ses tekrarlarından yararlanır. Ninniler ezgi yönüyle beşik sallama ahengine uygun söylenirken, bazen ezgi ve ses tonu çocuğun durumuna göre ayarlanır.

Ninnilerin en önemli karakteristik niteliği, yapısında yargı sözlerini ve nidaları bulundurmasıdır. Ninni metni ister beyit, üçlük, isterse dörtlütken

oluşsun anne son söz olarak birtakım ünlem cümleleri veya nidalar ekler. Bunlardan en fazla kullanılanları şöyle sıralayabiliriz: “büyü yavrum büyü!”, “e e e e!”, “luri luri luri!”, “ninni gülüm sana ninni!”, “ninni kızımız ninni”/ “gelin kızımız ninni!”, “ninni kuzum sana ninni!”, “ninni, ninni, ninni!”, “piş piş piş piş!”, “u u u uy!, uyu ninni!”, “uyu yavrum uyu”/ “büyü yavrum büyü!” (Kaya, 1999:343).

Ninnilerin oluşumunda, annenin ruhsal durumu, yaşanan olaylar, çocuğa duyulan özlemler rol oynar. Anne bazen eşinden, kaynanasından, akrabalarından yakınmalarını ninnilerde dile getirir. Her anne ninni yakabildiği gibi çevresinden duyduğu ninnileri de söyleyebilir. Ninniler çocuğun kız veya erkek oluşuna göre de değişir.

C. Yapıları Bakımından Ninniler

Ninniler biçim olarak genellikle mani biçiminde oluşmuştur. Kimi bilinen türkülerin de bazı sözleri değiştirilerek ninni formu ve ezgisiyle söylendiği görülmektedir. Ninnilerin zengin ve çeşitli bir uyak düzeni bulunmaktadır. Genellikle hece sayıları yedi ya da sekizli olup maniye benzerlik göstermesiyle birlikte, değişik biçimlerde ninnilere sık sık rastlanmaktadır. Ninniler kendine özgü bazı ifade kalıpları ve üslup özellikleri taşır. Kimi bu tip ifadelerle başlar, kimi de benzeri ifadelerle biter. Çocuklara söylenen ninnilerde genellikle ölçü aranmaz, uyutucu bir sesle söyleme esas alınır. "Dandini, dandini", "Hu, hu..." biçiminde giriş niteliğindeki yinelemeler bir uyak hazırlığı olmakla beraber tempo tutan bir musiki özelliği de göstermektedirler. Ninniler, mani, koşma, mesnevi vd. biçimlerde söylenebilir (Yardımcı, 1998:52).

Türküleri kapsayan sınıflandırmalarda, tıpkı ağıtlar gibi, “türkü” içerisinde gösterilen ve çoklukla “ninni yavrum ninni” ifadesiyle başlayan ninniler, anaların çocuklarını sakinleştirmek ve uyutmak amacıyla söyledikleri ezgili manzumelerdir. Ninnilerdeki ezgi, sakinleştirici, gevşetici ve uyku getirici bir ezgidir. Ninni söyleyen kadın, ya hazır kalıplardan yararlanır ya da doğaçlama yoluna başvurur. Ninnilerde, kadınların kendilerini ve çocuklarını üzen durumlardan da serzenişte bulunduklarına rastlanmaktadır. Bu yönü ninnileri, belli bir ölçüde ağıtlara yaklaştırmaktadır. İçlerinde övgü sözlerine yer vermeleri ya da baştan sona övgü niteliğinde olmaları onları ayrıca alkış ve okşamalara da yaklaştırmaktadır (Aça, 2009:516).

Anonim ninnilerin çoğu yedi hecelidir ve mani tipinde kafiyeleşmiştir. Fakat daha çok âşıklar tarafından söylenmiş olan ve yapı bakımından anonim olanlara nazaran çok daha sağlam olan sekiz ve on bir heceli ninnilere de rastlamak mümkündür. Ninniye söyleyen kişiye bağlı olarak anonim ninnilerde sık sık hece düşüklüğü ya da hece fazlalığı görülmektedir (Kaya, 1999:344). Ninniler, dize yapılarına göre ikilik, üçlük,

dörtlük biçiminde ninniler, bentlerden meydana gelen ninniler ve beşten on sekiz dizeye kadar uzayabilen ninniler olarak sınıflandırılabilir (Kaya, 1999:346-352).

Türk ninnileri üzerinde ilk çalışmayı Ignacz Kunos yapmıştır (Kunos,1925:7). Tahsin Nahit, “Türküler-Maniler-Ninniler” (Nahit, 1932: 162-176), Enver Behnan Şapolyo,” Halk Ninnileri” (Şapolyo, 1938:104), Osman Turgut Pamirli- M. Nasih Güngör, “Kastamonu Ninnileri” (Güngör, 1944) adlı çalışmalarında ninni konusuna yer vermişlerdir.

D. Ninnilerin Özellikleri:

1. İlk söyleyicileri unutulmuştur.
2. Ninnilerin söyleyicileri; nine, hala, teyze, anne, abla gibi kadınlardır.
3. Ninnilerin kelime yapısı, söylendiği bölgenin dil özelliklerini içine alır.
4. Ninniler hece ölçüsüyle söylenmiştir, ancak bazı ninni metinleri, yılların verdiği aşınmalar nedeniyle unutulmuş veya yeni eklerle süslenmiştir.
5. Ninniler; çocuğun annesinin dilinden duyduğu kelimelerle içine doğduğu kültürün kalıplarına göre eğitim almaya başladığı ilk metinler olduğundan, çocuğu daha anne kucağında veya beşikteyken eğitime işlevlidir.
6. Ninni çocuğun müzik eğitimini aldığı ilk ezgidir.
7. Ninnilerin başlangıcı ve sonu genellikle kalıplaşmış anlatımlardır.
8. Ninniler genellikle dört dizeli, yedi ve sekiz hecelidir (Sakaoğlu-Alptekin, 2006: 587-611).

E. Ninnilerden Örnekler

Ninnileri içerik yönünden incelediğimizde dilek, temenni, sevgi, ilgi, şikâyet, üzüntü, ayrılık, gurbet, vaat, tehdit ve korkutma konularının çokça işlendiği görülür. Bazen düşünce ve özdeyişlerin söylendiği ninnilere de rastlarız. Ninnilerin büyük bir bölümü dilek ve temenni içerir. Ninnilerde yerel öğeler, âdet ve geleneklerimizle, tarihî ve sosyal birçok özelliklerle karşılaşırız.

Ninniler 10 başlık altında toplanabilir:

1. Dinî-kutsal nitelikli ninniler
2. Efsane, ağıt türünden ninniler
3. Dilek ve temenni ninnileri
4. Sevgi ve ilgi anlatan ninniler
5. Övgü ve yergi nitelikli ninniler
6. Şikâyet ve üzüntü anlatan ninniler
7. Ayrılık ve gurbet anlatan ninniler
8. Vaat ninnileri
9. Tehdit ve korkutma ninnileri
10. Ninni olarak söylenen tekerlemeler

1. Dinî -Kutsal Nitelikli Ninniler

Dandini dandini dasdini
Minarelerin kandili
Ayasofya'nın hatibi
Bubi Ali'nin kâtibi (Artun, 1998:142).

Erenlerin kılıcı
Arşa çıkar bir ucu
Her dertlerin ilâcı
La ilâhe illallah ninni (Elçin, 1981: 272).

Benim adım dertli dolap
Suyum akar yalap yalap
Böyle emreylemiş Çalap
Ninni benim kuzum ninni (Elçin, 1981: 270-271).

Hu hu dervişler
Hak yoluna durmuşlar
Hak yolunda bir kuyu
İçinde Zemzem suyu
Eğildim içmeye
Kanatlandım uçmaya
Cennet kapısını açmaya
Hu hu Allah hu,
Hu hu Mevlâ hu...
(Bünyan-Kayseri) (Koz, 2005:66).

Yoldan geçen yolcu kardeş,
Bağrına bağlamış bir taş,
Kırşehir’de Hacı Bektaş,
Himmet etsin oğluma, ninni...

Hacı Bektaş: Türbesi Nevşehir’in Hacıbektaş ilçesinde bulunan, 13. yüzyılda yaşamış, ünlü mutasavvıf Hacı Bektaş Veli.

himmet etsin: Yardım etsin, kayırsın (Koz, 2005:30).

Dağ başında gezer ceylân,
Oldum cemaline hayran,
Ankara’da Hacı Bayram,
O zât sana himmet etsin, ninni... (Koz, 2005:36).

Yat dizume dizume,
Bak gözüme gözüme
Sütüm sana helal olsun
Zikr eyle zikr eyle
İnkâr eyleme
Lâ ilâhe illallah lâ ilâhe illallah (Elçin, 1981:275).

Besmeleyle uyanır
O nurlara boyanır
Buna can mı fayanır
Ninni yavrum ninni (Kaya,1999:347).

2. Efsane-Ağıt Türünden Ninniler

Akşam oldu ben yakamadım gazımı
Doya doya sallayamadım kuzumu
Kadir Mevlâ’m çirkin yazmış yazımı
Uyu hey annesiz yavrum sen uyu

Uyu da ben sana ninni diyeyim
Yavrum senin annenin adı Münevver
Ben ölürsem yavrum seni döverler
Uyu hey annesiz yavrum sen uyu

Uyu da ben sana ninni diyeyim
Sabah oldu kumrular öter saçakta
Altı aylık yavrum kaldı salıncakta
Annesi yok mama versin kucakta

Uyu sen annesiz yavrum sen uyu
Uyu da ben sana ninni diyeyim (Artun, 1998:142).

Şu dağdan çıkdım yayan
Gel bu dertlere dayan
Bebeğim uykudan uyan
Neni bebeğim neni (Koz, 2005:63).

Yavrum senin baban yoktur (Hu, hu, hu)
Asker oldu gelmedi (Hu, hu, hu)
Gözlerinden akan yaşı (Hu, hu, hu)
El uzatıp silmedi (Hu, hu, hu)
Ben babanı rüyada gördüm (Hu, hu, hu)
Şehit olup gelmemiş (Hu, hu, hu) (Koz, 2005:65).

3. Dilek ve Temenni Ninnileri

Hu, hu, hu Allah
Sen uykular ver Allah
Oğlum büyüsün İnşallah
Herkes desin Maşallah (Artun, 1998:144).

Kova kova balın olsun
Akar sular ömrün olsun
Denizlerde salın olsun
Uyu ninni uyu ninni (Artun, 1998:144).

Denizlerde salın olsun
Benim şirin nazlı kuşum
Sana sevgi uçurmuşum
Uyu ninni uyu ninni (Artun, 1998:144).

Babası da deve gelmez eve
Anası da katır dinlemez hatır
Uyusun da büyüsün ninni hu hu
Tıpış tıpış yürüsün ninni hu hu
Şimdi de anası gelecek hu hu
Kızına da meme verecek hu hu (Artun, 1998:145).

Dağdan iner kuzular ninni ninni
Kararır coşkun sular ninni, ninni
Benim yavrum uyusun da büyüsün
Tıpış tıpış yürüsün ninni ninni (Artun, 1998:145).

Uyusun da büyüsün ninni
Koşa koşa yürüsün ninni
Kocaman olsun ninni
Tıpış tıpış yürüsün ninni (Artun, 1998:145).

Dandini dandini dastana
Danalar girmiş bostana
Gitsin yavrum çıkarsın
İki karpuz koparsın
Biri annesine
Biri babasına
Kabukları kalsın halasına (Artun, 1998:146).

Dandini dandini dat babası
Malını da mülkünü sat babası
Oğluna şeker al babası
Uyu yavrum uyu ninni (Artun, 1998:146)

Dasdasına dumbasına
Yağlı poğaç kız anasına
Kalın sopalar çocuk anasına
Ninni yavrum ninni (Artun, 1998:146).

Şeker, lokum, un helva
Hu hu gel gel babası
Getir halka maması
Getirirsen severiz
Getirmezsensin döveriz
İncir, üzüm çuvalla
Kızanım yesin avuçla
Hu hu hu Allah
Ninni ninni dediler
Pişti pideler, yedi kediler
Yedi kediler mama vermediler
Yedi kediler mama yok dediler (Artun, 1998:146).

Hu hu hu kuşu
Tutamadık şu kuşu
Çalılıkta yuvası
Mama getir babası (Artun, 1998:147).

Dandini dandini dan ister
Babasından don ister
Basmadan don beğenmez
İpekten olsun ister
Ninni oğluma ninni
Ninni yavruma ninni (Artun, 1998:147).

Ninni ninni ninnice
Oğluma telliler alınca
Tellileri giyince
Oğlumu görenler
Bayılacak görünce
Ninni oğluma ninni
Ninni yavruma ninni (Artun, 1998:147).

Oda dolu kestane
Devşirdim tane tane
Akranları içinde
Benim oğlum bir tane
Ninni oğluma ninni
Ninni yavruma ninni (Artun, 1998:148).

Kızım kızım kızağa
Kızımı vermem uzağa
Kızıma dünürücü gelecek
Doksan paşa yüz ağa
Ninni kızıma ninni (Artun, 1998:148).

Hayya hayya hayyası
Ne zaman degecek faydası
Yaz değmezse, kış değer
Benim oğlumun faydası
Ninni ninni ninni (Artun, 1998:148).

Dandin dandin dan gelecek
Dermenlerden un gelecek
Herkesin çocukları yarış yapmış
Benim oğlum ön gelecek (Artun, 1998:148).

Bahar gelir yaz gelir
Turna gelir kaz gelir
Küpler dolusu altın
Bir kızıma az gelir
Ninni kızıma ninni
Altını da dolsun sini (Artun, 1998:150).

O dağ o dağ o dağlar
Bin dert kalbimi dağlar
Bu hasrete dayanamaz
Ne hastalar ne sağlar
Uyu yavrum nenni
Büyü yavrum nenni
(Diyarbakır) (Koz, 2005: 98).

Oğlum oğlum yüridi,
Tumanını süridi,
Tez büyi âkit oğlum
Tarlayı diken büridi
Uyısın büyüsin nenni
Tıpış tıpış yürisin nenni
(Diyarbakır) (Koz, 2005:98).

Gide yolun incesine
Koka gülün goncasına
Selâm yollasın amcasına
Uyu yavrum ninni

(Buldan-Denizli) (Koz, 2005:113).

Bahçelerde biter ahlât,
Analar da çeker zahmet,
İstanbul'da Sultan Ahmet,
Himmet etsin kızım sana, ninni... (Koz, 2005:52).

Ninni yavrum ninni e, e, e
Uyutayım büyüteyim e, e, e
Anasına su taşısın e, e, e
Babasına odun kessin e, e, e
Tarlaya gitsin e, e, e
Hayvanları gütsün e, e, e
Büyüsün çalışsın e, e, e
Dağlara taşlara gitsin e, e, e
Çelik çomak oynasın e, e, e
Ninni yavrum ninni (Koz, 2005:57).

4. Sevgi ve İlgı Anlatan Ninniler

Dandini dandini dasdana
Danalar girmiş bostana
Kov bostancı danayı
Yemesin lahanayı
Benim oğlum lokum yer
Uyusun da yürüsün ninni (Artun, 1998:150).

Nenni nenni nesteneli
Cebi dolu kestaneli
Neylemeli kestaneyi
Şeker ile beslemeli
Ninni yavrum ninni (Artun, 1998:153).

Dandini dandini danivermiş
Bir eşecik buluvermiş
Benim yavrum büyümüş
Adam da oluvermiş e, e, e (Artun, 1998:154).

Yıkamış oğlumun saçını
Taramamış kızının saçını
Dandini dandini dasdanaşır
Şu mahallenin çocukları
Benim kızıma sataşır
E, e,e, e, e, (Artun, 1998:154).

Dandini dandini dan kişi
Amcası subaşı
Halası yarıktaş
Babası Beylerbaşı (Artun, 1998:155).

Ninni dedim ninni
Derelerin baykuşu
Çatıdadır yuvan
Hanı oğlumun babası (Artun, 1998:155).

Uzaktan ses duyulmaz
Taş sert ise oyulmaz
Her şeye doyulur da
Benim yavruma doyulmaz (Albayrak, 2004:415).

Dandini dandini donatmış
Allah neler yaratmış
Çenesi çukur yavrumun
Kaşları keman yaratmış (Koz, 2005:67).

Dandin dandin danaylı
Benim oğlum saraylı
Lokum almış getirmiş
Bey babası ne tatlı
Ninni yavruma ninni (Koz, 2005:70).

Ninnilerin merdânesi, ninni
Annesinin bir tanesi
Mini mini kızım ninni
Benim güzel yavrum, ninni

Ninni desem nihâl olur, ninni
Açar güller bahar olur
Kızım uyumazsa ne hâl olur
Adı güzel yavrum ninni

Ninnilerin beni yakar, ninni
Ağzın bal, dudağın şeker
Yavrum misler gibi kokar
Benim güzel yavrum, ninni (Koz, 2005:124).

A y bile tek tek doğar
Gün bile tek tek doğar
Senin kimi oğulu
Analar tek tek doğar (Elçin, 1981:275).

Dağda doğanlar
Camuş sağanlar
Oğul doğanlar
Hep sana kurban

Dandini kızım dandini
Medreseler kandili
Ağzı da Hakk'ın helvası
Burnu Kabe hurması
Alnı bulgur yaylası (Kaya, 1999:349).

Anasıdır danasıdır
Anasının sunasıdır
Anasının has kızıdır
Babasının elmasıdır (Kaya, 1999:358).

İnci gömlek biçemem
Soğuk sular içemem
Dünyayı verseler de
Ben yavrumdan geçemem
Laylay hayatım laylay
Kolum kanadım laylay (Kaya, 1999:358).

5. Övgü ve Yergi Nitelikli Ninniler

Ağzında şeker halkası
Burnu Medine hurması
Yanakları misket elması
Gözleri nergiz çiçeği
Kaşları kudret kalemi
Alın orta sinisi
Ninni benim bebeğim
Ninni salınacak bebeğim (Artun, 1998:155).

Hayya desem yaraşır
Mahalleleri dolaşır
Mahallenin kızları
Benim oğlumla uğraşır (Artun, 1998:155).

Kirpikleri nergis çiçeği
Kaşları kâtip kalemi
Annesinin biricik meleği
Uyusun yavrum ninni

Derin gölde biter karnış
Uzar gider vermez yemiş
Benim yavrum safı gümüş
Uyusun yavrum ninni (Elçin, 1981: 272).

Oğlan yürektir
Altın direktir
Kaldırın saklayın
Bir gün gerektir (Kaya, 1999:344).

Oğlandır özü
Karadır gözü
Oğlana kurban
Bir sürü kuzu (Kaya, 1999:344).

Bahçedeki nar mıdır
Yanakları al mıdır
Bebeklerin içinde
Yavrum gibi var mıdır (Kaya, 1999:359).

Dandini daylak sen uyu
Ensesi kavlak sen uyu
Küp karınlı sen uyu
Lahna bacak sen uyu
Carıt kulak sen uyu (Kaya, 1999:359).

6. Şikâyet ve Üzüntü Anlatan Ninniler

Asmaya kurdum salıncak
Uyumadı gitti yumurcak
Kopuverdi salıncak
Düşüverdi yumurcak
Ninni, ninni ninni

Eve girsem ev karanlık
Dışa gitsem bağrım yanık
Herkes uyur sen uyanık
Uyusana yavrum ninni (Elçin, 1981:272).

Ninni dedim uyutamadım
Safa ile büyütemedim
Tıpış tıpış yürütemedim
Ninni yavrum ninni (Kaya, 1999:347).

7. Ayrılık ve Gurbet Anlatan Ninniler

Uyu dedim uyutamadım
Ninni yavruma ninni
Anasının kucağında
Büyütemedim ninni

Benim yavrum gül idi
Ninni yavrum ninni
Anasının bülbülü idi
Ninni yavrum ninni (Artun, 1998:158)

A y karşıdan doğup gelir
Gün boynunu eğip gelir
Dayısı Almanya'dan
Markları sayıp gelir
Ninni kuzum ninni (Kaya, 1999:360).

Armut dalda dal yerde
Bülbül ötmez her yerde
Felek beni ayırdı
Her bir dalım bir yerde
Ninni yavruma ninni (Kaya, 1999:360).

8. Vaat Ninnileri

Ninnilerle yatırdım
Uykulara batırdım
Eğer uykun gelmezse
Satın aldım getirdim (Artun, 1998:159).

Irgalan dedim ırgalan
Dibine serdim yorgan
Hele yavrum büyüsün
Keserim çifte kurban ninni (Kaya, 1999:361).

Oğlum gelir hay ile
Bir kınalı tay ile
Oğluma düğün ederim
Bir ambar buğday ile (Kaya, 1999:361).

Bahçeye gül dikelim
Çıkıp yollara bakalım
Baban bir gün gelirse
Camiye mum dikelim (Kaya, 361).

9. Tehdit ve Korkutma Ninnileri

Gündüz olur gece olur ninni
Sevgilerden hece olur ninni
Uyumazsa cüce olur ninni
Hu huu huu huu

Dandini dandini dastana
Avrupa görmüş beybabası
Çalımına bakmayın tüy kabası
Uyusunda büyüsün ninni (Artun, 1998:160).

Havlama köpek havlama
Kuyruğunu da sallama
Kuyruğunu keseriz
Oğluma da kamçı yaparız.
E,e,e!
Karga da seni tutarım aman
Kanadını yolarım aman
Yelpazeler tutarım aman
Kışın mangal yakarım aman (Artun, 1998:160).

Uyu ey canım uyu
Uyu sultanım uyu
Ağlarsan baban döğür
Derde dermanım uyu (Kaya,1999:345).

Uyu oğlum can oğlum
Kırmızı mercan oğlum
Baban duyarsa öldürür
Uyu afacan oğlum (Kaya, 1999:361).

Ninni derim sallarım
Artık düştü kollarım
Uyumuyor namussuz
Şimdi babanı yollarım (Kaya, 1999:361).

Umacılar gidiniz
Yavrucağım pek cılız
Dünden beri uykusuz
Ninni gülüme ninni (Kaya, 1999:361).

10. Ninni Olarak Söylenen Tekerlemeler

Yuvarlandı yumak oldum
Ben yumağı dadıma verdim
Dadım bana darı verdi
Ben darıyı kuşa verdim
Kuş bana kanat verdi
Ben kanadı göğşe verdim
Gök bana yağmur verdi
Ben yağmuru yere verdim
Yer bana çimen verdi
Ben çimeni koyuna verdim
Koyun bana kuzu verdi
Ben kuzuyu beye verdim
Bey bana katır verdi
Bindim katır beline
Gittim Urumeli'ne
Urumeli taşlıca (Elçin, 1981:275)

BEŞİNCİ BÖLÜM

BİLMECE

A. Bilmece

Bilmece, soyut-somut varlık ve kavramları uzak yakın ilişki ve çağrışımlarla insanın düşünce ve dikkatine sunarak bunları açıklamayı veya buldurmayı amaçlayan kalıplaşmış sözlerden oluşan anonim halk edebiyatı türüdür.

Bilmece sorma geleneği; çağlar boyu halk kültürünün deneyimleri sonucu biçimlenerek günümüzdeki şeklini almış, belirli kuralları olan, kuşaktan kuşağa aktararak günümüze gelmiş bir gelenektir. Bilmecelerde toplumun düşünce yapısını, ortak beğeni ve kültürünün yansımaları görüyoruz.

Anadolu’da bilmecenin yanısıra “asal”, “askı”, “atlı hekât”, “bilmeli matal oyunu”, “bulmaca”, “dügün”, “düzmece”, “elçim”, “fıcık”, “masal”, “mesel vurma”, “mat”, “metal”, “metel söyleşme”, “tanıtmaca”, “tanıtmalı hekât” ve “tatmaca” kelimeleri de kullanılmaktadır (Sakaoğlu-Alptekin, 2006: 589).

Sözlü halk edebiyatı ürünlerinden olan bilmecelerle ilgili olarak kaynaklarda çeşitli tanımlara rastlamaktayız. Bu tanımlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Bütün uluslarda örnekleri görülen çok eski bir sözlü halk edebiyatı türü. Her toplumda hoşça vakit geçirmek amacının doğurduğu yaygın bir zeka ve söz oyunu (Akalin, 1954:49). Bilerek karışık hale getirilmiş ya da çift anlamlı olarak sorulmuş, dikkatli ve çoğu zaman da zekice bir yanıt gerektiren soru. Eskiden beri pek çok uygarlıkta folklorun bir parçası olan tahmin oyunu (A.B.,1990, C. 4:167). Bir şeyin adını söylemeden bazı niteliklerini üstü kapalı bir şekilde anlatarak onun ne olduğunu bilmeyi dinleyene veya duyana bırakan oyun, bilinmeyen şey muamma (M.L, 1964, C. 2:379). Bilmeceler, tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı olayları; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; akıl, zekâ veya güzellik türünden kavramları, çağrışımlarla düşünce, muhakeme yoluyla buldurmayı amaçlayan kalıplaşmış sözlerdir (Elçin, 1986:607).

Bu tanımlardan yola çıkarak bilmecelerin, bütün uluslarda görülen en eski halk edebiyatı ürünlerinden olduğunu, hoşça vakit geçirmek amacıyla söylendiklerini, zekâ ve söz oyunlarına dayalı kalıplaşmış sözler olduklarını söyleyebiliriz. Bilmecelerde çözüm çoğu zaman sorulan sorunun

verilerinden yola çıkarak bulunan bir kelimedir. Bilmecenin metniyle çözümü arasında bir ilgi vardır.

İlk bilmece örneklerini Kıpçak sahasının 14. yüzyıla ait önemli eserlerinden biri olan Codex Comanicus'ta görebiliriz. Kaşgarlı Mahmut'un Divânü Lûgat'it Türk adlı eserinde bilmece karşılığı kullanılan kelime vardır. Ancak bilmece örneği yoktur.

Batı Türkçesinde kullanılan bilmece kelimesi “bilmek” fiilinden türetilmiş bir isimdir. Bilmece karşılığı olarak Azerîler ve Kerküklüler “tabmak” fiilini ve bu kökten türetilen “tabmaca, tappaca” kelimelerini; Kaşgarlılar “tabzuğ”; Altay Türkleri “tapkır”, “tavısak”; Kırgızlar ise “tapcang nımah” kelimelerini kullanırlar. Ayrıca bilmece yerine Türkmenlerde “matal”; Kırgızlar, Kazaklar, Karakalpaklar, Başkurtlarda “cumbak, yumak” kelimeleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Bazı köy ve kasabalarda da dilimizdeki bilmece kelimesi yerine yöresel özellik taşıyan “masal”, “mesel”, “hikâye”, “metal”, “bulmaca”, “söz”, “dele”, “fıcık”, “gazelleme” gibi kelimeler kullanılmaktadır.

Bilmece toplumun her kesimine hitap edebilen bir türdür. Kadın, erkek, çocuk herkes bilmece sorabilir veya cevaplayabilir. Bilmecelerin özellikleri şöyle sıralanabilir:

1. Hem manzum hem de mensur örnekleri bulunan bir türdür.
2. Manzum bilmeceler en çok beyitlerden ve dörtlüklerden oluşur.
3. Genellikle anonimdirler, ancak lügaz veya muammaların söyleyicileri bellidir.
4. Bilmece metinlerinde anlamlı kelimelerin yanısıra doldurma ve yansıma kelimelere de rastlanır.
5. Bilmecelerin yanıtları bir ya da daha fazla kelimeden oluşabilir.
6. Konuları bakımından çok zengindirler.
7. Bilgi sınamak üzere hazırlandıkları için problem çözme yeteneğini geliştirirler.
8. Yetişkin ve çocuk eğitiminde önemli bir rol üstlenirler.
9. İmece usulü ile yapılan işlerde kullanılarak işin zevkli bir hale gelmesini sağlarlar.
10. Bilmece sorma geleneğinin bir özelliği olarak cevabı bilemeyen kişiye sembolik bir ceza verilir (Sakaoglu-Alptekin, 2006:587-611).

B. Bilmece Sorma Geleneği

Bilmeceler, kendilerine özgü bir usûl ve gelenek içinde sorulur. Diğer halk kültürü ürünleri gibi, toplumun temel taşlarından olan değerleri, dinamikleri belirlemekte önemli rol oynar. Ayrıca bilmecelerde sorulduğu yöre insanının dünyaya bakışı ve estetik modelleri görülür.

Bilmece sorma geleneğinde, bilmece soranla, sorulan yer ve kişi arasındaki uyum çok önemlidir. Dinleyiciler ve bilmece sorulan topluluğun durumu, ortamı bilmece soranları etkiler. Bilmeceler uygun ortam, yaş grubu, kültür düzeyi, inanç yapısı vb. durumlar göz önüne alınarak seçilir. Usta bilmece sorucular dinleyicileri bilmecenin gizemli dünyasına sokarlar. Bilmece sorarken ortamı bozanlar, gürültü edenler uyarılır. Bilmecelerin cinsi söylendiği toplumun kabullerine göre belirlenir. Topluluğun kadın, erkek karışık olmasına göre bilmeceler seçilir.

Türkiye bilmece sorma geleneğiyle ilgili araştırmalardan bilmeceler hakkında bilgi ediniyoruz (Akalin,1954; Artun, 1978; Başgöz, 1993; Çelebioğlu, Elçin, 1983; Öksüz, 1979). Bilmeceler kızlar, kadınlar, erkekler arasında, uzun kış gecelerinde, akşam sohbetlerinde, çeşitli eğlence toplantılarında, evlenme, sünnet törenlerinde, bulgur çekme, yufka açma zamanlarında, hasat sonrası imece toplantılarında, iş toplantılarında aile arkadaş toplantılarında sorulmakta, isteyen herkes tarafından cevaplandırılmaktadır. Bilmeceler genellikle boş zamanlarda, neşeli ortamda, hoşça vakit geçirmek için, şakacı olarak nitelenen kişiler tarafından sorulur. Bilmeceler her zaman, her uygun ortamda sorulur. Toplantılarda bilmeceleri büyükler sorar, küçükler cevaplandırır. Bilmece için özel toplantılar yapılmaz, yeri geldikçe sorulur. Yaşama biçimi bilmece sorma ortamlarını yaratır.

İyi bilmece sorup düzenleyenlere “bilmececi, laf ustası, bilmece ustası, taklitçi” adı verilir. Ancak kaynak kişilerin bir bölümü bilmececilere özel bir ad verilmediğini söylüyorlar. Karşılıklı söylenen bilmecelere “karşılıklı deyiş”, “atışma”, “karşılıklı atışma”, “karşılaşma”, “karşılıklı bilmece”, “yarışma”, “karşıberi” adı verilir.

Bilmeceler yaşlılardan, bilmece söyleyen bilmececilerden öğrenilir. Bu kültür mirası kuşaktan kuşağa aktarılır. Toplantılarda öncelikle onlardan bilmece sorması beklenir. Günümüzde çevredeki herkesten bilmece öğrenilebiliyor. Gençler kendi aralarında bilmece üretiyorlar. Son yıllarda kitaptan öğrenilen bilmeceler de önemli yer tutuyor. Özel bir bilmece sorma toplantısı yapılmıyor. Bilmecelerin sorulduğu belirli bir zaman yoktur. Her zaman sorulabilir. Bilmece kaynak kişilere göre genellikle kış geceleri toplantıları, kına, imece toplantıları ve yazın iş zamanı işi kolay kılma amaçlı toplantılarda sorulur. Kaynak kişiler bilmecelerin söylendikleri ortamları çoktan aza şu şekilde sıralıyorlar. Bilmeceler genellikle hangi yaş

gruplarında en çok sorulur sorusunun cevabı ise şöyle sıralanıyor: Her yaş grubu, 35 yaş ve altı (genç kesim), 35 yaş ve 45 yaş arası (orta yaşlılar).

Günümüzde de sohbet toplantıları yapılmaktadır. Bu toplantılar kadınların ve erkeklerin ayrı yerlerde veya birlikte toplanmalarıyla gerçekleşir. Bu toplantılar çevredeki evlere ve sevilen kişilere okuyucu göndererek duyurulur. Genellikle özel davet ve duyuru olmadan toplanılır. Çağrı, ziyaret isteğinin duyurulması veya kulaktan kulağa bir evde toplanılacağına bildirilmesi üzerine gerçekleşir. Eskiden Adana'da kadınlı erkekli sabaha kadar süren "sehre" (sahra) adı verilen akşam toplantıları çok yaygınmış. Günümüzde nadiren düzenleniyor. Bu toplantılarda çalınıp söylenir, yenilir, içilir. Mani atışması yapılır. Bilmeceler sorulur. Bu toplantılarda toplantı yapma nedenine, toplanılan evin ekonomik düzeyine, mevsimin yiyeceklerine, yaş gruplarına göre çeşitli ikramlarda bulunulur. Bunları kaynak kişiler şöyle sıralıyorlar; çay, sıkma, börek, kuru üzüm, fıstık, ceviz, şerbet, çerez, kavurğa, nar ekşisi, pestil, bastık, limonata, ayran, patlamış darı (mısır), meyve, leblebi, şeker sucuğu, lokum, bisküvi, ıhlamur, dağ çayı, çiğ köfte, tavuk, kuru fasulye, keçi kavurma vb. Köylere göre kadınlarla erkeklerin beraber toplanmaları farklıdır.

Bilmeceler en çok konar-göçer topluluklarda, dağlık yerleşim merkezlerinde, yerleşik köy, kasaba ve şehir gibi çevrelerde sorulur. Bilmece sorulurken dinleyenler dikkatli, neşeli, şen şakrak bir haldedirler. Cevap vermek için dikkatli dinlemek gerekir. Bilemeyip toplulukta mahcup olmamak için heyecanla dinlenir. Bilmece sorulan ortam sessizdir. Bilmeceleri çözme, halk arasında zekâ, bilgi ölçüsü olarak değerlendirilir. Cevabı bilenlerin hemen cevabı söylemeleri hoş karşılanmaz. Cevabı bilen takdir edilir. İpuçlarına rağmen cevabı bilemeyenlere gülünür. Bilmece sorulurken, bilmeceyi renklendirmek, ipucu vermek, bazen de dinleyicileri şaşırtmak için mendil, yazma, ip, kibrit, sopa vb. aksesuarlar kullanılır. Evlerde bilmece sorulurken bazen yere mendil serilir. Bilmececi "*Bilmeceyi sordum, cevabını içine koydum.*" diyerek mendili katlar, bilmecenin cevaplandırılmasını bekler. Bilmececi, bilmece sorarken anlatımı süslemek, ilgi çekici kılmak, dikkati toplamak, ipucu vermek bazen de yanıltmak için bazı jest ve mimikler yapar. Bilmececi, sessiz ortam olmadan bilmeceyi sormaz. Dinleyicileri meraklandırmak için önce tekerlemeler söyler. Eskiden bilmece sorulmadan önce bilmeceler "*İndim kuyu dibine, sildim süpürdüm, silkindim çıktım*" tekerlemesini söylerlerdi. Bu tekerlemeyi duyanlar bilmece sorulacağını anlardı. Bilmecenin sorulduğu ortam neşeli ortamdır. Bilmece soranda öne çıkma, toplumda kabul görme isteği vardır. Neşeli ortamda seyircileri eğlendirmek, düşündürmek amaçlanır. Bazen toplantıda acıklı türküler söylenmişse bu atmosferi dağıtmak için bilmeceler sorulur.

Eskiden sorulup günümüze gelen bilmeceler, günümüzde yok olmak üzeredir. Eski dönemlerin yaşayış özelliklerini, kültürünü yansıtan bilmecelerin birçoğu unutulup belleklerden silinmeye başlamıştır. Bugün

teknik gelişmelerin etkisiyle yeni bilmeceler ortaya çıkmaya başlamıştır. Eski bilmecelerde eğlencenin yanı sıra eğitim amacının da öne çıktığını ve doğa varlıklarının ağırlıkta olduğunu görüyoruz. Günümüzde Türk bilmecelerinin yanı sıra şaşırtmayı amaçlayan Amerikan bilmeceleri de sorulmaya başlanmıştır. Gençler eski bilmecelerin yaratıldığı ortamdan uzak oldukları için eski bilmecelerin dünyasına giremiyorlar. Eski köy tarımıyla ilgili nesneleri tanımıyorlar.

Köylerde sorulan bilmeceler köy hayatıyla ilgili, şehirde sorulan bilmeceler şehir hayatıyla ilgilidir. Köylerde eskisi kadar olmasa da eski bilmeceler sorulmaktadır. Şehirde ise eski bilmecelerin yanı sıra yeni bilmeceler de sorulmaktadır. Bilmeceler köylerde eğlence kaynağı olması yönüyle işlevseldir. Eskiden mani ve bilmeceye ilgi duyanlar mektupla bilmece sorardı. Özellikle mektuplar ortada okunduğu için herkesçe anlaşılmaması için rumuzlu mani tipi bilmeceler yazarlardı. İki örnek verelim:

Aman mektup var da gel
Yardan haber al da gel
Bir idik iki olduk
Üç olduk mu sor da gel

Hey mektup güzel mektup
Çabuk köye var da gel
Bir idik iki olduk
Üç olduk mu sor da gel

Kır gezilerinde oyunlar oynanır. Yiyecekler yenir, türküler söylenir. Ender olarak ortam doğarsa bilmece de sorulur. Eskiden yaygın bir biçimde anlatılan halk hikâyelerinin başında, ara verildiğinde dikkati sağlamak ve dinleyicinin sıkılmaması için bilmece sorulurdu. Ayrıca zeytin ve pamuk toplarken işi kolay kılmak amacıyla da bilmeceler sorulur.

Bilmecelerin insanların görüş, düşünüş ve zekâsını açıp geliştirdiğine inanılır. Bilmecelerde sorulanlar kısa ve öz olarak ifade edilir. Bilmeceler dil ve kültür göstergesidir. Cinsellik içeren veya cinselliği çağrıştıran bilmecelerin her toplulukta söylenmesi hoş karşılanmaz. Bu tür bilmeceleri kadınlar ve erkekler kendi aralarında söyler. Genellikle bu tür bilmeceler ergenlik çağında sorulur. Bilmeceler doğru cevaplandırıldığında takdir edilir. Yanlış cevaplayanlara çerez, yiyecek aldırılarak ceza verilir. Bazen ceza olarak cevabı bilmeyenin eline sopa ile vurulur, tek ayak üstünde durdurulur. Herkese su dağıtılır. Odun getirtilerek soba yakıtılır. Hayvan seslerini taklit etmesi istenir.

Bilmecelerin kendilerine özgü bir sorulma yöntemi ve sorulma geleneği vardır. Bilmece sorulacak topluluk önce iki gruba ayrılıp bilmece sormada usta kişilerin etrafında toplanır. Bilmeceyi cevaplamaya çalışan

taraf bazı ipuçları elde etmek için karşı tarafa “Yenir mi? İçilir mi? Canlı mı? Cansız mı?” gibi sorular sorarak bilmeceyi cevaplamaya çalışır. İpuçlarına rağmen bilmece çözümlenemezse karşı tarafla pazarlığa girilir. Bilmeceyi soran karşı taraftan bir şehir ister. Bir iki örnek verelim:

“Gel Adana benim ol
Yiyeyim içeyim
Gezeyim tozayım”

“Gel Adana gel, seni alayım
Yiyeyim, içeyim, içinde güller açayım
Seni istediğim gibi tepe tepe kullanayım”

Bilmeceyi soran bilmecenin cevabını söylemek için bir şehir alır ve tekerlemeler söyler. Bir kaç örnek verelim.

“Adana’ya varayım, bir kebab sarayım, yiyeyim, içeyim, ah ney idi ne idi cevabı göz idi.”

“Kırk pınara varayım, yiyeyim, içeyim, muradıma ereyim, ne imiş, ney imiş cevap göz değil miymiş.” (Artun, 2000:242).

“Çakallı çakalı beri al, iki tokma eri al, yassı taşı kaldıralım, burnuna biber dolduralım, sizin horoz, bizim horoz, cebine çerez” (AB, 1989, C. 15:16; Elçin, 1981:674).

Köye yeni gelen yabancılar bazen bilmecelerle sınanır. Damat adayları, görücüye geldiğinde sınanır. Şekersiz kahve veya tuzlu çay verilir. Kızın gönlü yok ise imalı bilmeceler sorulur.

C. Bilmecelerin Kaynakları

Halkbilimcilerinin sözlü ve yazılı olmak üzere iki kaynağı vardır. Bu kaynaklardan birincisi; halkın ruhu ve hayal dünyasıdır. Bilmeceler geleneğe, zamana, yere ve yaşama biçimlerine bağlı olarak bu kaynaktan beslenirler. Halkımızın dilini, tarihini, inançlarını, doğaya ve insana bakış açısını geçmişten bugüne taşıyan bilmecelerin ikinci kaynağı ise; eski sözcükler, halk şairlerinin divanları, masallar, hikâyeler, cönkler, mecmualar, bilmece kitapları, tarihler ve seyahatnâmeler gibi yazılı eserlerdir (Elçin, 1986: 620).

D. Bilmecelerin Oluşması - Kökeni

Bilmeceler, diğer halk edebiyatı ürünleri gibi başlangıçta bir birey tarafından yaratılırlar. Ancak bir bilmece halk tarafından söylenmeye başlandığında anonimlik en temel niteliği haline geldiği için ilk yaratıcılarını

bilmek mümkün değildir. Bazı rastlantılar sonucu yaratıcıları tespit edilen bilmecelerin de, belirli zaman ve mekân sınırlarını aşarak halk kültürü ürünlerine özgü yaygınlığa ulaşp ulaşamayacaklarını tahmin etmek güçtür (Boratav, 1982:115).

Bilmecelerin kökeni bazı araştırmacılara göre mitolojilere kadar uzanır (Kowalski, 1993, İA., C.2 :615). Bilmeceler eski zamanlarda taşıdıkları ritüel niteliği gösteren birçok kalıntı ve izleri korumuştur. Tietze bir bilmecede Şamanist tabiat tanrılarının izlerini bulur (Tietze,1974:14-28; Boratav-Başgöz, 1974:11).

Bilmecelerin kökleri mitolojik düşünceye kadar götürülmektedir. Geçmiş toplumlar, korku ve korkuyla karışık saygı duydukları varlıkların adlarını doğrudan anmaktan kaçınmışlar, bunun yerine onların en belirgin özelliklerini kullanarak onlardan bahsetmişlerdir. Örnek vermek gerekirse ormanda avlanan avcı, kendisi için tehlikeli olabilecek canlıların adlarını doğrudan söylemekten kaçınmış, söylediği takdirde bu canlıların birden bire ortaya çıkarak kendisine zarar vereceğine inanmıştır. Bu tabu ve canlılara yönelik betimlemeler, bilmecelerin ortaya çıkması açısından dikkat çekici bulunmuştur. Ayrıca, bazı mitolojik metinlerde bilmecelerin sinama unsuru olarak kullanıldığı da görülmektedir. Kahraman, kendisine sorulan bilmeceyi çözdüğü takdirde kral seçilebilecek ya da hayatta kalabilecektir. Bunların yanı sıra, özellikle kadınların bir "tabu" ve "saygı" gereği kendilerinden büyüklerinin adlarını söylememeleri yasağının da bilmecelerin oluşumunda etkili olduğunu söyleyebiliriz (Aça, 2009:520).

E. Bilmecelerin Sınıflandırılması

Türk bilmeceleri, Türk araştırmacılar tarafından çeşitli yönlerden ön plana çıkarılarak sınıflandırılmaya çalışılmıştır.

L. Sami Akalın, bilmeceleri şekil özelliklerine göre sınıflandırmıştır: a. Mani bilmeceler, b. Beyit bilmeceler, c. Mısra bilmeceler, ç. Kıtadan uzun bilmeceler (Akalın, 1954).

Bilmeceler, biçimleri ya da içerikleri dikkate alınarak çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır. Biçim bakımından bilmeceler, manzum ve mensur bilmeceler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Ancak bilmeceler daha çok manzum olurlar. Mensur bilmecelerin de aslının manzum olduğu düşünülebilir. Bilmecelerin manzum olmalarının nedeni ezberleme kolaylığından ileri gelmektedir. Bunun yanı sıra hece ölçüsünün de bilmece yaratmada kolaylık sağladığı söylenebilir.

Pertev Naili Boratav, bilmeceleri söyleyiş özelliklerine göre sınıflandırmıştır:

1- Başlangıçları kalıplaşmış olanlar

2- Soruları ses taklidiyle sınırlanan bilmeceler

3- Kelime oyunlarına dayanan bilmeceler

4-Aynı nesneyi olumlu ve olumsuz, çelişkili önermeler ile tanımlayarak çözümü güçleştiren bilmeceler (Boratav; 1982:110).

Şükrü Elçin ise bilmeceleri üreticilerine göre:

A-Anonim ürünler

1- Manzum bilmeceler

2- Mensur bilmeceler

B- Bireysel eserler

1- Muamma

2- Lugaz

olmak üzere daha farklı biçimde (Elçin; 1986:607), bir diğer çalışmasında ise konularına göre sınıflandırmıştır: 1. Tabiat ve tabiat olaylarıyla ilgili bilmeceler, 2. Bitkilerle ilgili bilmeceler, 3. Hayvanlarla ilgili bilmeceler, 4. İnsan ve insan uzuvlarıyla ilgili bilmeceler, 5. Eşyayla ilgili bilmeceler, 6. Manevî-dinî unsurlarla ve diğer kavramlarla ilgili bilmeceler (Elçin, 1983:81-88).

Türk bilmeceleri üzerine kapsamlı bir çalışma hazırlayan Amil Çelebioğlu ile Yusuf Ziya Öksüz de bilmeceleri konularına göre sınıflandırmıştır (Çelebioğlu-Öksüz, 1979).

İlhan Başgöz ile Andreas Tietze tarafından önce Amerika'da daha sonra da Türkiye'de iki kez yayımlanan bilmece konulu en geniş çalışmada bilmeceler, 1. Tek karşılığı olan bilmeceler, 2. Karşılıkları birden fazla olan bilmeceler, 3. Bilgi ölçen bilmeceler, 4. Sözcüğün parçası üzerine kurulan bilmeceler, 5. Şaka, alay bilmeceleri başlıkları altında sıralanmıştır (Başgöz-Tietze, 1974:14-28).

Batılı araştırmacılar ise, genel olarak iki tür bilmecedan söz ederler. Bunlar, betimlemeli bilmece ve kurnazca ya da zekice soru olarak tanımlanan türlerdir. Betimlemeli bilmece, genellikle bir hayvanı, insanı, bitkiyi ya da bir nesneyi bilerek karışık hale getirilmiş bir biçimde anlatır, böylece onu asıl cevaptan farklı bir şeymiş gibi sunmuş olur (A.B.; 1990, C.4: 167).

Bilmece Tiplerine Göre Sınıflama

Bilmecelerin çeşitli özelliklerinden yola çıkılarak belirlenen bilmece tiplerini şöyle sıralamak mümkündür:

1- Cevaplarına Göre Bilmeceler

- a) Konusu ve cevabı tek olan bilmece
- b) İki cevaplı olan bilmece
- c) Her dizesi ayrı bir bilmece olan ve ikiden fazla cevabı olan bilmece.

2- Karşılıklı Bilmece

3- Cevabı Manzum Olan Bilmece

4- Kelime Oyunu Karakteri Gösteren Bilmece

5- Taklidî Bilmece (Şiir şeklinde olan bu bilmeceyi söyleyicileri bellidir).

F. Bilmeceyi Biçimi

Bilmeceyi biçimsel bakımdan iki veya daha çok dizeden oluşabilirler. Beyit ve kıta geleneğine bağlı olarak çok sayıda iki ve dört dizelik bilmeceye rastlanır. Dize sayısı dörtten çok olan bilmeceye az rastlanırsa da bu bilmeceyi, lugaz ve muamma geleneğini yaşatıyor oluşları ve sağlam yapılarıyla dikkati çekerler. Ezberleme kolaylığı nedeniyle bazen manzum bilmeceyi cevabının da manzum olarak verildiği görülür.

Bilmeceyi aynı zamanda manzum ve mensur olarak iki gruba ayrılır. Manzum olanlar ikili, üçlü, dördü, beşli ve altılıdır. Manzum bilmeceyi ölçü, kafiye özelliklerine uyulur. Bu tür bilmeceyi bir dizelik bütünden hareketle, genişleyerek ikili, üçlü, dördü, beşli, altılı dizeleri içine alan bir kalıp oluşturmuştur.

İşlev, üslup, yapı ve yayılma özellikleri bakımından birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılamayan bilmeceyi daha çok 4 - 8 heceli dizelere yer verilir. Özellikle dört dizeli ve yedi heceli bilmeceyi görülen yoğunluk ise mani nazım biçiminin etkisiyle açıklanabilir. Bilmeceyi uyak düzeni, uzun süre biçimlerinin bozulmadan korunmasını sağlamıştır (A.B.: C. 4, 1990:167).

Bilmeceye bağımsız metinler halinde rastlamanın yanısıra masal, halk hikâyesi, fıkra, tekerleme gibi halk edebiyatı türleriyle, halk tiyatrosunun çeşitli türlerinde de bilmece metinlerini görmek mümkündür.

Mensur bilmeceyi; düz cümle halinde, konuştuğumuz şekilde olan ve çoğu zaman "seci" karakteri gösteren metinlerdir (Elçin, 1993:603-604). Manzum bilmeceyi ise vezin (ölçü), kafiye ve nazım özellikleri gösteren metinlerdir. Anonim olanlar ve âşıklar tarafından söylenenleri hece ölçüsüyle söylenip yazılmışlardır. Bilmeceyi çoğu zaman standart bir ölçü görülmez. Buna bağlı olarak standart duraklardan da çoğu zaman söz etmek mümkün değildir. Manzum bilmeceyi aliterasyonun yanısıra yarım, tam,

cinaslı, zengin kafiye ile redif görülmektedir. Kimi manzum bilmeceler dörtlük ve beyit nazım birimleri ve mani nazım şekliyle sorulurken önemli sayıdaki pek çok bilmece 2, 3, 4, 5, 6 ve daha fazla (20-25) dizenin alt alta getirilmesiyle oluşturulmuştur.

G. Bilmecelerin Çözülmesi

Zihinsel bir oyun ve eğlence olan bilmecelerin çözülmesi alışkanlık, bilgi, beceri, özellikle de yetenek işidir. Bu özelliklere sahip olan kişiler, belirli benzerlik ve zıtlıklardan yararlanarak bilmeceyi çözebilirler. Bilmeceleri çözümleri kolay ve zor olan bilmeceler olmak üzere iki bölüme değerlendirebiliriz. Zor bilmecelerin önceden öğrenilip araştırılması, düşünülmesi gerekir. Avrupalı yazarların çoğu zor bilmeceye Sphinx'in Dedipis'a sorduğu şu bilmeceyi örnek verirler: "Sabahları dört, öğleleri iki ve akşamları üç bacak üstünde yürüyen şey nedir?" Bu bilmecenin cevabı ise şöyledir: "İnsan doğunca emekler, büyüyünce iki ayak üzerinde durur, ihtiyarlayınca üçüncü ayağın (baston) yardımı ile yürür."

Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı gibi bilmecelerin çözülebilmesi için anlam, duygu, biçim, madde, renk, ses, harf, hece, kelime, kafiye, seci gibi öğeler yardımıyla ortaya çıkan ipuçlarının dikkatle değerlendirilmesi gerekir. Bilmecelerin zor ya da kolay olanlarının çözümü, çoğu zaman mantık yoluyla değil de sözünü ettiğimiz ipuçları yardımıyla olur (Elçin; 1986: 616).

Bilmecelerin dili, diğer halk edebiyatı türlerinde olduğu gibi anlaşılır, sade bir dildir. Hemen her konu hakkında bilmece sorulabilir. Pek çok bilmecede doğrudan soruya geçilmez, kalıplaşmış doldurma kelimelerden sonra soru cümlelerine geçilir. Tek sorulu ve tek cevaplı bilmecelerin yanı sıra çok sorulu ve çok cevaplı bilmecelere de rastlamak mümkündür.

H. Bilmecelerin Çeşitleri

1. Anonim Halk Bilmeceleri

Sözlü gelenekteki halk bilmeceleriyle muamma ve lugaz gibi klâsik edebiyata özgü bilmeceleri birbirinden ayırmak gerekir. Lugaz ve muammalar, bir şairin imzasını taşıyan sanatsal ürünlerdir. Bunlar değişmeyecek bir biçim kazanmışlardır. Aralarında imzasız olanlar bulunsa bile ölçü ve anlatım özellikleriyle sözlü gelenekteki bilmecelerden ayrılırlar. Âşıkların da muamma ve lugaz yazmaları, edebî bilmecelerle halk ürünü bilmeceler arasında karşılıklı etki ve alışverişi kolaylaştırmıştır. Bazı edebî bilmeceler anonimleşerek halka mal olmuştur. Kimi muamma ve lugazların kökenine bakıldığında bir halk bilmecesine rastlanabilir.

2. Muamma

Divan edebiyatında belli kurallara göre düzenlenip çözümlenebilen ve cevabı Tanrı'nın sıfatlarından biri ya da bir insan adı olan manzum bilmecelere muamma denir. Divan edebiyatına Fars edebiyatından geçen muamma genellikle beyit, kıta gibi küçük nazım biçimleriyle bazen de mesnevî parçalarıyla yazılmıştır. Şairler muammalarını, divanlarının sonunda muammiyat başlığı altında toplamışlardır. İlk Türkçe muamma örnekleri 15. yy.' dan kalmadır (A.B., 1990, C.16:267).

3. Lugaz

Divan edebiyatında herhangi bir nesnenin ya da varlığın özellikleri anlatılarak yazılan manzum bilmecelerdir. 15. yüzyılda Arap edebiyatından Türk edebiyatına giren lugaz türü, en parlak dönemini 18.yüzyıl'da yaşamıştır. Muamma ile birlikte çok kullanılan bu söz oyunu, çoğunlukla soru biçiminde düzenlenir. En önemli özelliği, içinde çözüme ilişkin ipuçları bulunmasıdır. Lugazlar daha çok aruz ölçüsüyle yazılmışlar ve divanların son bölümlerinde yer almışlardır. Eğlendirici ve oyalayıcı lugazlar yanında, dinsel konulu didaktik lugazlar da yazılmıştır. Lugazlar yazarlarının imzalarını taşıdığından halk edebiyatı ürünü olan bilmecelerden ayrılırlar.

Ayrıca halk şiirine mal olmuş lugazlar ve bir şair tarafından lugazlaştırılmış anonim bilmeceler de ilgi görmüşlerdir. Bütün lugazlar “Bir acayip nesne gördüm”, “Ol nedir kim?” ya da “Nedir ol kim?” gibi kalıp sözlerle başlar (A.B., 1990, C.15:16).

4. Âşıklar ve Muamma

Divan edebiyatına özgü bir tür olan muamma, âşıklar arasında da kullanılmıştır. Çoğu zaman kalem şuaralarından birinin düzenlediği muamma, kahvehanenin uygun bir yerine konulmuş süslü bir levhaya yazılarak çözülmesi beklenmiştir. Bu işe de “muamma asmak” adı verilmiştir. Muammayı düzenleyen kişi, muammanın cevabını yazılı olarak kahvehane sahibine verir. Kahvehane sahibi ise, herhangi bir haksızlığı önlemek için cevabı saklar. Muamma çözüleceği zaman kahvehanede bulunanlar, muamma tepsisine para, şal, çuha gibi hediyeler bırakır. Fasıla başlayan âşıklar, önce koşma, semaî ve destan söylerler. Daha sonra sıra muammaya gelir. Muammayı düzenleyen kişi, giriş olarak bir gazel söyledikten sonra nazımla, sorduğu muammayı çözmek isteyenlerin olup olmadığını öğrenmeye çalışır. Âşıklardan biri muammayı çözerse, önceden çözülmüş biçimiyle karşılaştırma yapılır. Doğruluğu anlaşıncaya, muamma indirilir. Muamma indirildikten sonra toplanılan hediyeler paylaşılır.

Âşıklık geleneğinde askı asmak - askı indirmek denilen muamma geleneği hakkında şunları sıralayabiliriz (Artun, 1996: 68-76):

Askı asmak-askı indirmek, düzenlenen gecelerde âşıkların toplandıkları kahvehanelerde, oda sohbetlerinde yapılır. Muamma duvara asılır. Muamma bir dörtlükte rumuz olarak işlenir. Bir kutu veya mendilin içine konulup asılır. Gece sonunda askı indirilip halkın huzurunda yüksek sesle okunur. Muammayı çözmeye seyirci de katılabilir. Âşıklar muammanın cevabını sazlı sözlü olarak söylerler. Âşıklar muammayı, sazlı ve sözlü olarak ikiye ayırırlar. Sazlı muammaya “bağlamalı muamma” adı verilir. Bağlamalı / sazlı muamma makamlı ve ezgili olarak sorulur ve cevaplanır. Kahvehanelerde asılan muammalarda âşıklara ipucu verilerek bilmecenin çözülmesi istenir.

Âşıklık geleneğinde bağlama-muamma âşık karşılaşmalarının en önemli bölümlerinden biridir. İki âşık birbirlerini dinî, tasavvufî ve İslâmî menkabeler konusunda sınarlar. Âşıklar birbirlerini hem bilgi hem de sanat yönünden zorlarlar. Bağlama, çok kere muamma adıyla da anıldığı için âşıklık geleneğinde yer alan askı-muamma ile karıştırılmaktadır. Askı şeklindeki muammalar, daha çok anonim bilmece karakterindedir. Soruların cevapları canlı veya cansız cisimlerdir. Bağlama grubuna giren muammalar ise iki âşığın birbirinin bilgisini ve sanattaki hünerini yoklama esasına dayanmaktadır. Bu muammalar, “Ol nedir kim” ibaresine benzer ibarelerle başlayan, bilgi isteme karakterli karşılıklı bilmece sormaya benzeyen atışmalardır (Artun, 1996:68-76).

I. Türk Bilmecelerinin İşlevi

Türk toplumunda bilmece sorma geleneği bir oyun ve zaman geçirme aracı olarak sürdürülmüştür. Bilmece sorma daha çok çocuklara özgü bir eğlence olarak düşünülse de büyükler arasında da yaygındır. Çalışan ve imeceyle iş yapan insanlar için bilmece zaman değerlendirme, hoşça vakit geçirme ve işi kolay hale getirme görevlerini üstlenir. Eskiden uzun kış gecelerinde toplanarak gruplar halinde bilmeceler sorulur, yarışmalar yapıldı. Bilmecelerin cevabını bilemeyenler ise cezalandırılırdı.

Türk masalları ve halk hikâyelerinde de bilmece sorma geleneğinin olduğu görülür. Kahramanlar, sorulan bilmeceleri cevaplayarak sevdiklerine kavuşurlar ya da önemli bir yere gelirler. Kimi zaman da kahramanlar, bilmece yoluyla hayatlarını kurtarırlar. Halk arasında bir zekâ ölçüsü olarak değerlendirilen bilmece, insanların istediklerine ulaşmalarında da bir araç olarak kullanılır. Bilmeceler, öne çıkma ögesi olarak da kullanılmıştır. Eski İstanbul’da kabadayılar ve tulumbacılar arasında da bilmece sorma geleneği yaygındı. Köy düğünlerinde de köyler arasında bilmece sorma yarışmaları yapıldı. Köye yeni gelen bir yabancıyı denemek için bilmece sorma yarışmaları düzenlenirdi. Bu gelenek günümüzde de devam ettirilmektedir.

Bazı yörelerde düğünlerde bayrak çekmek âdeti vardır. Kız almaya giden kafilenin önündeki bayraktar bilmecelerle sınanır. Kız ve erkek

tarafının bayraktarları karşılıklı bilmece sorarak yarışırlar. Bilmeceyi bilemeyen bayraktar, bayrağı diğer tarafa teslim eder (Boratav, 1982:124; Başgöz, 1986:248).

Bazen bilmecenin eğitim aracı olarak kullanıldığı da görülür. Tarikatın ileri gelenleri, tarikata yeni girenlere dinî içerikli bilmeceler vererek, onları tarikatın gelenek ve ilkeleri üzerine eğitirlerdi. Bilmeceler, sıraladığımız çeşitli özellikleri dolayısıyla sadece zaman geçirme aracı değildirler. Onlar, geleneksel kültürün bir parçasıdır. Dinsel törenlerde, bayramlarda, edebiyatta, günlük yaşamda ve özelemlere kavuşmada önemli işlevleri vardır. Bilmeceler eğlendirmesi, işi kolay kılması, eğitim ve kültürün aktarılması yönleriyle işlevseldir.

J. Bilmecelerden Örnekler

Bilmeceler, biçimleri ya da içerikleri dikkate alınarak çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır. Biçim bakımından bilmeceler, manzum ve mensur bilmeceler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Bir araştırmacı bilmeceleri söyleyiş özelliklerine göre (Boratav, 1982:110); diğer bir araştırmacı da anonim ve ferdi oluşlarına göre sınıflandırmıştır (Elçin, 1981:607). Batılı araştırmacılar bilmeceleri betimlemeli ve zekice soru olarak sınıflarlar (AB, 1989, C.15:167).

Bilmeceleri çeşitli özelliklerinden yola çıkarak tiplerine, cevaplarına, karşılıklı söylenmelerine, cevaplarının manzum olmalarına, kelime oyunu karakteri göstermelerine, taklidî olmalarına göre sıralayabiliriz.

Bilmecelerin konularını: a- günlük hayat (ev hayatı, toplum hayatı), b- doğa (hava, astronomi, zaman vb.), c- eşyalar, d- insan, e- bitkiler, f- hayvanlar, g- soyut kavramlar olarak sıralayabiliriz. Bir bölümde bulunan bilmece metni diğer bölümde de bulunabilir. Bilmeceler, şekil ve içerik yönünden aşağıdaki başlıklarda toplanabilir.

Türk bilmecelerinden örnekler aşağıdaki sıralamaya göre gruplanabilir:

- 1- Cevabı tek olan bilmeceler
- 2- Cevabı birden çok olan bilmeceler
- 3- Bilgi ölçen bilmeceler
- 4- Kelime parçalarının özellikleri üzerine kurulan bilmeceler
- 5- Şaka / alay üzerine kurulan bilmeceler
- 6- Cevabı soru içinde olan bilmeceler

1.Cevabı Tek Olan Bilmeceler

Sarıdır safran gibi
Okunur Kur'an gibi
Ya bunu bileceksin
Ya bu gece öleceksin (Altın) (Artun, 2000:250).

Bir tabak nar
Yiğitsen al (Ateş) (Artun, 2000:250).

Ufacık mezar
Dünyayı gezer (Ayakkabı) (Artun, 2000:250).

Dam başında kedi gibi
Göge bakar cadı gibi (Baca) (Artun, 2000:251).

Gözenek gözenek gözü var
Beyler önünde sözü var (Bal) (Artun, 2000:251).

Ufacık kuşlar
Camiyi taşlar
Kendisi yemez
Ele bağışlar (Balarısı) (Artun, 2000:251).

Sıra sıra olmuşlar
Hak yoluna durmuşlar
Vakit gelmiş, ermiş,
Sararmış solmuşlar (Buğday) (Artun, 2000:251).

Kaplıcada ilacım
Kış gününde hallacım
Saçaklardan damlardan
Sarkar uzun saçım (Buz) (Artun, 2000:251).

Ortada bir dağ, bir yanına kar
Bir yanına dolu yağar (Çırçır Makinası) (Artun, 2000:251).

Alçacık tepe
Kırmızı küpe (Çilek) (Artun, 2000:251).

Çum çum çukurda mısın?
Beyaz yumurta mısın?
Eller yaylaya gitti
Sen daha burada mısın? (Dondurma) (Artun,2000:252).

Kaş ile gözden yakın
Söylenen sözden yakın (Ecel) (Artun, 2000:252).

Dağdan gelir dak gibi
Boynuzları budak gibi
Eğilir gökçe oğlak gibi
Meler gökçe oğlak gibi (Geyik) (Artun, 2000:252).

Mavi atlas arşın yetmez
Makas kesmez iğne batmaz (Gökyüzü) (Artun, 2000:252).

Alaca mezar
Dünyayı gezer (Göz) (Artun, 2000:252).

Pencereden ay doğdu
Görenler hayran oldu
Anası kız iken
Kızının kızı oldu (Gül) (Artun, 2000:252).

Dağdan gelir takla makla
Aman abla beni sakla (İçli Köfte) Artun, 2000:253).

Bizim çocuk zayıf
Zayıflığa lüzum yok
Bir gözü kayıp (İğne) (Artun, 2000:253).

Benim bir kızım var
Kırmızı kazaklı
Siyah düğmeli
Yeşil montlu (Karpuz) Artun, 2000:253).

Kanadı var kuş değil
Boynuzu var koç değil (Kelebek) (Artun, 2000:253).

Başıma sürdüm yeşil
Elime sürdüm yeşil
Yıkadım kızıl (Kına) (Artun, 2000:253).

Benim kırk tane oğlum var
Kırkının da başında şapkası var (Kibrit) (Artun, 2000:253).

Üstünde ot biçeriz
Altında süt içeriz (Koyun) (Artun, 2000:253).
Kaburgası var kanı yok

Soluđu var canı yok (Körük) (Artun, 2000:254).

Ne ağzı var ne dili
Ama konuşur insan gibi (Mektup) (Artun, 2000:254).

Mini mini fincan
İçi dolu mercan (Nar) (Artun, 2000:254).

Yük dibinde Yusuf durur
Burnunu kısıp oturur (Nohut) (Artun, 2000:254)
Çarşıdan alınmaz
Süs diye konulmaz
Ondan tatlı hiçbir şey olmaz (Para) (Artun, 2000:254).

Salkım saçak
Gümüşlü bıçak (Pırasa) (Artun, 2000:254).

Dağdan attım kırılmadı
Bir tükrüğüme dayanmadı (Sigara) (Artun, 2000:254).

Annede iki tane
Babada bir tane (Soyadı) (Artun, 2000:255).

Ne idim, ne idim
Tarlalarda bey idim
Felek beni ne yaptı
Beli bağlı kul yaptı (Süpürge) (Artun, 2000:255).

Ben iki hasretlinin
Aрасında dururum
Yüzlerini görmeden
Onları konuşururum (Telefon) (Artun, 2000:255).

Helemez helemez
Ocak başına gelemmez
Gelse bile
Çok fazla duramaz (Tereyağı) (Artun, 2000:255).

Fındıklı fıstık
Duvara astık (Un eleği) (Artun, 2000:255).

Sıtma tuttu, berkçe bastır
Bilin bakalım bunun adı nedir (Yoğurt) (Artun, 2000:255).

Beyaz saray içinde
Sarı sultan oturur (Yumurta) (Artun, 2000:255).

Dışı kazan karası
İçi odun parçası (Zeytin) (Artun, 2000:255).

Ey bulutlar, bulutlar
Yusuflu yedi kurtlar
Ben bir şekil kuş gördüm
Tepesinden yumurtlar (Buğday) (Elçin, 1983:14).

Bindir iğnesi bindir,
İğnesi bilen bileşi,
Bu meseli bilmeyen
Otuz iki köy veresi (Çam) (Elçin, 1983:15).

Taht üstünde bir peri
Uzattım elimi, çekti hançerini (Gül) (Öztürk, 1986:297).

Alt katı oduncu
Orta katı uncu
Üst katı derici (İğde) (Öztürk, 1986:297).

Uzun uzun akalar
Ak sakallı babalar,
Gelir gider duramaz
Gece gündüz çabalar (Dalga) (Elçin, 1997:299).

Gidi gidiver
O kediyi tutuver
Ne güzel eti var
Püsküllü de kuyruğu var (Balık) (Elçin, 1997:306).

Karadır katran değil
Hoplar ama şeytan değil (Pire) (Elçin, 1997:316).

Dağdan gelir viz vize
Ayakları kukalize (Arı) (Başgöz, 1993:47).

Nedir nedir ne destedir?
Zincir ile kafestedir
Ne yerededir ne gökteredir
Bir Allah'ın emrindedir (Can) (Başgöz, 1993:113).

Dağı var, taşı yok
Köyü var, adamı yok
Irmağı var, suyu yok (Harita) (Başgöz, 1993:252).

Kara dağa kar yağdı
Değirmenin kör oldu
Ayağım iki iken üç oldu (İhtiyarlık) (Başgöz, 1993:274).

Kesilir, dağılır
Yenmez, bakılır (İşkambil Kâğıdı) (Başgöz, 1993:282).

Çil çil ağaç başında
Çil güvercin oturur
Her kanadın sildikçe
La'l ü gevher değil (Kur'an-ı Kerim) (Kaya, 1999:492).

Kıl biter örter onu
Dar gelir yırtar onu
Bol gelir dürter onu (Mısır) (Kaya, 1999:499).

Gece gider üşümez
Gündüz gider üşenmez
Bele kuşak kuşanmaz (Nehir) (Kaya, 1999:490).

Kat kat ama katmer değil
Kırmızıdır elma değil
Yenir ama elma değil (Soğan) (Kaya, 1999:490).

Dağdan gelir
Taştan gelir
Bir kükremiş
Aslan gelir (Geyik) (Kaya, 1999:491).

Başı yeşil emir değil
Üstü kara kömür değil
İçi beyaz peynir değil
Kuyruğu var fare değil (Turp) (Kaya, 1999:493).

Çıtçıtı hamam
Kubbesi tamam
Bir gelin aldım
Babası imam (Saat) (Kaya, 1999:492).

Dilberin yanağıdır
Temmuz ayı çağıdır
Vatanını sorarsan
Amasya'nın bağıdır (Elma) (Kaya, 1999:493).

Bir hoca geldi Şam'dan minaresi çamdan, kırk gün vaaz etti bilmedi,
kıblesi ne yandan? (Ağustos böceği) (Tezel, 2004:57).

Hacca giden hacıdır, gitmeyen duacıdır, dal verir, budak vermez, o
nenin ağacıdır? (geyik) (Tezel, 2004:61).

Abdest almaz, namaz kılmaz, beş vakti bilmez, ezan okur? (horoz)
(Tezel, 2004:61).

Merakım kalktı, urşanım kalktı, balaban bakışlı, keklik sekişli,
kızların genci, bana bir sancı, öldüm bayıldım, düştüm ayıldım, eller elası, el
tabancası, ada kaymağa, yayla karpuz, gül gülistan içinde oturur bir hanım
kızı? (kaplumbağa) (Tezel, 2004:62).

Ol hanım geldi, şol hanım geldi, balaban bakışlı, keklik sekişli, narin
turuncu, mısır pirinci, kızların genci öldüm bayıldım, güldüm ayıldım, eller
alası, berber aynası, bel tabancası, kulluk (karakol) sopası, dere karpuzu, gül
gülistanda aforoz hanım? (kurbağa) (Tezel, 2004:65).

Yoldan gider yolcu değil, ağaca çıkar insan değil, semeri var eşek
gibi, yazı yazar molla değil? (salyangoz) (Tezel, 2004:67).

Karşıdan bir nesne gördüm, uzunca bir zinciri var, altı mecnunlar
yuvası, üstünde de feneri var, bazen açılır kapanır, dünya kadar hayranı var,
bu bilmeceyi bilenin gayet büyük irfanı var? (köprü) (Tezel, 2004:89).

Karşıdan gelir derviş, hele gözüme iliş, sebzelerin içinde, o bir
yapraksız yemiş? (mantar) (Tezel, 2004:47).

Boyu uzun beli yok, busesini eline almış, dili yok, içi dolu ateşi
Suzan (yakıcı) ile, kâni kâni söyleşir insan ile? (sigara) (Tezel, 2004:54).

Filfillice fili yok, ip takacak yeri yok? (yumurta) (Tezel, 2004:55).

Ol nedir ki devrilince fırlanır, dışı simdir, içi de billurlanır, bazı ya
emraz olur, bazı ya derman olur, canı yoktur amma, murat etse canlanır?
(yumurta) (Tezel, 2004:55).

Bilmece bildirmece, resim yapar gündüz gece, duvarlara asılır, her
gün ona bakılır, yapar resim bakınca siler çabuk kaçınca, hatta gülsen sen
ona, o da gülüverir sana? (ayna) (Tezel, 2004:13).

Tapu nedir, tapuş nedir, gülbaharda gümüş nedir, ne yerededir, ne göktedir, hanımların dizindedir, cümle ânın içindedir? (ayna) (Tezel, 2004:13).

Kabuğu var içi yok, dandin eder pek çok, herkesleri seyre toplar, çomağı yer, suçu yok? (davul) (Tezel, 2004:17).

Derisi var eşek değil, zilleri var köçek değil, hem hoplatır, hem zıplatır, atarlar tokadı gerçek değil? (def) (Tezel, 2004:17).

Ey deri donlu pehlivan, kül, kömür içinde ol civan, kanadından asılmış kuş gibi ses çıkarır derviş gibi? (demirci körüğü) (Tezel, 2004:18).

Bir küçücük heykel, dibi yassı, başı kel, alaca donlu Rus bacısı, samur kalpaklı Bağdat hacısı, daima çocuklarıdır sohbeti, yan yatamaz altındadır zahmeti, fend ile bilmektir bunun ilacı, Kabeye gitmeden olmuştur hacı? (hacıyatmaz) (Tezel, 2004:21).

İstanbul'un dağları gazeldir gazel, yeşil vurdum al çıktı, nedendir, neden? (kına) (Tezel, 2004:25).

Dışından çorap yaptım, içinden kebab yaptım, senede bir gün kestim, yüce bir sevap yaptım? (kurban) (Tezel, 2004:9).

Namaz namaz bir namaz, cahil bundan anlamaz, etten mescit, su kıble, onda kılmış kim namaz ? (Yunus peygamber) (Tezel, 2004:11).

2.Cevabı Birden Çok Olan Bilmeceler

Sarı öküzüm yatar kalkmaz
Boz öküzüm gider gelmez (Ateş-Duman) (Artun, 2000:256).

Değirmen tepe dört yanı küpe
Altın uşak gümüş süpürge (Hava-Yıldız) Artun, 2000:256).

Kale kapısından büyüktür
Fındık kabuğundan küçüktür
Kan kırmızıdır
Süt beyazdır (Kale-Fındık-Kan-Süt) (Artun, 2000:256).

Ham gördüm ham gördüm (Tren Vagonu)
Yerden yapma dam gördüm (Mezar)
Tuzsuz pişen aş gördüm (Palıza)
Köpük kusan taş gördüm (Sabun) (Artun, 2000:256).

Kapısız han
Kubbesiz hamam
Dilsiz imam (Dünya, Deniz, Horoz) (Elçin, 1983:5).

Takır takır takraba
İçindedir akraba
İki tulum azığı
Belindedir kazığı (Beşik, çocuk, meme, kundak) (Kaya, 1999:492).

Ey han gördüm han gördüm
Yerden yapma dam gördüm
Köpük kusar taş gördüm
Tuzsuz pişer aş gördüm (Mezar, sabun, süt) (Kaya, 1999:492).

Altı manda, üstü keçi, minareye çıkarken gördüm? (ayakkabı-çarık)
(Tezel, 2004:13).

Bir acaip nesne gördüm, kıyasettim canı var, canı yoktur, teni vardır,
bir uzun mekanı var, dili birdir, dişi iki, kendi asla söylemez, gözleri dürü
cevahir ebyaza meydanı var? (divit, kalem) (Tezel, 2004:18).

Ol nedir ki iki dilber çıkageldi nagehan, birinin bağı ot dolu, çıkar
tepesinden duman, birinin bağı su dolu, çıkar gözünden şadırvan, bu şey
Yemen'den gelmiştir armağan, ne duruyorsunuz çabuk olun yola revan?
(buhurdan, gülâptan)(Tezel, 2004:14).

3. Bilgi Ölçen Bilmeceler (Muamma-Lugaz)

Bacada batman
Odada otman
Dağda dalayman
Suda Süleyman (Loğ taşı, Ateş, Geyik, Balık) (Öztürk, 1986:307).

Dağda dalaman
Suda Süleyman
Evde Osman
Kapuda Arslan (Tazı, Balık, Köpek, Süpürge) (Öztürk, 1986:307)

Ol nedir ki, ustalardan ustadır
Ol nedir ki, hastalardan hastadır
Ol nedir ki, bağırsağı destedir?
Âşık çocuk muammamı bil benim (İpekböceği)

Ol nedir ki “gösteriyor benizi”
Ol nedir ki “yol ediyor denizi”
Ol nedir ki “uyuz eder domuzu”
Bul da kendini kurtar aslanım

Ol aynadır gösteriyor benizi
Ol kayıktır yol ediyor denizi
Ol küncüdür uyuz eder domuzu
Sen de öğren bunu aslanım (Artun, 2000:256).

O nedir ki suya düşer ıslanmaz
O nedir ki yer altında paslanmaz
O nedir ki başın kessen seslenmez (Gölge/güneş, Altın, Ölü) (Kaya,
1999:490)

Âşık Hacı Karakılçık – Âşık İmamî

Âşık Hacı:

Bir sualım vardır Âşık İmamî
Kutsal kitabın başını söyle
İnan ki sözlerim gayet samimi
Doluya dokunma boşunu söyle

Âşık İmamî:

Sualine cevap istersen benden
Besmele Kur'an'ın başı değil mi?
Manasız mantıksız söz olmaz senden
Cahiller de sözün boşu değil mi?

Âşık Hacı:

Hak emrini vahiy ile bildirdi
İsa'yı sağ iken göğe kalırdı
Ol Gabil Habil'i niçin öldürdü?
İsmi ne Gabil'in eşini söyle

Âşık İmamî:

Gabil yaptı kör şeytanın işini
Taşla ezdi ol Habil'in başını
Gardaşına vermem dedi eşini
Aklıma Gabil'in eşi değil mi?

Âşık Hacı:

Önce parlak idi, ziyası söndü
Hep müminler ona yüzünü döndü
Nerden geldi Kabetullah'a kendi
Hacer'ül esved'in taşını söyle

Âşık İmamî:

İnsanlara beyt'ül mamur'dan kaldı
Farz ile sünnetten nasibin aldı
Hakk'ın emri ile cennetten geldi
Hacer'ül esved'in taşı değil mi?

Âşık Hacı:

Dünyaya en önce gelenler kimdi?
Nuh'un gemisine kaç kişi bindi?
Dünyada en fazla yaşayan kimdi?
Gel bunun adını yaşını söyle

Âşık İmamî:

Nuh'un gemisinde yetmiş üç kişi
Bazısı erkekti bazısı dişi
Avecin boynuna takıldı taşı
Üç bin altı yüz yıl yaşı değil mi?

Âşık Hacı:

Hacım insanların meyvesi ilim
Kalbin arzusunu konuşur dilim
Alemlere rahmet gelmiş Resul'üm
Ol nebi zişanın işini söyle

Âşık İmamî:

İmamî der yaradandır mabudum
Ümmet deyi ağlayışın okudum
Muhammet Mustafa makam Mahmud'um
Şefaath eylemek işi değil mi? (Artun, 1996:91).

Âşık Ruhanî - Âşık Torunî – Âşık Tanrıkulu

Ruhanî:

Bu dünyanın dağlarına kar yağar
Ya bu gönüllerin karı nedendir
Akşam batan güneş sabahtan doğar
Muhabbet bağının barı nedendir?

Torunî:

İki gönül bir selavatta doğar
Yeryüzünde akan teri nedendir
Mevlâ lutfederse rahmetle yağar
Denizin buharı sırrı nedendir?

Tanrıkulu:

Her şey çift yaranmış derler dünyada
Namuslu insanın arı nedendir
Seven gönül Mevlâ'sına bağlıdır
Gözde yaş yürekte koru nedendir?

Ruhanî:

Sana bir gül lazım bir de bir çiçek
Gönül bahçesinden der de geç gönül
Telaşlıdır sinem dertlidir yürek
Getir şifasını sar da geç gönül

Tanrıkulu:

Dertlerimi gözyaşımla yazarım
Aşkın meydanında satmaz pazarım
Bir sevda yüzünden ıssız mezarım
Bir Fatiha oku dur da geç gönül

Torunî:

Seven sevdiğine düşünmez hile
Ne yana gitse de sevdiği bile
Gönül dergâhını vur da şakala
Ciğerim ikiye yar da geç gönül

Ruhanî:

Bir gün gelir bu ömrümün hitamı
Hele derim dinle sözümün tamı
Oku ihlasları oku elhemi
Sevabını bana sor da geç gönül

Tanrıkulu:

Tanrıkulu gözden döker selleri
Bir vefasız için geçer çölleri
Arar isen bahçeleri gülleri
Benim yücelerim kar da geç gönül

Torunî:

Torunî'yim böyle düştü şanıma
Bütün furgatınan düşer kanıma
Günde birkaç kere uğra yanıma
Tabir et rüyamı yor da geç gönül

Ruhanî:

Ruhanî'yim düştüm dumana toza
Neden ise yolum düşmedi düze
Sardım yaram çıktı doksan dokuza
Bir daha neşteri vur da geç gönül (Tanrıkulu, 2000:370).

4. Kelime Parçalarının Özellikleri Üzerine Kurulan Bilmeceler

İstanbul'da bir tane
İzmir'de iki tane
Filistin'de üç tane (i harfi) (Başgöz, 1993:670).

5. Şaka / Alay Üzerine Kurulan Bilmeceler

Köpek ne için sahibinin arkasından gider?
(Sahibi önden gittiği için) (Başgöz, 1993:684).

Gölgesiz yandan geçer (Ses)
Doksan dokuz cemaat
İki müezzîn
Bir imam (Tesbih)

Karası katıran gibi
Arısı satıran gibi
Ortası düdük gibi
Biz onu yedik gibi (Ciğer)

Çeki çeki çekiler
Çeki benim elimde
Kaba ağaç da sallanır
Kökü benim elimde (Kayık)

Vızdık vızdık
Bir sürü kızdık
Kıran geldi kırıldık
Bir tahtaya dizildik (Balarısı)

Bir direkli, bir koyaklı (Mantar)

Bir yalçın kayanın yüzünde kıvrım kıvrım sarık asılı (Kulak)

6. Cevabı Soru İçinde Olan Bilmeceler

Karın altı kara yazı
İki serçenin dört gözü
Deveden doğan köşsek
Bunu bilmeyen eşsek (Yer-Dört Göz-Köpek).

ALTINCI BÖLÜM

TEKERLEMELER

A. Tekerleme

Tekerlemeler, şekil, konu, içerik ve işlevleri yönüyle sınırları tam olarak çizilememiş halk edebiyatı ürünlerindendir. Bunda tekerlemelerin bilmece, âşık şiiri, masal, ninni, oyun, halk hikâyesi, halk tiyatrosu gibi pek çok halk edebiyatı ve folklor ürünlerinin içinde yer alması etkindir. Ayrıca diğer türlerden bağımsız tekerlemeler de vardır. Ancak kimi âşık edebiyatı ürünlerinde ve masallarda bulunan ve tekerleme olarak adlandırılan mizahî manzum söyleyişler büyüklere özgü özellikler gösterir (Duymaz, 2002:9).

Sözlü halk edebiyatı türlerinden biri olan tekerlemelere çeşitli halk edebiyatı türlerinde sıkça rastlanır. Kullandığı türe göre işlevi değişen tekerleme, kaynaklarda çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlardan bazıları şunlardır: Genellikle ölçülü, kafiyeli, simetricali, onomatopeli ve sürrealist anlamlı söz dizisi (Akalin,1954:278). Ses oyunları ve çağrışımlarla birbirine bağlanan, genellikle birbirini tutmaz düşüncelerin sıralanmasına dayanan kalıplaşmış söz dizisi (AB,1991,C.20:490). Çoğunlukla basmakalıp söz. Âşıkların şiir ve musikî toplantılarında, yarışma niteliğinde yaptıkları karşılıklı şiir söyleme. Âşıklar buna tekellüm derler. Masalların başında veya söz arasında, bazen konu ile ilgili bazen de yalnız mizah unsuru olarak söylenen yarı anlamlı, yarı anlamsız sözler (ML., 1973, C.12: 16). Çeşitli kaynaklarda tekerleme ile ilgili birbirini tamamlayan bilgilere rastlıyoruz (Batur, 1998:130; Kaya, 1999:546; Yardımcı, 1998:60).

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı gibi tekerlemeler, çeşitli ses tekrarlarından, söz sanatlarından ve kelime oyunlarından yararlanılarak meydana getirilirler. Tekerlemelerin bir diğer özelliği de genellikle gerçek dışı anlamlara dayalı kalıp sözler olmalarıdır.

Tekerleme, çeşitli Türk boylarında şu adlarla bilinir: Azerbaycan Türkleri Âşık Edebiyatında, "tekerleme", çocuk folklorunda, "sanama"; Dobruca Tatarları masallarında, "tekerleme"; Gagauzlarda, "tekerleme", "sayılmak", "badaşmak", Kazaklarda, "ölen" (hayvan tekerlemeleri için), "tekerleme"; Kırgızlarda "canılmaç"; Kıbrıs ve Makedonya Türklerinde, "tekerleme"; Özbeklerde, "bala koşukları", "sanaş", "sanak" çocuk folklorunda, "sayılmak" ve Türkmenistan'da "sanavaç" (Kaya, 1999:546).

B.Tekerlemelerin Kökeni ve Kaynakları

Tekerlemeler bugün kökenlerini oluşturan ortamdan ve işlevden uzaklaşmıştır. Tekerlemeler söyleyiş nedenleri bilinmediğinde anlamsız

söyleyişlere dönüşmüştür. Eski tekerlemelerin önemli bir bölümü, asıl işlevlerini zamanla kaybederek, şekil ve üslûp değiştirerek günümüz tekerlemelerine kaynaklık etmiştir. Sürrealist ve sembolist anlatımlara sahip tekerlemelerin kökeninde zekâ oyunu, dilin inceliklerine varma çabası ön planda gözüküyorsa da; şathiyat-ı sofîyanelerde bir topluluğun dünya görüşü ve inançlarını yansıtan öğelerin topluluk dışı tarafından yanlış anlamalara neden olmaması için remizlerle örülerek adeta gizli bir dil haline getirilir.

Araştırmacılar tekerlemelerin kökeni ve oluşumu üzerinde durmuşlar ve çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Elçin, tekerlemelerin kaynağını aklın dışındaki hayali uydurma söz ve olaylarla gerçek maceralara ve bazı Şaman dualarına bağlamıştır. Bu Şaman dualarının kutsî değerlerini ve sihir güçlerini kaybetmesiyle tekerlemelerin ortaya çıktığını ifade etmiştir. Oyun tekerlemelerinin kökeninde başka türlerdeki metinlerin tekerlemeye dönüştürülmesini ve Şaman dualarını, masal tekerlemelerinin kökeninde ise bilinçaltının ifadesi olan düşleri gören Boratav, ayrıca âşıkların ve tekke şairlerinin ortaya koyduğu bazı şiirlerin de tekerlemelere kaynaklık ettiğini ifade etmiştir (Aça, 2009: 517-520).

Tekerlemelerin söylenme nedenlerini şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1. Çocuk dünyası tekerlemelerle dünyayı algılar.
2. Masal, ortaoyunu, gölge oyunu tekerlemeleri dinleyiciyi türün düş âlemine hazırlama amaçlıdır. Tekerlemelerle gerçek dünyadan masal vd. dünyasına geçiş yapılır.
3. Kimi şathiye söyleyenler uyuşturucu etkisiyle ve ayrıca cezbe halinde bilinçaltılarını dışa vururlar.
4. Yalanlama, abartılı, gerçekdışı anlatım dinleyiciyi eğlendirmek amaçlıdır.
5. Olağanüstü öğelerle anlatımda mizahı sağlamak amaçlanır.
6. Ritüel kökenli tören anlatıları zamanla büyüsel işlevini ve söylenme nedenini kaybederek çocuk oyunlarında tekerlemelere dönüşmüştür.

C. Tekerlemelerin Biçimsel Özellikleri

Masallarda yer alan masal tekerlemeleri, genellikle nesir özelliği gösterir. Ancak bazen şiir dili ve üslûbundan etkilenilerek oluşturulmuş masal tekerlemelerine de rastlanır. Oyun tekerlemeleri ise nazım parçalarından oluşmuşlardır. Karşılıklı konuşma biçiminde olan bazı tekerlemelerde ölçü bulunmaz. Fakat kafiyeler, ses tekrarları ve şaşırtıcı hayal öğeleriyle yüklü olmaları dolayısıyla, manzum tekerleme olma özelliği

gösterirler. Nazım biçimi düzenli olan tekerlemelerde daha çok (4+3) 7'li hece ölçüsü kullanılır. Tekerlemelerin kimilerinde ise her dizede ayrı bir ölçü kullanıldığı da görülür. Çeşitli tekerleme türleri için geçerli olan en önemli kural, hece sayılarının eşitliğinden çok hareketlerin belli bir düzene uygun olmasıdır. Tekerlemelerin kafiye düzeni için kesin bir kural yoktur, değişik kafiye düzenlerine rastlanır (Boratav, 1982:140).

Tekerlemelerde, birbirlerine yakın seslerle ahenk sağlanır. Zaman zaman kafiyeyle kelimelere yer verilir. Bu arada ilgisiz kelimelerle, mantık dışı sonuçlara ulaşılır. Tekerlemenin asıl ögesini oluşturan bir başka husus da, güldürmeyi amaçlayan tuhaf sözler ve sürrealist hayallerdir. Tekerlemelerin temel özelliklerini ihtiva eden bu faktörler, onları manzum ürün olarak değerlendirmemizi gerektiriyor (Kaya, 1999:553).

Tekerlemeleri şekil yönünden üç öbekte toplayabiliriz:

1. Mensur tekerlemeler
2. Yarı manzum tekerlemeler
3. Manzum tekerlemeler

D. Tekerlemelerin Bağlı Bulundukları Metne Göre Tasnifi

Beklenmedik söz oyunları ile şaşırtıcı ve eğlendirici etki yaratan tekerlemelerin çeşitli tasnifleri yapılmıştır (Boratav,1982:135; Kaya, 1999:574; Yardımcı, 1998:60). Ali Duymaz'ın tasnifi (Duymaz, 2002:27) en detaylı tasniftir. İncelememizde bu tasnifi esas aldık:

A. Belirli Bir Oyun veya Metne Bağlı Tekerlemeler

1. Çocuk Oyunları Tekerlemeleri

2. Tören Tekerlemeleri

a. Geçiş Dönemlerine Bağlı Tekerlemeler (Doğum-Evlenme-Ölüm)

b. Ritüel Kökenli Törenler (Nevruz, hıdrellez, yağmur duası, saya gezme, bolluk, bereket törenleri, cemaat oyunu, ekin salavatlama, hasat bayramları v.d.)

c. İnanç Tekerlemeleri (Fal, dilek, adak, sağaltma vd.)

3. Halk Edebiyatı Türlerine Bağlı Tekerlemeler

(Masal, bilmece, halk hikâyesi, fıkra, türkü, ninni vd.)

4. Seyirlik Oyunlar, Pehlivan Salavatlamları Tekerlemeleri

(Karagöz, orta oyunu, meddah, seyirlik oyunlar vd.)

B. Âşık Edebiyatı, Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı ve Diğer Edebiyat Tekerlemeleri

1. Âşık Edebiyatı: Yalanlamalar, mizahi destanlar vd.

2. Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı: Şathiye, mülemma vd.

C. Diğer Tekerlemeler

(Mektup, iş, meslek vd.)

E. Tekerleme Çeşitleri

Tekerlemeler geçtikleri yerlere göre dört bölümde incelenebilir:

a. Masal Tekerlemeleri

Masal tekerlemeleri, masalın başında, ortasında, sonunda veya uygun başka bölümlerinde söylenen uzun veya kısa kalıplaşmış sözlerdir. Masal tekerlemeleri, masalın hangi bölümünde kullanılıyorsa, o bölüme uygun bazı özellikler gösterir. Örneğin; masalın başında söylenen "Evvel zaman içinde...", "Bir varmış, bir yokmuş...", "Zaman zaman içinde, eski zaman içinde, cinler cirit atarken eski hamam içinde..." gibi tekerlemeler, masalın eğlendirmek, ders vermek için uydurulduğunu, eskiden olmuş bitmiş şeyler olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtirken, dinleyiciyi masalın gerçek olmayan havasına da sokar. Masalın sonunda söylenen "Onlar ermiş muradına..." gibi tekerlemeler, bütün masalların herkesin gönlüne göre mutlu bir sonla bittiğini belirterek, herkese aynı mutluluğu dileme amacını güder. Masalın ortasında yer alan "sözü uzatmayalım" gibi tekerlemeler ise anlatımı hızlandırmaya ve uzun zaman aralıklarını kapatmaya yarar (A.B, 1991, C.20:490).

Türk masal tekerlemelerinin konuları genellikle üç bölümde toplanır:

1- Gerçek kavramların alt üst olduğu bir dünya anlayışı

a) Zaman ve yer ilkeleri geçersizdir. Kişi anasının beşiğini sallar, altı ay bir güz yürür, bir arpa boyu yol gider.

b) Varlıklar, normal ölçülerini ve görüntülerini yitirmişlerdir. Örneğin; içinde şehirler olan ağaçlar, karpuzlar, tarlalar, her biri bir iş edinmiş hayvanlar.

c) Yokluğun, varlığın sınırları kalkmıştır. Görmeyen, en uzakları görür, işitmeyen, en küçük tıkrıtyı bile duyar.

2- Düşler

Yoksul; bol nimetlere, büyük servetlere eriştiğini hayal eder. Tembelin ya da iş altında ezilmiş insanın işlerini akla gelmeyecek yardımcılar görür.

3- Toplum düzeninin ve günlük yaşantının, alay, şaka konusu olması

a) Çeşitli kurumların insan ilişkilerinin alaylı görünüşü. Örneğin; kadı-mahkeme, bey-ağa, şeyh-derviş...

b) Günlük yaşantının çeşitli sıkıntıları. Örneğin sineğin, pirenin dev ölçülerde gösterilmesi.

c) Tembellerin, bir işte tutunamayan kararsız kişilerin serüvenleri.

d) İyi niyetli olup ancak hareketlerini ve söyleyeceklerini yerine göre belirleyemeyenin başına gelenler.

b. Oyun Tekerlemeleri

Ebe çıkarma, oyuncuların rolünü belirleme gibi durumlarda söylenirler. Kimi oyun tekerlemelerinin işlevi de, bilinmeyen bir şeyi bir tür fâl yoluyla bulmaktır. Ayrıca, oyunu renklendirme, oyuncuların el, ayak ve beden hareketlerini düzenleme, oyuncuları heyecanlandırma, coşturma veya kızdırma amacıyla söylenen oyun tekerlemeleri de vardır. Belirli bir ezgiyle el, kol ve çeşitli beden hareketlerinin katılımıyla söylenen başlı başına oyun tekerlemeleri, bebekleri eğlendirme, oyalama ve eğitme amacına yöneliktir. Oyun tekerlemelerinin bir türü de yergi amacıyla söylenenlerdir. Sakatlıklar, huy ve görünüş kusurları üzerine söylenen sözler, oyunda mızıkçılık edenlere yönelik taşlamalar (AB, 1991, C. 20:491).

Oyun tekerlemeleri, çocukların kendi yaratmaları olabileceği gibi büyüklere özgü tekerlemelerin çocuk tekerlemelerinin geleneklerine ustalıkla uygulanmaları sonucunda da ortaya çıkabilirler. Bu tekerlemelerin hepsi tür niteliği gösterir. Oyun tekerlemelerinin çeşitli türleri vardır. Örneğin; sayışmacalar, oyunlarda ebe çıkarmada yararlanılan baştan ya da sondan kafiyeli, ahenkli söz kalıplarıdır. Oyundan önce söylenirler (Boratav, 1982:135).

c. Tören Tekerlemeleri

Tören tekerlemeleri daha çok doğa güçlerini, olayları ve varlıkları etkilemek için söylenen tılsımlı söz özelliği gösterir. Tören tekerlemeleri, çocuklara ait törenlerde söylenenler ve büyüklerin katıldıkları bazı törenlerle ilgili olanlar olmak üzere ikiye ayrılırlar (Boratav; 1982: 137).

Tören tekerlemeleri, geleneksel ve folklorik olaylarla bağlantılıdır. Anadolu'da yağmur yağdırmak için düzenlenen törenlerde çocuklarla gençler, "Çomçalı Gelin" adını verdikleri bir kuklayı gezdirerek yiyecek toplarken tekerleme söylerler. Orta Anadolu'da "Çiğdem Pilavı" adlı bahar bayramında çocuklar, tekerlemeler eşliğinde evden eve dolaşırlar (A.B,1991, C.20: 490).

Sayacı türküleri adıyla Anadolu'nun birçok bölgesinde yaygın tekerlemeler, kış yarısına rastlayan günlerde kutlanan bir törene bağlıdır. Bu daha çok çobanların bir bayramı niteliğindedir. Orada söylenen kalıp sözler, tekerleme ile tören türküleri arasında yer alan özellikler taşırlar. Hayvancılığın gelişmiş olduğu bölgelerde örneğin; Kuzey Doğu Anadolu'da, bu türkü tekerlemelerinin çok zengin çeşitlemeleri vardır (Boratav, 1982:138).

d. Bağımsız Tekerlemeler

Kendi başlarına birer söz sanatı niteliği taşıyan bağımsız tekerlemelere, genellikle güldürü ögesinin ağır bastığı âşık şiirlerinde rastlanır. Karagöz ve orta oyununda kullanılan kalıplaşmış söz oyunları da aynı nitelikte yaratmalardır. Tekerleme söylemede ustalaşmış kimseler, büyük bir hünerle aktardıkları geleneksel tekerlemeleri, kendi yaratmalarıyla zenginleştirip geliştirirler (A.B., 1991, C.20: 490).

Bağımsız tekerlemelerden başka, bir tür söz cambazlığı olarak kabul edilen ve yanıltmaca adı verilen türden de söz etmek gerekir. Yanıltmacalara genellikle çocuk geleneğinde rastlanır. Bu söz oyunlarının özelliği, daha çok karşıdaki kişiyi sınaama amacına yönelik olmaları ve bilmeceye yakın nitelikler taşımalarıdır. Yanıltmaca tekerlemelerde, ses yapısı açısından söyleniş güç olan yanlış söylendiğinde söyleyeni gülünç duruma düşüren cümleleri hızlı bir şekilde söyleyebilmek esastır. Yanıltmacayı söyleyen kişinin farkında olmadan yaptığı yanlışlıklar ve söylediği tuhaf sözler, dinleyicileri eğlendirir. Bu tür tekerlemelere, şu örnekleri verebiliriz. Beş tas has hoşaf turşusu / Keşkekçinin keşkeklenmemiş keşkek kepçesi / Şu köşe kış köşesi, şu köşe yaz köşesi, şu şişe su şişesi (Boratav, 1982:139).

F. Tekerlemelerde Anlatım ve İçerik

Tekerlemeler belirli bir ana konudan yoksundur. Bağlı bulunduğu türle değerlendirilir. Tekerlemeler dize başı, dize sonu kafiye, aliterasyon ve secilerle sağlam ses oyunları ve çağrışımlarla çeşitli türlerdeki konuları birbirine bağlar. Tekerlemelerde duygu, düşünce ve hayaller tezat, mübalağa, şaşırtma, tuhaflik ve güldürüye dayalı birtakım söz kalıpları içinde art arda sıralanır. Tekerlemelerde şekil ve işlev konunun önüne geçmiştir. Bazı oyun tekerlemeleri tamamen anlamsız sözlerden oluşur. Kimi tekerlemeler karşılıklı soru-cevap ve zincirleme diyalog şeklindedir (Duymaz, 2002:4).

G. Tekerlemelerin Özellikleri ve İşlevleri

Tekerlemelerin diğer halk edebiyatı ürünleriyle; türküyü, âşık şiiriyle, masalla, oyunla, hikâyeyle, Karagöz ve orta oyunu gibi seyirlik oyunlarla yakın ilgisi vardır. Ancak tekerleme, yukarıda sıraladığımız çeşitli

halk edebiyatı ürünleriyle ilgili olmasına rağmen bu türlerden ayrılır. Bazı tekerlemeler ise başka türlerden bağımsız olarak ortaya çıkarlar. Tekerlemeleri daha çok çocukların söylediği düşünülse de âşıkların da bazı türkü ya da masallarda tekerleme söyledikleri görülür.

Tekerlemelerin en önemli özelliği herhangi bir ana konudan yoksun olmalarıdır. Tekerlemeler, kafiye yoluyla sağlanan ses oyunları ve çağrışımlarla birbirlerine bağlanan, belirli bir tür düzeni içine sokulmuş, birbirini tutmayan hayallerle düşüncelerin sıralanmasından oluşturulmuşlardır. Tekerlemelerde şiirlik öğeler ön plândadır. İçerik yönünden diğer halk edebiyatı ürünlerine göre daha kararsızdır. Birbirine aykırı düşünceler, olmayacak durumlar bir araya getirilerek mantık dışı sonuçlara ulaşılması şaşırtıcı bir etki yaratır (Boratav; 1982: 134).

Söz oyunları olarak değerlendirebileceğimiz tekerlemeler, sadece nesir türünde görülmezler. Değişik motiflere bürünerek halk şiirinde de ortaya çıkarlar. Hasret çekilen bol nimetleri, büyütülmüş ölçülerle ve bir şaka edasıyla anlatma geleneği, halk şiirinde günümüze kadar süregelmiştir. Kaygusuz Abdal'dan başlayarak her çağda âşıkların şiirlerinde tekerlemelerde rastlanan motiflerin işlendiği görülür. Kimi zaman da âşıkların şiirlerindeki söz oyunlarından masal tekerlemelerine geçiş olmuştur. Şathiye adı verilen tür tekerlemelerine ve tekerlemelerden masala geçen örneklerle daha çok Yunus Emre ve Kaygusuz Abdal'ın şiirlerinde rastlamak mümkündür.

Tekerlemeler, birbirine aykırı düşünceleri, olmayacak durumları bir araya getirip, mantık dışı birtakım sonuçlara varmakla şaşırtıcı bir etki yaratır. Yapısı ve konusu bakımından bu özelliğiyle tekerlemeler, beklenmedik hayal oyunlarının boşanivermesiyle şaşırtmak, eğlendirmek ve keyiflendirmek için başvuru bir çeşit söz cambazlığıdır. Yanıltmaca gibi söz oyunları da çocukların dil gelişiminde önemli bir rol oynar. Masallar, halk hikâyesi, orta oyunu ve Karagöz'de dinleyicileri anlatıya hazırlayan bir giriş görevi görür, anlatılanların uydurma ve gerçek dışı olduğunu sezdirir. Ayrıca masallarda zaman ve mesafe geçişlerinde kolaylık sağlayan bir kalıp ifade özelliği gösterir. Oyunlarda ise ebe seçimi, ebe çıkarma, tarafların tespiti ve oyunların bölümlerinin birlikte yürümesini sağlama gibi işlevleri vardır (Duymaz, 2002:24).

I. Tekerlemelerden Örnekler

A. Belirli Bir Oyun, Tören veya Metne Bağlı Tekerlemeler

1. Çocuk Oyunları tekerlemeleri

- Dede gönlün nerde?
- Aladağ'da
- Ne eker?
- Çimen eker
- Ne biçer?
- Kar biçer (Boratav,1988:140).

Çık, çık, hanım çardağa
Yem verelim ördeğe
Ördek başını kaldırdı
Ayvaları çaldırdı
Ayvacı Lefter!
Çık boyunu göster
Yârin geldi

O yalan, bu yalan
Fili yuttu bir yılan
Eşeğini yutan
Devesini sırtlayan
Bu da mı yalan?
O da yalan bu da yalan
Dünya çok geniş
Var biraz da sen oyalan (Yayın, 2009:109).

-Hoppidi diyelim
Binin tepeme
Haydi gidelim
Hacı dedeme
Hacı dedem hasta
Çorbası tasta
Mendili bohça
Kendisi hoca
-Çan çan çukulata
Ver bana limonata

-Limonata bitti
Gelin hanım gitti
-Nereye gitti?
-İstanbul'a gitti
-İstanbul'da napacak?
-Telli pabuç alacak
-Telli pabucu napacak?
-Düğünlerde şingır mingır oynayacak (Yayın,2009:140-141).

İkicik mikicik
Kız saçların kıvrıcık
İğne, iplik, çelik, çubuk
Gel gülüm sen çık

Yerde ne var?
Yer boncuk
Gökte ne var?
Gök boncuk
Annemin adı Fatmacık
Babamın adı Lokmacık
Kaldır beni hoppacık (Yayın, 2009:134).

Portakalı soydum
Başucuma koydum
Ben bir yalan uydurdum
Duma duma dum
Kocakarı kalktı
Lambayı yaktı
Üç göbek attı
Yatağına yattı (Yayın, 2009:123).

Mavili mavili mor çiçek
Mavili buradan geçecek
Öp babamın elini
Beni sana verecek
Duvarдан atlasana
Patates toplanasana
Annemin biricik kızımı
Ağzını toplanasana (Yayın, 2009:122)

Hastayım hasta
Canım ister pasta
Gel gidelim dansa
Orda yersin yaş pasta
Hastayım dersin
Dondurma yersin
Erkekleri göründe
Mini etek giyersin
Bizim evin arkası
Dondurma fabrikası
Annem, babam, başbakan
Var mı bana yan bakan?
Ali bana yan baktı
On beş yıl hapis yattı
Beş beş beş numara
On on on numara
Maykıl Ceksın, Madonna
Bir numara, gir çuvala
Çalkala çalkala vur duvara
Çalkala çalkala vur duvara (Yayın, 2009:120-121).

2. Tören Tekerlemeleri

a. Geçiş Dönemleri Tekerlemeleri

Çocuk Sevmesi Tekerlemesi

Leylekler, kırlangıçlar
Başına konmuşlar
Bu çocuk büyüyecek
Adam olacak
Anasını babasını
Lokumla besleyecek (Artun, 1978:175).

Dağda darılar
Sünbülü sarılar
Koca karılar
Balama kurban

Balama kurban inekler
Balam ne vakit emekler
Balama kurban boğazlar
Balam ne vakit düz oynar (Efendiyeve, 1992:223).
Oğul yürektir

Kızıl direktir
Alın saklayın
Kıza gerektir

Hu hu hu derviş
Tahılları yu derviş
Derviş bir gelin almış
O da öpmeden ölmüş

Küpeciği et börek
Yanağı misket elması
Ağzı şeker kutusu
Burnu bulgur nohudu
Gözleri töm töm bademi
Kaşları saksığan kuyruğu
Çenesi bülbül yuvası
Alın meydan yazısı
Anasının körpe kuzusu (Erdoğan, 1991:225)

b. Ritüel Kökenli Tören Tekerlemeleri

Çömçeli Gelin Tekerlemesi

Çömçeli Gelin çöm ister
Bi kaşıcık yağ ister
Yağ verenin oğlu olsun
Bulgur verenin kızı olsun
Ver Allah'ım ver
Sulu sulu yağmur
Başım yağmur ister
Ayağım çamur ister (Artun, 2000:48).

Cemal Ritüeli Tekerlemesi

Cemaller geldi duydunuz mu?
Selâm verdi aldınız mı?
Dağda koyunların kışlasın
Ovada pulluğun işlesin
Bol bol ürünün olsun
Hakirin karnı doydu fakirin
Tekirdağ'da deli Bekir'in
İntizarı az kendi kurnaz
Kiliselere has papaz
Aşağıda yuva

Yukarıda saksağan
Böyle adama böyle dua (Artun,1993:113).

Kurt Ağzı Bağlama Ritüeli Tekerlemesi

Kurt Gezdirmesi

Kurt geldi düşman geldi
Çanak çömlek kurutan geldi
Sarı ineğin kuyruğunu kopartan geldi
Köprüden geçmez
Kahve içmez
Süt içmez
Bahşışın almadan gitmez (Artun,1998:230).

3. Halk Edebiyatı Türlerine Bağlı Tekerlemeler

Masal Tekerlemesi

Masal masal maliki
Yolda saydım on iki
On ikinin yarısı
Tilki çakal karısı

Masal masal mastladı
İki fare atladı
Kurbağa kanatlandı
Tos vurdu bardağa
Gelin çıktı çardağa

Masal masal maliki
Kuyruğu var on iki
Kuyruğunda beni var
Kulağında çanı var
Masal masal mat atar
Dil okur damak tadar (Boratav, 1982: 83).

Yol Tekerlemesi

Fosforadan, sürsüreden
Manisa'dan Tire'den
Yenice geçtik buradan
Konaraktan göçerekten
Lale sümbül biçerekten
Kahve tütün içerekten
Sulu yerde peynir ekmek
Susuz yerde kavun
Karpuz yiyerekten
Az gittim uz gittim,
Dere, tepe düz gittim
Altı ay bir güz gittim
Bir de arkama dönüp baktım ki
Bir arpa boyu yol gitmişim (Boratav, 1963).

Evvel zaman içinde
Ateş duman içinde
Bir cadı karı varmış;
Masal masal içinde
Siz dinleyin tekerleme
Ben yiyeyim şekerleme
At kayadan yuvarlandı
Arabanın canı yandı
Kel rüyada uyandı
Kendini padişah sandı
Yalancının evi yandı
Kimsecikler inanmadı (Demiray, 1977:15-16).

Dediler aptal
Gitme burada kal
Bana bir kız aldılar
Açtım bir duvak
Baktım bir kabak
Adamdan azma
Dişleri kazma
Ensesi telli
Kurabağa belli
Sağlamdır yapısı
Elbet olur bir çocuk anası (Boratav, 1963).

Halk Hikâyesi Tekerlemesi

"Var varanın, sür sürenin, destursuz bağa girenin sopa yemesi çok olur. O yalan, bu yalan, fili yuttu bir yılan, heybenin gözünden camız (manda) danası düştü, eşeğe binüp deveyi kucağına alan ağalar, bu da mı yalan?

Vaktiyle biz üç kardeş idik. Her türlü özür bizde vardı. Kör, topal, sağır, çolak. O kadar zengin idik, üf üf Allah, sivri külâh. Geçmez akçadan başka şeyimiz yoktu. O kadar malımız vardı ki, hesabını ancak Allah bilirdi, üçümüz de zır zır avara idik. Ben dedim ki gidelim, bir keklik avı yapalım. Geçmez paramızı aldık, tüfekçinin yanına vardık. Tüfekçinin üç tüfeği var. İki kırık, birinin çakmağı yok. Geçmez parayı verdik, çakmağı yok tüfeği aldık. Yüksek bir dağ başına ava çıktık. 'Sağır kulağını yere verdi, dinlemeye başladı. "Ne o bre!" diye sordum. "Kulağıma bir keklik sesi geldi." dedi.

Kör kardeş dedi ki: Ben kekliği gördüm. Taşın başına çıkmış oturuyor. Tüfeği bana verin, nişan alayım. Tüfeği köre verdik, nişan aldı, tetiği çekti. Tüfek takıladı, keklik taştan aşağı düştü. Topal, koşa koşa kekliğe seyirtti. Çolak, kekliği kesti. Çıplak, koynuna koydu, kaçtı. Kova kova tuttu, kekliği elinden aldık. Eve geldik. Evde üç kazanımız vardı, ikisi kırık, birinin dibi yok. Dibsiz kazana kekliği koyduk. Altmışımız odun çekti, yetmişimiz altını yaktı. Kekliği üç gün üç gece pişirdik. Dördüncü gün ekmeği yok sofrayı yere attık. Elimiz gördü ise ağzımıza bir lokma bile girmedi.

2. Seyirlik Oyunlar, Pehlivan Salavatlamları, Tekerlemeleri

Ahret Ana Seyirlik Oyunundan

Alaca çorap mavi çorap mavi çorap
İşte rakı işte şarap
Arpa ekim evlek evlek
Geldi konu baba leylek
Baba leylek uçu kaz kaldı
Kız kavuşmamız az kaldı (Artun,1998:179).

Pehlivan Salavatlaması (Anonim)

Pehlivan pehlivan
Gökten iner kartal
Pehlivan öyle olmalı ki
Kaldırınca Mehmet Ağa'nın
Tarlasında pamuk haralını tartar
Bir para iki para

Biri ak biri kara
Sağındaki pehlivan
Hasmın çengeli takınca
Kendine yatacak yer ara
Çiçeği burnunda gelinler
Dokusun kisbetinizi
Kızlar silsin ipek mendille
Terinizi yüzünüzü
Alta düştüm diye yerinme
Üste çıktım diye sevinme
Üste çıkarsan apış
Alta düşersen yapış
Hazreti Hamza'dır piriniz
Yıkılıp yıkmaktır arınız
Elbet yıkılacaktır biriniz
Allah Allah illallah
Muhammed'in resulullah
Bu yiğitlere alkışlarla
Diyelim maşallah
Vur davulcu Koroğlu'nu (Artun, 2002:7).

Karagöz Tekerlemesi

“Of aman aman halim yaman. Tü tü tü benim suratına, teessüfler olsun dahilen inkisam ve tulen irtifaima.....” (And, 1985:317).

Meddah Tekerlemesi

“Hak dostum hak! Yanıldım bir kör çırac aldım yanıma, eve gelir gelmez külhani dükkanda yatır, kovsam o da düşmez şanıma, kibardır çarşafsız yorganda yatır, eşek aldı pazardan eşek göze geldi çatladı nazardan, ” (And,1985:224).

B. Âşık Edebiyatı ve Dinî-Tasavvufi Halk Edebiyatı Tekerlemeleri

Aşk âşığın aynası
Bu beyan oldu bize
Can cananın cilvesi
Dil dedi darı bize

Elim emeğim eşim
Feyz u feraset farşım
Geze geze gelmişim
Hak helal hayrı bize

Irakta işim, ilim
Kelim, kestim kâkülüm
Lâzım, lüzumlu la'lim
Mevcut mim mührü bize

Naz ile ne hoş nazlım
Örnektir ölmez özüm
Pirinç peynir piyazım
Rab rahim razı bize

Sevgi sırrım selavat
Şahım şevket şahadet
Tasvir takvimi taat
Üç umut geldi bize

Dedi vay vay vicdanım
Yoksul yalnız yayanım
Zalim, zulüm zindanım
Reyhanî arzu bize

Âşık Reyhanî (Türkmen, 1985:84-91).

Kaplu kaplu bağalar
Kanatlanmış uçmağa
Kertenkele dirilmiş
Diler Kırım geçmeğe

Kelebek ok yay almış
Ava şikâre çıkmış
Donuzları korkudur
Ayuları kaçmağa

Ergene'nün köprüsi
Susuzlukdan bunalmış
Edrene minaresi
Eğilmiş su içmeğe

Kazzâza balta koydum
Çervîşin deremezem
Çuval çayırda gezer
Segirdüben kaçmağa

Allah'umun dagında
Üç bin balık kıslamış
Susuzlukdan bunalmış
Kanglı ister göçmeğe

Leylek koduk doğurmuş
Ovada zurna çalar
Balık kavağa çıkmış
Söğüt dalın biçmeğe

Kelebek buğday ekmiş
Manisa ovasına
Sivrisinek derilmiş
Irgad olup biçmeğe

Bir sinek bir devenün
Çekmiş budın koparmış
Salunuban segirdür
Bir yâr ister kuçmağa

Bir aksacık karınca
Kırk batman tuz yüklenmiş
Gâh yorgalar gâh seker
Şehre gider satmağa

Donuz düğün eylemiş
Ayuya kızın vermiş
Maymun sındı getürmüş
Kafdan gönlek biçmeğe

Deve hamama girmiş
Dana dellâklık eder
Susıgırı natır olmuş
Nevbet ister çıkağa

Kaygusuz'un sözleri
Hindistan'ın kozları
Bunca yalan söyledin
Girer misin uçmağa

Kaygusuz Abdal (Tatçı 1997: 41).

YEDİNCİ BÖLÜM

ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

A. Atasözü

Atasözleri, atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini öğüt ve yargı şeklinde aktaran anonim nitelikli kısa ve özlü sözlerdir. Atasözleri çoğu kez gerçek anlamları yerine mecazlı bir anlam kazanarak sözlü gelenek içinde kuşaktan kuşağa aktarılan ve halk belleğinde yaşayan, halka mal olmuş kalıplaşmış anlatımlardır (Oy, 1991, C. 4:44).

Atasözleri kullanılmaya başlandıkları ilk çağlardan günümüze kadar aynı kalmamışlardır. Sosyal yapıya, değer yargılarına, bölgeye, zamana, dilin gelişimine, din ve törelere, uygarlığa göre değişime uğramışlardır. Zaman içinde tamamen unutulmuş atasözleri de olmuştur. Yazılı kaynaklardan ve halk arasında yapılan derlemelerden henüz tam sonuç alınmadığı için Türk atasözlerinin sayısı hakkında bir şey söylemek şimdilik mümkün değildir (Albayrak, 2004).

Atasözleri bir ulusun değer yargılarını anlatan özlü sözlerdir. Yüzyıllar boyu edinilen yaşam deneyimlerini içeren atasözleri, o ulusun düşünce, özlem, eleştiri, gözlem ve yargılarını dile getirir. Atasözleri iyiyi, doğruyu, güzeli yaratma sürecinde uyulacak ilke ve kuralları öğütleyen yapıcı bir dünya görüşünün sözcüsüdür. Atasözleri bir ulusun ortak kanı, inancı, görüş ve özlemlerinin dile getirildiği bir kamuoyu kurumudur. Atasözleri mantıksal tutarlılığı ve toplumsal geçerliliği dolayısıyla yüzyıllarca kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Koşulların değişmesiyle kimi atasözleri kullanımdan kalkmış, kimileri ise biçim ve içerik yönünden birtakım değişikliklere uğramış, yeni koşulların ortaya çıkmasıyla yeni atasözleri de oluşmuştur. Şehirleşme, kültürel değişim ve gelişim nedeniyle atasözleri yeni ürünler verme hızını kaybetmiştir (Çotuksöken, 1979:7).

Atasözlerinin odak noktasını insan oluşturmaktadır. Atasözleri örnek insan tipinin kimliğini belirler. Atasözlerindeki kişi toplumda herkesin örnek alacağı, düşüncesiyle eylemi tutarlı bir tiptir. Atasözlerinde toplumsal kavramlar ve kurumlar üzerine bir takım bilgilere de rastlamaktayız. Atasözleri toplumun dününde bugününde ve yarınında geçerli olacak yaşam

biçimlerini, ahlak kurallarını saptayarak toplum düzenini belirler (Çotuksöken, 1979:9).

Türklük dünyasında atasözü terimini karşılayan çeşitli terimler vardır. Çuvaşlarda “cumak”, “samah”, “oranlama”; Altaylarda “ülger-comak”; Kazan’da “eski söz”; Kırım’da “kartlar sözü”, “hikmet”; Doğu Türkistan’dan Kırım’a uzanan sahada “makal”; Türkistan, İran ve Afganistan’da “nakıl”; Doğu Türkistan’da “tabma”, “ulular sözü”; Kerkük’te “darb-kelam”, “emsâl”, “cümle-i hikemiyye”, “deme”, “demece”, “deyişet”, “eskiler sözü”; Anadolu’da bazı yörelerde “deyişet” ve “ozanlama” denildiği de görülmektedir (Oy, 1991, C. 4:44).

Atasözleri kullanılmaya başlandıkları ilkçağlardan günümüze kadar aynı kalmayıp sosyal yapıya, değer yargılarına, zamana, bölgelere, görgüye, dilin gelişimine, din ve törelere, uygarlığa göre değişikliğe uğramıştır. Zamanla büsbütün unutulmuş ve kullanılıştan düşen atasözleriyle yalnız bir yörede bilinen atasözleri de vardır.

Törelere, inançların, gelenek ve göreneklerin ya da en kısa ifadesiyle davranış biçim ve kurallarının az sözle net ifadesi anlamına gelen atasözleri, ataların deneyimlerini, görgülerini, bilgilerini, öğütlerini yansıtır. Atasözleri, yazıya geçirilmemiş törelere ya da örfî hukukun sözcüklerde ifadesini bulmasıdır. Atasözleri, herhangi bir düşünceyi veya yargıyı onaylamak ya da eleştirmek için; sorgulanmadan olurluğu, toplumun değerlerine uygunluğu sosyal ve kültürel değerlerce onaylanmış, en uygun araçtır (Çobanoğlu, 2003: 155).

B. Atasözlerinin Tarihçesi

Yazılı kültürde geçmiş toplumların çoğu, sonraki kuşaklara aktarmak amacıyla atasözlerini toplamıştır. Eski Mısır’dan İ.Ö. 2500’e kadar giden atasözü derleme çalışmalarının örnekleri günümüze kadar gelmiştir. Sümer Yazıtları’nda, atasözü biçiminde yazılmış dil bilgisi kurallarına rastlanmıştır. Eski Çin’de ahlâk eğitiminde atasözleri kullanıldığı gibi Hindistan’ın Veda metinlerinde de felsefî düşünceleri açıklamak için atasözlerinden yararlanılmıştır. Kitab-ı Mukaddes’in geleneksel olarak Hz. Süleyman’a atfedilen “meseller” kitabı gerçekte daha eski derlemelerden alınmış deyişleri de içermektedir (AB, 1987, C.2:487).

Eski Yunanlılar, atasözlerini daha çok Yedi Bilge’ye mal ederler ve bunları tapınaklarının alınlıklarına yazarlardı. Sembollerle dolu yoğun bir anlatıma sahip olan atasözleri, özellikle sözlü edebiyatın yaygın olduğu çağlarda edebî nitelikler taşır ve ahlâkçı yazarların ürünü olabilirlerdi. Örneğin; Tevrat’ta Hz. Süleyman’ın Meselleri, Yunanlılarda bilgelik gibi. Roma’da ise Sezar’ın eylemi ve etkinliği yücelten bir eski sözler derlemesi yapıldığı bilinmektedir. Ortaçağda, her bendi bir atasözleriyle bağlanan şiir derlemelerinin yaygın olduğu görülür. Rönesans devrinde halk, atasözlerinin

dobralığı ile eskiçağın bilgeliği arasında karşılaştırmalar yapmaktan hoşlanırdı. Güzel sanatlarda da benzeri bir durum vardı (ML, 1969, C.1: 798). Türklerin de diğer topluluklar gibi atasözlerini derlemeye yönelik çalışmaları olmuştur.

C. Türklerde Atasözü Kullanımı

Türk atasözlerinin yazıya geçirilmiş en eski örneklerine 8. yüzyılda Orhun Abideleri'nde rastlanmaktadır. Göktürk alfabesiyle yazılan kaynaklarda 20 kadar eski Türk atasözü tespit edilmiştir (Sertkaya, 1983: 275). Ayrıca Uygur alfabesiyle yazılmış metinlerde de "sav" adı verilen eski Türk atasözlerinden örnekler görülmektedir (Arat, 1965:272). Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakayık atasözlerinin nazım sahasında kullanıldığını gördüğümüz ilk örneklerdir. Atasözlerine geniş yer vermiş kitaplar arasında Dede Korkut Kitabı önemli yer tutar. Kitab-ı Atalar adlı yazmada yer alan atasözlerinin çoğu günümüze gelmiştir (Levent, 1980:429).

15. yüzyıldan sonra "pend" ve "mesel" terimleri bizim yazılı kaynaklarımızda görülmeye başlanmış, atasözü karşılığında kullanılmıştır. Bu nedenle eski yazmalarda atasözleri "durûb-ı emsâl" adıyla kaydedilmiştir. Divanü Lügati't-Türk'te atasözleri "sav" adıyla verilmiştir.

Necati, Nabi, Sabit, Ragıp Paşa, Şeyh Galip gibi divan şairleri pendnamelerinde, dinsel ve ahlakî mesnevilerinde, destan ve şiirlerinde atasözlerine edebî bir söyleyiş kazandırmışlardır. Halk Edebiyatı'nda da "nasihat destanları" ya da "atalarsözü destanları" gibi eserlerde atasözleri, hece ölçüsüne göre özgün biçimi bozulmadan kullanılmıştır. Levni'nin "Atalar Sözü Destanı" bu türün en başarılı örneğidir (A.B.; 1987,C.2: 488). Atasözlerini manzum ve mensur eserlerde kullanma geleneği Tanzimat'tan sonraki edebiyatta da devam etmiştir. Vacid Efendi'nin Durûb-ı Emsâl'i, Şinasi'nin Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye, Ahmet Vefik Paşanın Atalar Sözü-Türkî Durûb-ı Emsâl'i örnekler arasında sayılabilir.

a. Atasözlerinin Kullanım Amaçları

Atasözleri konuşma sırasında ve yazıda, düşünceleri kısa ve özlü bir biçimde anlatmak, atalarımızın deneyimlerinden yararlanma gereğini belirtmek, çarpıcı uyarılarda bulunmak, etkileyici ve sanatlı bir anlatım sağlamak, bir olayın doğruluğunu, yanlışlığını ya da bir yargıyı kanıtlamak amacıyla kullanılırlar (Çotuksöken,1979: 20).

Atasözleri anonim halk edebiyatı verimleri arasında bulunmakla birlikte bir edebî tür değildir. Atasözleri konuşmalarda, şiirlerde ve çeşitli anlatım şekillerinde kullanılan küçük söyleyiş kalıpları olup tek başına bir eser oluşturmazlar. Dili süslemek, anlatıma canlılık vermek gibi bir görev üstlenirler.

b. Atasözlerinin Hukuk Kuralları İçindeki Yeri

Toplumun daha düzenli bir biçimde yaşamasını sağlamak için getirilen hukuk kuralları toplumu yönetmede geleneklerden, özellikle atasözlerinden etkilenir. Atasözleri incelendiği zaman, toplumu yönlendirmekte hukuk kuralları kadar etkili oldukları, toplumun bu ihtiyacını karşıladıkları görülür.

D. Atasözlerinin Kaynakları

Atasözlerinin çoğu anonim kaynaklardan gelir ve bunları ilk çıkış yerine kadar izlemek çok zordur. Türkçe atasözlerinin bir bölümü de Nasrettin Hoca fıkralarından kaynaklanır. Kimi zaman, eski atasözleri halk arasında kullanıla kullanıla yenileri doğabilir. Günümüzde de kullanılan birçok atasözü, aslında eski geleneklere ve inanışlara dayanır (A.B, 1987, C. 2:487).

Atasözü Kitapları

Türkçe atasözü örneklerini derleyen ilk kitap, Kaşgarlı Mahmut'un Araplara Türkçe öğretmek amacıyla hazırladığı Divanü Lügat'it-Türk'tür (11.y.y.). Sonraki yüzyıllarda eğitim amacıyla çeşitli eserlerde kullanılabilmesini sağlamak amacıyla atasözleri, el yazmaları biçiminde de derlenmiştir. Türkçe atasözlerinin sistemli olarak derlenmesine Tanzimat'tan sonra başlanmıştır. Bunlar arasında, Şinasi'nin Durub-ı Emsal-i Osmaniye (1863; Ebüzziya Tevfik'in eklemeleriyle, 1885), A. Vefik Paşa'nın Müntehabat'ı Durub-ı Emsal-i Türkiye (1852), A. Midhat'ın Atalar Sözü, Türkî Durub-ı Emsal (1871) adlı eserleri sayılabilir. Cumhuriyet döneminde, özellikle harf devriminden sonra yapılan başlıca derlemeler ise şunlardır: V. Çelebi, Atalar Sözü (1936); Ferit Birtek, En Eski Türk Sıvıları (1944); Dehri Dilçin, Edebiyatımızda Atasözleri (1945 I. Kitap); M. Nihat Özön, Atasözleri (1952); Fazıl Tülbentçi, Türk Atasözleri ve Deyimleri (1963); Ö. Asım Aksoy, Atasözleri Sözlüğü (1971); Aydın Oy, Tarih Boyunca Türk Atasözleri (1972) (AB.; 1987, C.2: 487).

E. Atasözlerinin Sınıflandırılması

Türk atasözlerinin tamamı yapı ve görev bakımından aynı grupta yer almaz. Çeşitli özelliklerinden yola çıkarak atasözlerini şöyle sınıflandırabiliriz:

1. Asıl Atasözleri: Bir öğüdü, bir davranış kuralını, akıllıca bir yargıyı dile getirir ve anlatımındaki özelliklerine göre ikiye ayırılır:

a) Bir yargı, bir gözlem görünümündekiler, bir ders veya davranış kuralı öğretenler, bir ahlâk kuralına sahip bir gözlemi anlatanlar veya günlük olayların, tabiat olaylarının gözleminden doğan hükümleri anlatanlar. Bu bölüme giren hava, mevsimler, hayvanlar, tarım v.b. üzerine sayısız atasözü vardır. Çeşitli bölgelerdeki insanların kullandıkları yöresel sözler de vardır.

b) Doğrudan doğruya bir öğüt, bir emir, yasak belirtenler. Bu tür atasözlerindeki fiiller olumlu veya olumsuz, daima emir kipindedirler.

2. Atasözü Niteliğindeki Deyimler

3. Fıkra Türünden Atasözleri: Çok kısaltılmış bir hikâye yapısındadırlar. Karşılıklı konuşmayı belirten iki simetrik yan cümleyi içine alır, genellikle fiil öğrenilen geçmiş zamandır. Kimi zaman konuşma sadece bir bölümde görülür. Hikâye öğeleri ortadan kalktığında, yapı daha da sadeleşir. Bazen de aynı hikâye unsurunun, karşılıklı konuşma olmadan da görüldüğü olur. Görevleri yönünden bu gruptaki atasözleri birinci gruptakilere yakındır. Hikâye atasözleriyle kökü bir hikâyeye dayanan deyimleri birbirine karıştırmamak gerekir (M.L, 1969, C.1:798).

F. Atasözlerinin Özellikleri

Atasözleri kısa ve özdür. Sosyal olayların nedenlerini deneyime ve gözleme dayanarak yansız, objektif olarak bildirir. Bir olaydan çıkacak sonucu, dersi toplumun bütün bireyleri için genelleştirerek bir yargıya bağlar. Yargılar gözleme dayalıdır. Ders ve öğüt verme amacı güder, yol gösterir. Gelenekleri yansıtmaya yönüyle halk kültürü taşıyıcısıdır. Yargılar gerçekçidir, yanlışları göstermek için eleştirir. Atasözleri, kimi ahlâk kurallarının ya da deneyimler sonunda erişilmiş gerçeklerin ilk söylendikleri yerden çok uzakta ve o çağlardan çok sonra da değerlerini kaybetmediklerini gösterir. Kimi atasözlerinde çelişkili yargılar vardır. Atasözleri oluşup geliştikleri çevrelerin ve çağların düşünüş tarzını ve davranışlarını dile getirir. Ahlâk kurallarının birçoğu donmuş değişmez yasalar değildir. Atasözleri geçmiş kuşaklardan kalmış kurallardır. Her çağ, atasözlerini kendi çağının gerçeklerine göre benimseyip yorumlar.

Atasözleri anonim halk edebiyatı ürünleri arasında bulunmakla beraber mani, türkü, masal gibi başlı başına bir edebî tür durumunda değildir. Çünkü atasözleri konuşmalarda, didaktik şiirlerde ve çeşitli ifade şekillerinde birer küçük söyleyiş halinde kalır, tek başına bir eser veya parça teşkil etmez. Ancak günlük dili süslemek, anlatıma canlılık vermek gibi bir görev üstlenmelerinden dolayı onları bir araya toplayıp ayrı bir tür gibi incelemek ihtiyacı duyulmuştur. Bir kısım atasözlerinin söyleniş hikâyeleri de vardır. Yalnız bunlardan pek azı günümüze ulaşmış, diğerleri zaman içinde unutulup gitmiştir. Atasözleri çok defa ölçülü ve kafiyeyle olur. Böylece akılda daha kolay tutulurlar. Ayrıca aliterasyon başta olmak üzere pek çok atasözünde cinas, kinaye, intak, teşbih, tezat gibi söz sanatları da bulunur. Mecazın ise atasözlerinde başlı başına bir yeri vardır. Atasözleri günlük hayatta sık sık kullanılan bir anlatım malzemesidir. Bir konudaki görüşü özetlemek, bir durum veya olay karşısındaki bir düşüncüyü açıklamak

için çok elverişli ve hazır birer malzeme olarak sık sık atasözlerine başvurma ihtiyacı duyulur (Oy, 1991: 44).

Atasözleri bir toplumun yaşam felsefesini, diğer bir deyişle, dünya görüşünü anlatan kesin yargı niteliğindeki sözlerdir. Atasözlerini incelediğimiz zaman; o ulusun yaşamı nasıl gördüğünü, insana nasıl ve niçin değer verdiğini, hangi toplumsal kural ve ilkelere uyulması gerektiğini rahatlıkla anlayabiliriz. Bu bakımdan atasözleri bir ulusun karakterini yani ulusal niteliklerini belirleyen en temel öğeler durumundadır (Çotuksöken, 1979:7).

Halk edebiyatının bilmece, masal, efsane, tekerleme, mani v.b. türleri gibi atasözleri de sözlü gelenekten doğmuş ürünlerdir. Bütün toplulukların sözlü geleneğinde, zengin bir atasözü birikimi vardır. Dünyanın çeşitli yerlerinde ortaya çıkan atasözleri karşılaştırıldığında, değişik kültür ortamlarında çoğunlukla aynı düşüncenin ortaya konulduğu dikkati çeker. Birbirine uzak olmayan yerlerde yaşayan toplulukların atasözlerinde belirli üslûp özellikleri olduğu görülür. Örneğin; Ortadoğu atasözlerinde, abartılı ve renkli görsel anlatım biçimlerine çok sık başvurulur. Latin ve Türk atasözlerinin genel özelliği kısa olmalarıdır (AB, C.2, 1987:487).

Atasözlerini konuşma sırasında kullanılan diğer söz kalıplarından ayıran en önemli özellikler; biçim ve içerikle ilgili çeşitli özelliklerdir. Atasözlerinde halk edebiyatının diğer türlerinde görülen renklilik, çok anlamlılık, kaypaklık, kelime cambazlıkları gibi anlatım ve üslûp oyunlarına daha az rastlanır (Boratav; 1982: 119). Atasözlerini normal konuşmalardaki bazı söz kalıplarından ayıran temel özellik, anlatımlarının kısa, kesin ve açık olmasıdır. Atasözlerinde mümkün olduğunca anlatım ve üslûp oyunlarından kaçınılır.

Anonim olan atasözlerinin ilk örnekleri nazımdır. Günümüzde ise nazım-nesir karışıktır. Edebî sanatlar ve dilbilgisi kuralları çerçevesinde sağlam bir yapı oluştururlar.

a. Biçim Özellikleri

Atasözleri kalıplaşmış (klişe haline gelmiş) sözlerdir. Her atasözü, belli bir kalıp içinde, belli sözcüklerle söylenmiş olan, donmuş bir biçimdir; sözcükler değiştirilip yerlerine aynı anlamda da olsa başka sözcükler konulamayacağı gibi, söz diziminin biçimi de bozulamaz. Atasözleri kısa ve özlüdür. Az sözcükle çok şey anlatılır. Atasözlerinin çoğu bir iki cümledir. Daha uzun olanları azdır. Cümlelerde en çok geniş zaman kipi, kimi vakit (öğüt atasözlerinde) emir kipi kullanılmıştır. Başka kiplerle kurulmuş atasözleri daha azdır. Bunlarda da, fiili söylenmemiş olanlarda ya geniş zaman ya da emir anlamı gizlidir.

Manzum atasözleri

Düşüncelerin daha etkili olması, akılda daha kolay kalması için ölçülü ve kafiyeli söylenmiş atasözleridir. Manzum atasözlerinin bir bölümünün başlangıçta söyleyeninin bilindiği sanılmakla beraber, zaman içinde söyleyeni unutulmuş, böylece anonimleşmiştir. "Ölçülü sözler" olarak da adlandırılan manzum atasözlerinde hem hece hem aruz ölçüsü kullanılmıştır. Söz sanatları bakımından da oldukça zengin olan manzum atasözlerinde en çok teşbih, cinas, kinaye, tezat, tevriye, mecaz-ı mürsel, aliterasyon gibi söz ve anlam sanatlarına yer verilmiştir.

b. Kavram Özellikleri

Her atasözü bir genel kural, bir düstur niteliğindedir. Bu kural ve düsturlar başlıca aşağıdaki kavram bölükleri içinde bulunur. Başka bir deyişle atasözleri, kavram bakımından birkaç çeşittir:

1. Sosyal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneyim sonucunda tarafsızca bildiren atasözleri
 2. Tabiat olaylarının nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem sonucu olarak- belirtilen atasözleri
 3. Sosyal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneyim sonucu belirten atasözleri
 4. Deneyimlere ya da mantığa dayanarak doğrudan doğruya ahlâk dersi ve öğüt veren atasözleri
 5. Birtakım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceler bildirerek yol gösteren atasözleri
 6. Töre ve gelenekleri bildiren atasözleri
 7. Bazı inanışları bildiren atasözleri
- Bazı atasözlerinin birkaç kalıbı bulunabilir. Bu kalıplardan her biri ayrı ayrı atalar sözü olarak tanındığından değişiklikler "donmuş olma" kuralına aykırı sayılmaz (Aksoy, 1984: 19).

Atasözü - Deyimler - Vecizeler (Özdeyiş)

Atasözleriyle deyimler arasında kalıplaşmış olmaları, çoğunlukla mecaz anlam taşımaları, anonim nitelik göstermeleri yönüyle benzerlik vardır. Deyimlerin sayısı ve kullanım alanları atasözlerinden çoktur. Deyimler bir cümle içinde kullanılarak söz içinde yer alırlar. Atasözleri ise kendileri cümle yapısında olduğundan cümle içinde değil, cümle aralarında kullanılırlar. Deyimlerin yargı anlamı yoktur. Atasözleri bir yargıyı belirtir. Atasözleriyle vecizeler arasında da benzerlikler vardır. Atasözleri ile vecizeler arasındaki en belirgin fark; atasözlerinin anonim, özdeyişlerin adı bilinen biri tarafından söylenmiş olmalarıdır.

Atasözleriyle deyimler arasında şekil bakımından benzerlikler bulunmakla birlikte kavram yönünden ayrılıklar vardır. Deyim bir kavramı belirtmek için bulunmuş özel bir anlatım kalıbıdır. Yol gösterme niteliği taşımaz, hüküm bildirmez. Deyimlerin değişik şahıslar için çekimlenmiş biçimleri kullanılabilir. Master eki almış biçimleriyle de kullanılabilirler. Ancak atasözleri kişilere göre çekimlenemez. Kalıplaşmış sabit bir yapıya sahiptirler.

G. Üslûpları Bakımından Atasözleri

Atasözlerini üslûpları bakımından da birbirlerinden ayırmak mümkündür. Atasözleri üslûplarına göre nesir olanlar ve nazım unsuru taşıyanlar olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Nazım unsuru taşıyan atasözleri arasında tam bir mısra veya beyit görünümünde olanlar da vardır.

Eski metinlerde kahramanlık şiirleriyle aynı ritim ve üslûpta oldukça uzun atasözlerine de rastlanmaktadır. Bazı atasözleri mısra biçiminde olmamakla birlikte nazım unsurları yarım kafiye, iç kafiye, son kafiye, aliterasyon vb. unsurlar gibi özellikler taşır. Atasözlerinin değişik üslûp özellikleri gösteren kategorileri arasında geçişler de olabilmektedir. Bu geçişlerde kullanım şartları etkili olur (ML.; 1969, C.1: 798).

Atasözlerimizde tekdüze bir anlatım yoktur. Atasözleri Türkçenin anlatım yönünden ne kadar zengin olduğunu ortaya koyarlar. Atasözlerinde görülen anlatım biçimlerini şöyle sıralayabiliriz:

1) *Dolaysız Anlatım:* Bazı atasözlerimizde anlam oldukça açıktır.

2) *Dolaylı (mecazlı) Anlatım:* Bazı atasözlerinde bir dış bir de iç anlam vardır. Bu tür atasözlerinde asıl amaç dış anlam aracılığıyla iç anlamı vurgulamaktır.

3) *Yarı Dolaylı Anlatım:* Kimi atasözlerimizde yarı dolaylı bir anlatım sezilir. Bu gibi atasözlerinde bir bölüm açık ve anlaşılır bir nitelik taşırken, öbür bölümde dolaylı bir anlatım yer alır.

4) *Örneksemeli Anlatım:* Kimi atasözlerinde bir olayın, bir gözlemin bir yargıya kanıt olarak gösterildiği görülür.

5) *Karşılaştırmalı Anlatım:* Bazı atasözlerimizde ise karşılaştırmalarla temel bir yargıya varılmaktadır.

6) *Öykülemeli Anlatım:* Kimi atasözlerimizde bir iki cümleyle bir olayın özeti verilir, temel düşüncesini bizim çıkarmamız beklenir.

7) *Sorulu-Cevaplı Anlatım:* Bazı atasözlerimiz bir soruyu ve onun cevabını içerir.

Atasözlerimizin önemli bir bölümü de şiirsel bir anlatıma sahiptir. Bu özellik atasözlerimizin yüzyıllar boyu kuşaktan kuşağa aktarılmasını

kolaylaştırmıştır (Çotuksöken, 1979:13).

H. Atasözlerinden Örnekler:

Ağacı kurt, insanı dert yer. (Acı çekmenin, üzüntünün insan yaşamına olumsuz etkisi)

Aç tavuk kendisini buğday ambarında sanır. (Gerçeklere dayanmayan hayal kurmanın yersizliği)

Adamın yere bakanından, suyun yavaş akanından kork. (Sinsice davranışların kötülüğü)

Adam ikrarından, hayvan yularından tutulur. (İnsan söylediklerinin gerçeğe uygunluğu açısından değerlendirilir.)

Alçak yerde tepecik kendisini dağ sanır. (Değersiz kişiler arasında az değerli kişiler, daha değerli görünür.)

Alma mazlumun ahını, çıkar aheste aheste. (Kötülük eden kötülük bulur.)

Ana gibi yar olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz. (Kişinin en aziz varlığı anasıdır.)

Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az. (Bir şeyi anlayabilmenin önemi)

At binenin, kılıç kuşananın. (Her insanın becerebileceği iş ayrıdır.)

Açma sırrını dostuna (dostunun dostu vardır) o da söyler dostuna. (Bir sırrı açığa vurmanın zararları)

Baca eğri de olsa dumanı doğru çıkar. (Dürüst olan kişi kötü bir ortamda yaşamak zorunda kalsa bile huyunu değiştirmez.)

Bağa bak üzüm olsun, yemeye yüzün olsun. (Kişi verim beklediği şeyden istediğini alabilmek için gerekli çabadan kaçınmamalıdır.)

Baş başa vermeyince taş yerinden kalkmaz. (Yardımlaşma)

Bir göz ağlarken öbür göz gülmez. (Toplumda üzüntülerin ortaklaşa paylaşılması gerektiği)

Bir elin nesi var iki elin sesi var. (Yardımlaşma)

Bugünkü tavuk yarınki kazdan iyidir. (Önemli olan eldekinden yararlanmaktır.)

Can boğazdan gelir. (Beslenmenin önemi)

Can çıkmayınca huy çıkmaz. (İnsan kişiliğinin değişmezliği)

Çobansız koyunu kurt kapar. (Toplumda liderin önemi)

Çingeneye beylik vermişler, önce babasını asmış (kesmiş). (Ne oldum delisi kişilere yetki verilince en yakınlarına bile kötülük yapabilecekleri)

Dağ ne kadar yüce olsa yol üstünden aşar. (Her şeyin daha iyisi yapılabilir)

Dibi görünmeyen sudan geçme. (Her yönünü iyice öğrenmediğin işe girişme)

Deveden büyük fil vardır. (Kimsenin görevinin büyüklüğüyle

övünmemesi gerektiği, ondan üstün birilerinin olduğu)

Dağ dağ üstüne olur, ev ev üstüne olmaz. (Gelirleri ve giderleri ayrı olan ailelerin, kardeş de olsa ayrı evlerde oturmaları gerektiği)

El yarası onulur, dil yarası onulmaz. (Onur kırıcı bizi çevremizde zor durumda bırakan bir sözün acısı kolay geçmez)

Elden gelen öğün olmaz, o da vaktinde bulunmaz. (Kendine güvenmenin yararı)

Ev alma komşu al. (İyi komşunun değeri)

Fazla mal göz çıkarmaz. (Fazla mal kişiye zarar vermez.)

Faydasız baş mezara yaraşır. (Hiçbir işe yaramayan kimsenin ölüden farkı yoktur.)

Gelen, gidene rahmet okutur. (Kimi durumlarda yeni gelen kötü kişi eski kötünden daha kötü olur.)

Göle su gelinceye kadar kurbağanın gözü patlar. (İşin zamanında yapılmasının önemi)

Göz görmeyince gönül katlanır. (Göz önünde olmayan kötü olayların fazla acı vermemesi. Yakınımızda bulunmayanların özlemine, acısına daha kolay katlanabiliriz.)

Her horoz kendi çöplüğünde öter. (Kişi yaşadığı çevrede etkin olur.)

Her kaşığın kısmeti bir olmaz. (Herkesin talihi bir değildir.)

Her sakaldan bir tel çekseler köseye sakal olur. (Yardımlaşmanın önemi)

Herkes kaşık yapar ama sapını ortaya getiremez. (Her iş, gereğine göre ustalık ister.)

Herkesin yorulduğu yere han yapmazlar. (Toplumu ilgilendiren işler genel gereksinmelere göre yapılır.)

Herkesin arşınına göre bez vermezler. (İsteklerimiz her zaman gönlümüze göre gerçekleşmez.)

Irmaktan geçerken at değiştirilmez. (Olumsuz bir ortamda yöntem değiştirmek doğru olmaz.)

Irmak kenarına çeşme yapılmaz. (Emeği gerektiği yerde kullanmanın zorunlu olduğu)

İki cambaz bir ipte oynamaz. (Kurnazlıkta eşit iki açığız birbirini aldatamaz.)

İsin yanına varan is, misin yanına varan mis kokarmış. (Kötü arkadaş tutanın kötü, iyi arkadaş tutanın iyi olacağı)

İşin yoksa şahit ol, paran çoksa kefil ol. (Bazı kararları alırken zaman kaybetme veya borçlanma gibi kötü sonuçlar doğurabileceği iyi hesaplanmalı, şahitlik boş oturan kimselerin kefillik ise parası çok olan kimselerin işidir.)

İşten artmaz, diştten artar (Biriktirmeyi, tüketimi azaltarak sağlamak gerektiği)

Karga kekliği taklit edeyim derken kendi yürüyüşünü şaşırmış. (Taklit insanın kişiliğini bulmasını engeller.)

Katrardan olmaz şeker, olsa da cinsine çeker. (Kötü soylu şey ve kişi iyiye dönmez.)

Keçiye can kaygısı, kasaba yağ kaygısı. (Bir kişi önemli bir kaybindan dolayı kıvranırken başka bir kişinin bu durumdan elde edeceği yararı düşünmesi)

Kaynayan kazan kapak tutmaz. (İçin için büyüyen bir olay çok geçmeden patlak verir.)

Koyunun bulunmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi derler. (Değerli kişilerin bulunmadığı yerde değeri az olanlar itibar görür.)

Kör ölür badem gözlü olur, kel ölür sırma saçlı olur. (Kişinin elinden giden önemsiz bir şeyi önemliymiş gibi anlatması)

Leyleğin ömrü laklakla geçer. (Boş konuşmanın sakıncaları)

Laftorbaya girmez. (Söz söylemeden önce düşünmek gerektiği)

Mal canın yongasıdır. (İnsanın mala verdiği değer)

Meyveli ağacı taşlarlar. (Bilgili, işinde başarılı olan kimselerle uğraşan çok olur.)

Mühür kimdeyse Süleyman odur. (Belgesi olan yetkilidir)

Nasihat istersen tembele iş buyur. (Tembel insana iş buyrulduğunda yapmak istemez, akıl verir.)

Ne verirsen elinle o gider seninle. (Hayır işleyen karşılığını görür.)

Olacakla öleceğe çare bulunmaz. (Alinyazısının değişmezliği, doğanın insan kaderindeki yeri)

Otu çek köküne bak. (Bir kişi hakkında bilgi sahibi olmak için soyuna bakmalı.)

Öküz öldü ortaklık bozuldu. (Ortak bir çıkarın bozulmasıyla dostluğun da bozulması)

Ölürse yer beğensin, kalırsa el beğensin. (Kişinin eğitime, terbiyesine önemin verilmesi)

Perşembenin gelişi çarşambadan bellidir. (Başlangıcı kötü olan işin sonunun da kötü olabileceği)

Paran gitti mi diye sormazlar, işin bitti mi diye sorarlar. (Önemli olan işin bitmesidir, harcanan para önemli değildir.)

Rüzgara tüküren kendi yüzüne tükürür. (Kendinden güçlü bir şeyle mücadele eden kişi bundan zarar görür.)

Rahat ararsan mezarda. (Herkesin kendine göre bir sıkıntısı bulunur, bu sıkıntılar ancak ölünce biter.)

Sabır acıdır, meyvesi tatlıdır. (Sabrın sonunda elde edilenlerin önemi)

Seyrek git sen dostuna, kalksın ayak üstüne. (Ziyaretler seyrek olursa karşılamının daha sıcak ve samimi olacağı)

Taş düştüğü yerde ağırdır. (Kişinin değerini en iyi bilenler, kendi çevresinde bulunanlardır.)

Tatsız aş a tuz neylesin, akalsız baş a söz neylesin? (Aslında işe yaramaz olan şeyi yararlı duruma getirmenin olanaksız olduğu)

Ulu sözü dinlemeyen uluya kalır. (Büyüklerin sözlerinden, öğütlerinden yararlanmayan zararlı çıkar.)

Ucuzdur vardır illeti; pahalıdır vardır hikmeti. (Bir malın ucuz ya da pahalı olması niteliğine göredir.)

Üveye etme özünde bulursun, geline etme kızında bulursun. (Başkasının çocuğuna kötü davrananlar, bunu kendi çocuklarında bulurlar.)

Üç göç, bir yangın yerini tutar. (Sık sık ev değiştirmenin masrafa yol açacağı anlatılır.)

Var varlatır, yok söyler. (Varlık kişiye varlığını artırma gücü verir, yokluk ise durumundan şikâyet etmesine neden olur.)

Verirsen doyur, vurursan duyur. (Yapılan işin gerektiği ölçüde yapılması)

Yabancı koyun kenara yatar. (Bir topluluğa yeni katılan kişi yabancılık çeker.)

Yarım hekim candan eder, yarım hoca dinden. (Bir şeyi tam bilmenin yararı ve önemi)

Zaman sana uymazsa sen zamana uy. (Zamana uymanın yararları)

Zengin arabasını dağdan aşırır; züğürt düz ovada yolunu şaşırır. (Zengin parasının gücüyle en zor işleri başarır, fakir en kolay işini halledemez.)

Abdal düğünden, çocuk oyundan usanmaz.

Ağır ağır demeli, çabuk çabuk yemeli.

Ağlamayan çocuğa meme vermezler.

Akara kokara bakma çuvala girene bak.

Akıl akıl, gel çengele takıl.

Âkil isen açma sırrın dostuna, çünkü dostun dostu vardır, o da söyler dostuna.

Aksak eşekle yüksek dağa çıkılmaz.

Al elmaya taş atan çok olur.

Alçak eşek binmeye kolay, öksüz çocuk dövmeye kolay.

Allah çam isteyene çam, mum isteyene mum verir.

Arık öküze bıçak olmaz (çalınmaz).

Arsız neden arlanır, çul da giyer sallanır.

Az eli aştı gör, çok eli işte gör.

Bir buldu iki ister, akça buldu çıkın ister.

Adam adamdır, olmasa da pulu; eşek eşektir, olmasa da çulu
(atlastan olsa çulu).

Ağaca balta vurmuşlar, “sapı bedenimden” demiş.

Akılları pazara çıkarmışlar, herkes yine kendi aklını almış
(beğenmiş).

Allah’ın ondurmadığını peygamber sopa ile kovar.

Aman diyene kılıç kalkmaz.

Arife günü yalan söyleyenin (oruç yiyenin) bayram günü yüzü kara
çıkır.

Bin nasihatten, bir musibet yeğdir.

Bir sıçrarsın çekirge, iki sıçrarsın çekirge, sonunda yakalanırsın
çekirge (üçüncüsünde avucuma düşersin çekirge).

Boynuz kulaktan sonra çıkar, ama kulağı geçer.

Çok mal haramsız, çok laf yalansız olmaz.

Deliye bal tattırmışlar, çarşıda katran bırakmamış.

Dilin cirmi küçük, cürmü büyük.

Dut kurusu ile yâr sevilmez.

Esrik devenin çulu eğri gerek.

Eşeği düğüne çağırmışlar, “ya odun eksik ya su demiş”

Horoz ölür, gözü çöplükte kalır.

İnsan doğduğu yerde değil, doyduğu yerde.

Kanı kanla yumazlar, kanı su ile yurlar.

Kar ne kadar çok yağsa yaza kalmaz.

Kestane kabuğundan çıkmış da kabuğunu beğenmemiş.

Kırkından sonra saza başlayan kıyamette çalar.

Kimin arabasına binerse onun türküsünü çağırır.

Oğlan dayıya, kız halaya çeker.

Otuz iki dişten çıkan, otuz iki mahalleye yayılır.

Oynamasını bilmeyen kız: “Yerim dar” demiş; yerini genişletmişler:
“Gerim dar” demiş.

Öksüz hırsızlığa çıkarsa ay ilk akşamdan doğar.

Ölüm bir kara devedir ki herkesin kapısına çöker.

*Paran çoksa (borcun yoksa) kefil ol, işin yoksa şahit ol.
Rüşvet kapıdan girince insaf (iman) bacadan (pencereden) çıkar.
Sağlık varlıktan yeğdir.
Sarımsağı gelin etmişler de kırk gün kokusu çıkmamış.
Söz dediğin yaş deridir, nereye çekersen oraya gider.
Şık şık (çık çık) eden nalçadır, iş bitiren akçedir.
Tabak sevdiği deriyi taştan taş (yerden yere) çalar.
Taşa çıkan keçinin ağaca çıkan oğlağı olur.
Tekerlek kırıldıktan sonra yol gösteren çok olur.
Tereciye tere satılmaz.
Üveye etme, özünde bulursun; geline etme, kızında bulursun.
Yağına kıymayan çöreğini yoz (kuru) yer.
Yalnız öküz çiftte (boyunduruğa) koşulmaz.
Yanlış hesap Bağdat'tan döner.
Yaza çıkardık danayı, beğenmez oldu anayı.
Yemeyenin malını yerler (demine hu çekerler) (üstüne bir bardak su içerler).
Yiğidim yiğit olsun da yerim çalı dibi olsun.
Yuvarlanan taş yosun tutmaz.
Zahirenin (çiftçinin) ambarı sabanın ucundadır.
Zurnada peşrev olmaz, ne çıkarsa bahtına.
Züğürt olup düşünmektense, uyuz olup kaşınmak yeğdir.*

Çelişkili Atasözleri:

İki farklı hükmü savunan, öneren çelişkili olan atasözleri de vardır. Atasözleri iyiyi, doğruyu, örnek davranışı ve güzeli önerir. Olumsuz, toplumun genel yargılarına ters düşen atasözlerini “**yapmamalı, sakınmalı**” şeklinde değerlendirmek gerekir.

*Damlaya damlaya göl olur./ Taşıma suyla değirmen dönmez.
İyi insan lafın üzerine gelir./ İti an çomağı hazırla.
Fazla mal göz çıkarmaz./ Azıcık aşım ağrısız başım.
Eğri otur doğru söyle./ Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar.*

Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır./ Lafla peynir gemisi yürümez.

Gün ola harman ola./ Perşembenin gelişi çarşambadan bellidir.

İyilik yap denize at./ Merhametten maraz doğar.

Akıl akıldan üstündür./ Aklın yolu birdir.

İnsanın kıymetini insan bilir./ İnsanoğlu çiğ süt emmiş.

Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al./ Beş parmağın beşi bir değil.

Eski dost düşman olmaz./ Güvenme dostuna saman doldurur postuna.

Harama el uzatılmaz./ Üzümlü ye bağını sorma.

I. Deyim

Deyim; en az iki kelimeden oluşan, bu kelimelerin genel olarak mecaz anlamla kullanıldığı ve bir kavramı ifade etmek için kurulmuş özel bir anlatım kalıbı, tabir.

Deyimlerin dört önemli özelliği vardır:

a) En az iki kelimeden oluşur.

b) Deyimi oluşturan kelimeler büyük ölçüde gerçek anlamları dışında kullanılır.

c) Deyimler bir kavramı belirtmek için bulunmuş özel anlatım kalıplarıdır. Atasözleri gibi genel kural niteliğinde bir söz değildir. Deyimleri atasözlerinden ayıran en önemli özellik de budur.

Deyimler belli bir durumu ifade etmek için kullanıldıkları halde, atasözleri her zaman uygulanmak üzere ortaya konulmuş genel bir kuralı ifade eder. Yani deyimlerin amacı, bir kavramı özel bir kalıp içinde çekici ya da güzel bir anlatımla ifade etmek olduğu halde, atasözleri yol göstermek, ders ve öğüt vermek, ibret alınmasını sağlamak amacıyla söylenmiştir,

d) Deyimler de atasözleri gibi kalıplaşmış sözlerdir. Bir deyimi oluşturan kelimelerden herhangi birini alıp yerine başka bir kelime koymak deyim anlamını bozar.

Her dilde olduğu gibi Türkçede de soyut, anlatımı güç durumların, olay ve kavramların somut kavramlarda örneklendirilip anlatılmasına *somutlaştırma* denir. Somutlaştırmanın çok belirgin ve güçlü örnekleri deyimlerde görülmektedir. Türkçede insanın kızdığı, yadırgadığı, eleştirmek

istediği çeşitli nesne ve durumları deyimlere aktarmak suretiyle ifade etmesi çok yaygındır (Albayrak, 2004:130-132).

J. Deyimlerden Örnekler:

Ağır başlı: Düşünen, olgun kişi.

Atı alan Üsküdar'ı geçti: İş isten geçti.

Dil dökmek: Anlatmaya çalışmak.

Eli bayraklı: Her işte öne atılır, huysuz kavgacı.

Gel zaman git zaman: Bir müddet sonra.

İçli dışlı: Samimi, çok samimi.

Kaşla, göz arasında: Çok çabuk.

Kel başa şimşir tarak: Saçma işler yapmak.

Kelle kulak yerinde: Kanlı canlı iri yapılı olan, gösterişli, itibarlı

Kellesi koltuğunda: Tehlikeyi göze almak.

Püf noktası: İşin çözüm yeri.

Suya sabuna dokunmamak: Hiçbir şeyle ilgilenmemek. (Kendisine zarar geleceğini düşünen kişilerin hiçbir şeye karışmaması.)

Adı deliye çıkmak

Ağızda sakız gibi çiğnemek

Ağzından girip burnundan çıkmak

Ağzını burnunu çarşamba pazarına (çanağına) çevirmek

Ahı çıkmak

Aklı zıvanadan çıkmak

Alt yarı çıkmaz sokak

Altından çapanoğlu çıkmak

Arabasını düze çıkarmak

Arının yuvasına kazık (çöp) dürtmek

Arkasından teneke çalmak

At çalındıktan sonra ahırın kapısını kapamak

Ayağına çelme takmak

Ayyuka çıkmak

Bal alacak çiçeği bilmek (bulmak)

Bir dirhem bal için bir çeki keçiboynuzu çiğnemek

Bir kulağından girip öbür kulağından çıkmak

(Birinin) ağzının kokusunu çekmek

(Birinin) çanına ot tıkmak (tıkamak)

Cıcığı çıkmak

Cin olmadan şeytan (adam) çarpmak

Çıkarını tepmek

Çıkmaz ayın son çarşambası

Çıngar çıkarmak (koparmak)

Çokbilmişlik taslamak

Çoluk çocuk elinde kalmak
Dalavere çevirmek (dalaveresini döndürmek)
Dediğim dedik, öttürdüğüm (çaldığım) düdük
Falso çıkmak
Hatır için çiğ tavuk yemek
İt gibi çalışmak
Kabuğuna çekilmek
Kissadan hisse almak (çıkarmak)
Maraza çıkarmak
Minder çürütmek
Muma döndürmek (çevirmek)
Raydan (rayından) çıkmak
Sinir küpüne çevirmek
Soya çekmek
Ya sabır çekmek
Yakasına çökmek
Yanlış kapı çalmak
Yıldırım çarpmışa dönmek
Zivanadan çıkmak

Hikâyeli Deyimlerden Örnekler

Cemaziyülevvelini Bilmek

Zaman zaman duymuş yahut okumuşsunuzdur. Eğer birisinin geçmişiyile ilgili olumsuzluklardan bahsediliyorsa, "Biz onun cemaziyülevvelini biliriz!" denir.

Cemaziyülevvel, hicrî takvimdeki aylardan beşincisinin adıdır. Bunu takip eden aya da cemaziyülâhır adı verilmiştir.

Kelimelerin aslı Arapça cümadülula ve cümadüâhire'dir. Arabistan'da, takvimin yürürlüğe girdiği zamanlarda, iki ay boyunca yağmursuzluktan kaynaklar kurumuş. Buna bakılarak da bu aylara cümadülula (ilk kuraklık) ve cümadülâhire (son kuraklık) adları konulmuş.

Cemaziyülevvel ve âhiri, halkın üç aylar olarak bildiği recep, şaban, ramazan ayları takip eder. Bunun için eski haminneler bu iki aya "büyük tövbe, küçük tövbe" adını koymuşlarmış.

Şimdi gelelim "cemaziyülevvelini bilirim" kinayesine:

Bilindiği üzere Osmanlılarda arşivciliğe büyük önem verilir ve devlete ait her belge titizlikle saklanırdı. Şimdiki gibi dosyalama sisteminin olmadığı devirlerde, devlet daireleri bu iş için çuvalar kullanır ve her aya ait biriken evrakı bir torbaya doldurarak saklarmış. Arşiv evrakı birbirine karışmasın ve arandığı zaman kolay bulunabilsin diye de torbaların üzerine

iri yazı ile ait olduğu ayın ismi yazılır, böylece mahzene indirilip kronolojik sıraya konulmuş.

Yıllardan birinde cemaziyülevvele ait evrakın, sandık içine mühürlenip bir yere nakli gerekmiş. Henüz fakir bir mülâzım olan arşiv memuru, istenilen evrakı sandığa boşalttıktan sonra boş torbayı alıp evine götürmüş. Bir müddet sonra da fakirlik belasıyla torbadan bir iç donu diktirip giymeye mecbur olmuş. Ne var ki torbanın üzerindeki halis bezir isi mürekkep, yıkamakla çıkmamış ve cemaziyülevvel yazısı tam da arkasında, okunur vaziyette kalakalmış. Olacak bu ya; bir gün kalem (eskiden devlet dairelerine bu isim verilirdi) arkadaşları onu iç donuyla görüp arkasındaki cemaziyülevvel yazısını okuyunca fakir mülâzımın sırrı ortaya dökülmüş; aralarında imalı imalı gülüşmeye başlamışlar.

Gel zaman, git zaman; mülâzım efendi çalışıp çabalamış, okumuş yazmış ve kısa sürede yükselmiş. Artık kadife astarlı samur kürkler, mücevher işlemeli kaftanlar giyer olmuş. Eski arkadaşları kendisine gıpta ile bakmaya ve hatta kıskanmaya başlamışlar. Onun yüceliğinden bahsedildiği bir gün de içlerinden biri,

Canım, demiş; şimdiki haline bakmayın, biz onun cemaziyülevvelini biliriz.

O günden sonra cemaziyülevvelini bilmek, birisinin mazideki bir ayıbından kinaye olarak kullanılmaya başlanmıştır (Pala, 2008:28).

İki Dirhem Bir Çekirdek

Giyim kuşamına özen gösteren, şık ve süslü kıyafetleriyle dikkat çeken insanlar hakkında sık sık "iki dirhem bir çekirdek" sözü kullanılır.

Bu yakıştırma, ağırlık ölçüsü olarak okkanın kullanıldığı eski devirlerden kalmadır. Bir okka, bugünkü ölçülerle 1283 gram tutar. Okkanın dört yüzde birine, dirhem adı verilir. (Şimdiki gram ile aynı birim olduğunu sanarak gram diyecek yerde dirhem denilmesi hatalıdır.) Dirhem, daha ziyade hassas teraziler için kullanılan bir ölçüdür. Ancak sarraflar, dirhemden daha hassas ölçümler için bir ağırlık birimi daha kullanırlar. Buna çekirdek denir ki toplam, 5 santigram karşılığıdır.

Eski devirlerin en kıymetli parası olan bir Osmanlı altını, toplam iki dirhem ve bir çekirdek ağırlığa sahiptir. Bu durumda süslenmiş kimselere, iki dirhem bir çekirdek yakıştırmasında bulunanlar, mecaz yoluyla onlara altın demiş olurlar ki bizce pek zarif bir nüktedir (Pala, 2008: 110).

Musul Çeşmesinden Su İçmek

Musul'da, Yunus Nebi zamanından kalma bir çeşme varmış. Suyundan içen masumlara şifa, zalimlere zehir olurmuş. Ne zaman şehre bir zalim vali gönderilse, halk bir müddet sonra onu götürüp bu çeşmeden su

içirir ve birkaç günde göçürterek zulmünden kurtulmuş. Musul'un zarif kişizadeleri arasında, zalimlere karşı "içtiğin Yunus Nebi çeşmesi ola!" demek, bir darbimesel olmuş. Garip olan o ki zalim valilerin hepsi, bu sözü nezaketle söylenmiş bir dua sanıp "Allah razı ola!" cevabını verirmiş. Dilimize Osmanlı kültüründen yansıyan bu deyim de zalim yöneticiler hakkında hâlâ kullanılmaktadır (Pala,2008:162).

Münasebetsiz Mehmet Efendi

Hiç uygun olmayan bir vakitte hiç uygun olmayan bir hareket yapan yahut lâf söyleyenler hakkında kullanılan bu deyimın hikâyesi şöyle:

Sultan II. Mahmut devrinde Mehmet Efendi isminde bir zat yaşarmış. Münasebetsizlikle şöhret bulmuş. Padişah bir gün onu dinleyip, münasebetsizliğinin derecesini ölçmek istemiş. Efendiyi huzura getirmişler. Uzunca bir sohbet olmuş; ama adamda hiçbir münasebetsizlik yok. Nihayet sohbet sona erince Mehmet Efendi, birkaç kese ihsan alarak oradan ayrılmış.

Aradan günler geçmiş. Sultan Murat, Babîâli'yi teftişten döndüğü bir sırada faytonuyla Çağaloğlu yokuşunu çıkmakta iken Mehmet Efendi, arabacıya seslenmiş:

- Hünkâra arzım vardır, bildiriniz.

Sultan Mahmut sesi tanıyıp, "Galiba önemli bir maruzatı var!" diyerek arabacısına bir lâhza beklemesini söyler. Ne var ki yokuşun en dik olduğu noktada durmuşlardır ve atların orada zapt edilmeleri zordur; ayakları yokuş aşağı kaymaya başlar. Mehmet Efendi gayet sakin, sorar:

Padişahım, acaba zurna çalmasını bilir misiniz? Padişah biraz şaşkın, biraz da meraklı:

- Hayır, bilmem, der.

- Bendeniz de bilmem efendim.

- Öyle mi der, padişah, sözün sonunu bekleyerek. Bu sırada fayton da geri geri kaymaya başlamıştır. Mehmet Efendi devam eder:

- Evet Efendimiz! Bursa'da halamın damadının bir yaşlı teyzezadesi vardır?

- Eee!?..

- O da zurna çalmasını bilmez efendimiz.

- Ya!..

- Vallahi efendimiz, hatta...

Arabanın yokuş aşağı gideceğinden korkan Sultan Mahmut dayanamayıp adamlarına bağırır:

- Çekin şu münasebetsiz Mehmet Efendi'yi yolumdan, yoksa ya ben bayılacağım; yahut atlar!. (Pala, 2008: 163).

Tası Tarağı Topla(t)mak

Bağdat dilencilerinden, meşhur bir Abbas Oş var imiş. Mevsimine göre ya cerre çıkmak yahut dilencilik yapmak suretiyle zengin olmuş. Bütün Bağdat'ın tanıdığı bu adamın şöhretinden istifade etmek isteyen bir sefil, Abbas'ı kollamaya başlamış. Nihayet bir ramazan gecesinde hamama girdiğini görüp ardınca içeri dalmış ve kurna başında yanına yaklaşıp şöyle demiş:

- Efendim! Bendeniz dilencilığe başlamaya karar verdim. Umarım ki bu asil sanatın inceliklerini bu kulunuzdan esirgemezsiniz. Ne gûna usul ve kavaidi var ise bilcümle öğrenmek isterim, şu mübarek geceler hürmetine, lütfediniz!

Abbas, bu girizgâhtan sonra şevke gelip cevap vermiş:

Peki evlât, öğreteyim. Dilencilğin başlıca üç kuralı vardır; kulağına küpe olsun. Bir, her nerede olursa olsun istemeli. İki, her kimden olursa olsun istemeli. Ve üç, her ne olursa olsun istemeli.

Yeni yetme dilenci hemen o anda Abbas'ın elini öperek demiş ki:

- Ustam, ben fakirim, Allah rızası için bir şey!

Abbas şaşırmış.

- Burası hamam bre! Burada dilencilik mi olur?

- Her nerede olursa istemeli dedin ya usta!

- İyi ama ben zaten senin kadar fakir bir dilenciyim.

- Öyle ama ikinci kural, istemek için adam seçmemek gerektiğini bildirmiyor muydu?

- Fesubhanallah! Bu kurna başında, ben şimdi sana ne verebilirim be adam? Elbisem dışarda. Paralarım evde. İşte ortada bir tasım bir tarağım var.

- Usta, şimdi senden öğrendiğim kuralların üçüncüsü der ki, her ne olursa olsun istemeli. Ben tasa tarağa da razıyım.

Abbas şaşkın, etraftan onları dinleyenler hayrette, adam tası tarağı almış ve hamamdan çıkıp gitmiş. O günden sonra Abbas dilencilığe tövbe etmiş ve soranlara da;

- Tası tarağı toplattık! Gayri bizden bu işler geçmiş, diye yakınmış (Pala, 2008:188).

Vermeyince Mabut

Rivayet olunur ki, Sultan II. Mahmut, tebdil gezdiği bir ramazan gününde, Üsküdar'da mücerret bir kunduracının, boş örs çekiç vurarak her hamlede "Tıkandı da tıkandı" dediğine şahit olmuş. Merak saikiyle içeri girip bunun sebebini sormuş, adamcık anlatmış:

- Bir gece rüyamda gördüm. Çeşmeler vardı. Bazılarından şarıl şarıl sular akıyor, bazılarından sızıyor, bir tanesi de şıp şıp damlıyordu. O sırada bir pir-i nuranî belirdi. Ona bu çeşmeleri sordum. "Şu şarıl şarıl akanlar, padişahımızın talihidir. Sızanlar devlet erkânından filânca paşaların ve falanca zenginlerin talihleridir. Şu damlayan da senin talihindir," deyip kayboldu. Yerden bir çöp aldım ve benim talihim olan çeşmeye yaklaştım. Çöple biraz kurcalayıp lüleyi açmaya çalıştım. Ah, ellerim kırılısaydı! Filvaki çöp kırıldı ve artık o eski damlalar da damlamaz oldu. O günden sonra müşterim kesildi, kazancım bitti. İflas ettim, bu hale geldim. Şimdi de talihimden şikâyet ile "tıkandı da tıkandı" zikriyle boş örsü dövyorum.

Padişah kendini aşikâr etmez ve saraya dönünce adamın söylediklerini tahkike memur gönderir. Meğer adamcağız herkes tarafından "Tıkandı Baba" diye tanınmakta ve nasipsizliğiyle bilinmekteymiş. O kadar ki, çeşmeden su doldurmaya gitse çeşmeyi bir kurbağa tıkar; bir mal almak için pazara uğrasa, ona sıra gelmeden mal bitirmiş.

Sultan, mübarek ramazan ayında garibi sevindirmek ister ve bir tepsi baklava yapılmasını, her dilimin altına da bir sarı altın konulmasını emreder. Sonra, tepsiyi bir zengin konağından iftarlık geliyormuş gibi gönderir.

Nasipsizlik bu ya; Tıkandı Baba, bir tepsi baklavayı bir iftarda yiyip bitirmek yerine satıp parasıyla birkaç gün iftar etmeyi düşünerek tepsiyi pazara çıkarmış.

Padişah durumu öğrenip üzölmüşse de niyetine sadakat ile aynı minval üzere ertesi gün nar gibi kızarmış bir hindi dolması yaptırıp yine içini altın ile doldurarak Tıkandı Baba'ya yollar. Baba'dan baklava tepsisini satın alarak parsayı toplayan uyanık müşteri, bu sefer yine kapıya dayanıp Baba'nın aklını çelmenin yollarını aramaktadır. Der ki:

-Bre Tıkandı Baba ya! Sen bir garip âdemsin. Tek başına bu hindiyi nice yiyeceksin. Gel sen de bu hindiyi bana sat.

Pazarlık tamam olup hindi de kanatlanınca, padişah bu derece safderunluğa, aşırı derecede öfkelenip derhâl Tıkandı'yı saraya çağırır. Çavuşlar eşliğinde iftar vaktine yakın, karga tulumba sarayın yolunu tutan Tıkandı Baba, telaşlanır. "Bir suç işlemiş olmalıyım, ama ne ola ki!" diye kara düşünceler içinde huzura alındığında, neredeyse bayılmak üzeredir. Bu hâle padişahın yüreği dayanmaz ve öfkesi merhamete döner. Sultan, olup

bitenleri anlattığı zaman, Tıkandı Baba hayretler içinde hünkârın ayaklarına kapanıp, dualar, şükürler okumaya başlar.

Padişah, ona son bir hak daha tanımayı isteyip doğruca hazine-i hassa odasındaki altın ve mücevher dolu sandıklardan birinin huzura getirilmesini buyurur. Sandık gelir. Sultan Mahmut, selamlık dairesinin çini sobasının altını yoklayıp küreği eline alır ve:

-Tut şu küreği! Sandığa daldır. Ne kadar alırsa hepsini sana bağışladım, der.

Tıkandı Baba, makûs talihinin böyle bağteten muradına muvafık harekâtından fazlasıyla heyecanlanır. Sevinçten titreye titreye küreği sandığa daldırır. Bir müddet iteleyip çalkalar ve itina ile kaldırırca da kürek ters dalmıştır ve ancak sap kısmında bir tek kızıl altınla çıkar. Baba, düşüp bayılır. Şair ruhu taşıyan hisli padişah ise secili bir üslûpla o tarihe geçen sözünü söyler:

Vermeyince Mabut, ne yapsın Mahmut? (Pala, 2008:20).

KAYNAKÇA

AB, (1987), “Ağıt”, Ana Yayıncılık, İstanbul.

Aça, Mehmet (2009), “Türk Halk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi”, Başlangıçtan Günümüze Tür ve Şekil Bilgisi, Kriter Yayınları, İstanbul.

Ahmet Vefik Paşa (1893), Lehçe-i Osmanî, İstanbul.

Akalın, L. Sami (1954), Erzurum Bilmeceleri, İstanbul.
..... (1972), Türk Manileri, C. 1-2, İstanbul.

(1990), Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar, Ankara.

Aksoy, Ömer Asım (1984), Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, TTK Yayınları, Ankara.

Ant, Metin (1985), Türk Tiyatrosunun Evreleri, Turhan Yayınları, Ankara.

Albayrak, Nurettin (1993), “Mani” Maddesi, İslam Ansiklopedisi, C.12, s. 571-572, MEB Yayınları, İstanbul.

..... (2004), Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, L&M Yayınları, İstanbul.

(2009), Türk Halk Şiirinde Biçim ve Tür Sorunu, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, İstanbul.

Alptekin; Ali Berat (1990), Ninni, TDEA, C.7, Dergâh Yayınları, İstanbul

AB Genel Kültür Ansiklopedisi (1987), “Divan-ı Lügati’t-Türk”, C.7, AnaYayınları, İstanbul.

.....(1987), “Atasözü” Maddesi, C.2, Ana Yayınları, İstanbul.

.....(1989), “Orhun Yazıtları”, C.17, Ana Yayınları, İstanbul.

.....(1990), “Bilmece” Maddesi, C.4, Ana Yayınları, İstanbul.

.....(1991), “Tekerleme” Maddesi, C.20, Ana Yayınları, İstanbul.

Aras, Enver (2001), “Anadolu ve Azerbaycan Âşık Şiirinde Tür ve Şekil Meselesi”, I. Kayseri Kültür Sempozyumu Bildirisi, Kayseri.

- Arat, Reşit Rahmetî (1986), Eski Türk Şiiri, T.T.K. Basımevi, Ankara.
- Arısoy, M.Sunullah (1985), Türk Halk Şiiri Antolojisi, Bilgi Yayınları. İstanbul.
- Artun, Erman (1978), Tekirdağ Folklor Araştırması, İstanbul.
-(1983), Tekirdağ Folklorundan Örnekler, Tekirdağ.
-(1989), Tekirdağ'da Söylenen Ninnilerden Örnekler, TFD, Ankara.
-(1993), Cemal Ritüeli ve Balkanlardaki Varyantları, Kültür Bakanlığı Yayınları., Ankara.
-(1995), “Adana Yağmur Yağdırma Törenleri ve Çomçalı Gelin”, Tuncer Gülensoy Armağanı, Kayseri.
- (1996), Günümüzde Adana Âşıklık Geleneği (1966-1996) ve Âşık Feymani, Adana Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Adana
- (1997), “Adana'da Mani Söyleme Geleneği”, VII. UTHES, 7-9 Mayıs 1997- Eskişehir.
-(1997), “Adana'da Bilmece Sorma Geleneği”, I. Halkbilimi Bilgi Şöleni Bildirileri, Balıkesir.
-(1998), Tekirdağ Halk Kültürü Araştırmaları, Tekirdağ.
- (1999) “Günümüz Adana Âşıklık Geleneğinde Alkış Kargış“ III. Uluslar Arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri, Adana.
- (2000), Adana Halk Kültürü Araştırmaları I, Adana Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Adana.
-(2008), Halk Kültürü Araştırmaları, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
-(2008), Seyirlik Köy Oyunları ve Anonim Halk Edebiyatı Araştırmaları, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
-(2008), Âşık Edebiyatı Araştırmaları, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
-(2010), Âşık Edebiyatı Metin Tahlilleri, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
-(2010), Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı Metin Tahlilleri, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Aslan, Ensar (2008), Türk Halk Edebiyatı, Maya Akademi Yayınları, Ankara.

Bali, Muhan (1997), Ağıtlar, Ankara.

Barb ris Grasser, Marie-Anne (1993), “Edebiyat”, Th me Larousse, C.5, Milliyet Yayınları, İstanbul.

Başgöz, İlhan (1952), Manilerin Başlıca Temleri, Seçilmiş Hik yeler Dergisi, S. 7, Ankara.

.....(1993), Türk Bilmeceleri I-II, Kültür Bakanlığı, Ankara.

.....(1957), Manilerimizden, Ankara.

.....(1968), İzahlı Türk Halk Edebiyatı Antolojisi, Ararat Yayınları, Ankara.

Başgöz, İlhan- Boratav, Pertev Naili (1974) “Halk Bilmeceleri”, Folklor Doğru, S. 37.

Başgöz, İlhan (1974), “Türk Bilmecelerinin Fonksiyonları”, Folklor Doğru, S:37, Bilmece Say., İstanbul,

(1977), “Halk Edebiyatı ve Folklor”, Milliyet Sanat Dergisi. S. 216

..... (1986), “Türk Halk Hik yelerinde D ş Motifi Zinciri”, Folklor Yazıları, İstanbul.

“Halk Hik yelerinde Rüya Motifi ve Şaman İnitasyon Ayinleri, Asian Folklore Studies C. XXVI-I

(1986), “Bilmecelerin Toplumla İlgisi”, Folklor Yazıları, Adam Yayınları, 1. Bas., İst.

(1986), Folklor Yazıları, Adam Yayınları, İstanbul.

..... (1986), “Fıkralarımız  st ne”, Folklor Yazıları, Adam Yayınları., İstanbul.

.....(1993), Türk Bilmeceleri 1-2, KB.Yayınları. Ankara.

Batur, Suat (1998), Açıklamalı- rnekli Türk Halk Edebiyatı, İstanbul.

Bayat, Ali Haydar (1985), “Türk Atasözü ve Tekerlemelerinde   lemeler”, HK, 3-4, İstanbul.

Bayrı, M. Halil (1959), “Bekçi ve Ramazan Manileri”, İstanbul Folkloru, TFA. No. 117, Nisan, C.5

Bilge, Kilisli Rifat (1996), Maniler, (Haz. Ata  atık aş), İstanbul.

- Boratav; Pertev Nailî (1942), Halk Edebiyatı Dersleri, Ankara
- (1973), “Türk Ağıtlarının İşlevleri ve Biçimleri”, Sinan Yıllığı, İstanbul.
-(1982), Folklor ve Edebiyat 1, Adam Yayınları, İstanbul.
-(1982), Folklor ve Edebiyat 2, Adam Yayınları, İstanbul.
-(1982), 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Gerçek Yayınları, İstanbul.
-(1988), Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği, Adam Yayınları, İstanbul
-(1993), “Mani Maddesi”, İslam Ansiklopedisi C.7, M.F. İstanbul.
- (2000), Halk Edebiyatı Dersleri, TTTV Yayınları., İst.
- Boratav, Pertev N. Fıratlı Halil Vedat (1943), İzahlı Halk Şiiri Antolojisi , Ankara.
- Boratav, Pertev Nailî – Fıratlı; Halil Vedat (2000), İzahlı Halk Şiiri Antolojisi (Yayına haz. Metin Turan), İstanbul.
- Boratav, Pertev Nailî-Özdemir; Fuat (1986), Anadolu Türküleri, İş Bankası Yayınları, Ankara.
- Boratav, Pertev Nailî Dor. Remy (1982); Anadolu Ağıtları, İş Bankası Yayınları, Ankara.
- Bozyiğit, Ali Esat (1975), “Karşıt Anlamalı Atasözlerinden Örnekler”, TFA, (XVI).
- (1986), Eski İstanbul Semai Kahvelerinde (Çalgılı Kahvelerde) Söylenen Ayaklı Maniler, TFA 1986 / I, Ankara.
- Çağınlar; Zekiye (1999), Adana Yöresi Avşar Ağıtları ve Bu Ağıtların Adana Âşıklık Gelenegine Etkisi, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Adana.
- Çatıktaş, Ata (1986), Mani Kelimesi ve Manilerimiz, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 45, İstanbul.
- Çelebioğlu, Amil- Öksüz Yusuf Ziya (1979), Türk Bilmece Hazinesi. İstanbul
- Çelebioğlu, Amil (1982), Türk Ninniler Hazinesi, İstanbul.

.....(1987), “Kültürümüzde Yatak Duaları”, III. MTFKB, C. IV, Ankara.

.....(1987), Ninnilerimiz, Ankara.

Çelik, Ali (1994), “Doğu Karadeniz Bölgesi Atma Türküleri”, Prof. Dr. Saim Sakaoglu'na Armağan, Kayseri.

Çobanoğlu, Özkul (2003), “Atasözleri”, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, C.3, AKM Yayınları, Ankara.

.....(1999), “Aşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Tarzı”, Akçağ Yayınları, Ankara.

.....(2009), Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü-Atatürk Dönemi, C.3, AKM Yayınları, Ankara.

Çotuksöken, Yusuf (1979), Atasözlerimiz., Alaz Yayınları, İstanbul.

Dilçin, Cem (1983), Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, TDK Yayınları, Ankara.

Dilçin, Dehri (1945), Edebiyatımızda Atasözleri, İstanbul.

Dizdaroğlu, Hikmet (1968), Halk Şiirinde Türler, Ankara.

Doğan, D. Mehmet (1981), "Halk Edebiyatı" Maddesi, TDEA, C. 4, İstanbul.

Dumluca, Halil (1976), “Divriği'de Ebe Çıkarma Tekerlemeleri”, SF, IV.

Duymaz, Ali (1998), “Tekerlemelerin Kökeninde Şamanizm Unsurları”, MF, S. 37, Ankara.

(2002), İrfanı Arzulayan Sözler, Tekerlemeler, Akçağ Yayınları, Ankara.

Düzgün, Dilaver (1999), “Erzurum Köy Seyirlik Oyunları”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Efendiyev, Paşa (1977), Azerbaycan Şifai Halg Edebiyatı, Bakü, s. 223.

Ekici, Metin (2004), Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara.

Elçin, Şükrü (1981), Halk Edebiyatına Giriş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

.....(1983), Türk Bilmeceleri, II. Baskı, Ankara.

(1984), Halk Edebiyatı Araştırmaları I-II, Ankara.

(1990), Türkiye Türkçesinde Maniler, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

(1990), Türkiye Türkçesinde Ağıtlar, Ankara.

.....(1993), Halk Edebiyatına Giriş, Akçağ Yayınları, Ankara.

Erdoğan, Ata (1991), Kastamonu Folkloru 1, Kastamonu.

Ergun, Sadettin Nüzhet (1938), Halk Edebiyatı Antolojisi, Devlet Basımevi, İstanbul.

Esen, Ahmet Şükrü (1982), Anadolu Ağıtları (Haz. Pertev Naili Boratav- Remy Dor), Ankara.

Eset, Niyazi (1944), Mukayeseli ve Neşredilmemiş Maniler, Ankara.

Eyüboğlu, İsmet Zeki (1959), "Bilmecelerimiz", TFA, VI (121).

(1962), "Bilmecelerin Yapısı", TFA, VII (159).

Eyüboğlu, E. Kemal (1973), 13. Yy.'dan Günümüze Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler, İstanbul.

Filizok, Rıza (1982), "Manilerin Tasnifi Problemi ve Manilerde "Değişmeyen" Unsurlar", Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 1, İzmir.

Göğçeli, Yaşar Kemal (1997), Sarı Defterdekiler, (Haz. Altay Kabacalı), İstanbul.

Gönüllü, Ali Rıza (1989) "Alanya'dan Derlenen Tekerlemeler", Erciyes, XII (144),

Görkem, İsmail (2001), Türk Edebiyatında Ağıtlar, Akçağ Yayınları, Ankara.

Gözyayın, Nevzat (1977), "Türk Fıkralarının Tasnifi Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Tasnif Denemesi", Uluslar arası Yunus Emre, Nasreddin Hoca, Karamanoğlu Mehmet Bey ve Türk Dili Semineri, Konya.

.....(1989), "Anonim Halk Şiiri Üzerine", Türk Dili, T.H.Ş.Ö., TDK Yayınları, Ankara.

Gözler, H. Fethi (1982), "Türk Atasözleri Üzerinde Bir Araştırma", II. MTFKB, C. 2, Ankara.

Günay, Umay (1998), "Folklor Nedir? 1. Türk Folklor Araştırmaları, Ankara.

Güney, Eflatun Cem (1956), Halk Türküleri, İstanbul.

(1959), Halk Şiiri Antolojisi, İstanbul

(1971), Folklor ve Halk Edebiyatı, M.E.B. Bas.,

İstanbul.

Güngör, M. Nasih (1944), Kastamonu Ninnileri, Kastamonu.

İsen, Mustafa (1977), Alkış, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi C1, Dergâh Yayınları, İstanbul.

İslam Ansiklopedisi (1942), “Bilmece” Maddesi M.V. Yayınları, İstanbul.

Kara, Ruhi (1994), Erzincan Manileri, Ankara.

Karaalioglu, Seyit Kemal (1975), Edebiyat Terimleri Kılavuzu, İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul.

Karadağ, Metin (1995), Türk Halk Edebiyatı Anlatım Türleri, Akademi Yayınları, Balıkesir.

Karakaş, Ayhan (2005), Fekre Halk Kültürü Araştırması, ÇÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Kartal, Numan (1963), “Halk Edebiyatında Tekerlemeler”, TFA, VIII (170).

Kaya, Doğan (1999), Anonim Halk Şiiri, Akçağ Yayınları, Ankara

(2010), Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, Erek Matbaası, Akçağ Yayınları, Ankara.

Kırzioğlu, Fahrettin (1961), “Halk Edebiyatı Deyimlerimiz” TD, S. 121, Ankara.

(1962), “Halk Edebiyatı Deyimlerimiz”, TD, S. 128, Ankara.

Kocatürk, Vasfi Mahir (1939), En Güzel Türk Manileri, İstanbul.

Kowalsky, V. (1993), “Türkü” Maddesi, İslam Ansiklopedisi, C.2, TDV Yayınları, İstanbul.

..... (1993) “Bilmece” Maddesi, İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul.

Koz, M. Sabri (1971), “Oyun Tekerlemeleri”, TFA, XIII (258), 1.

(1974), “Oyun Tekerlemesi”, TFA, XV (301), 8.

..... (1974), “Tomarza Bilmeceleeri”, Folklore Doğru, S. 37, 12.

- (1975), “Elbistan ve Adana Yöresinden Ağıtlar”,
Boğaziçi Üniversitesi Halkbilimi Yıllığı 1975, İstanbul.
-(1998), Ramazan Fasılları Bekçi Baba, İstanbul.
-(2005), Her Güne Bir Ninni “Türk Halk Ninnileri”,
YKY, İstanbul.
- Köprülü, Fuat (1962), Türk Saz Şairleri, Güven Basımevi, Ankara.
- (1966), Edebiyat Araştırmaları, TTK Yayınları,
Ankara.
- (1981), Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken Yayınları,
İstanbul.
-(1989), “Türk Edebiyatının Menşei”, Edebiyat
Araştırmaları I, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- (1989), Edebiyat Araştırmaları 1, Ötüken Yayınları,
Ankara.
- Kudret, Cevdet (1980), Örneklerle Edebiyat Bilgileri, İnkılap ve
Aka Bas., İstanbul.
- Levend, Ağâh Sırrı (1968), Halk ve Tasavvufi Halk Edebiyatı, Türk
Dili Dergisi, Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı, S. 207, Ankara.
- (1980), Divan Edebiyatı, İstanbul.
- (1988), Türk Edebiyatı Tarihi, C. 1, TTK Bas.,
Ankara.
- Makal, Tahir Kutsi (1986), “Anadolu’da Ağıtçı Kadınlar”, III.
MTFKB, C. II, Ankara.
- Malinowski, B. (1990), Büyü, Bilim ve Din, Kabalcı Yayınları,
İstanbul.
- ML (1964), “Bilmece” Maddesi, C. 2, Meydan Yayınları, İstanbul.
- ML (1969), “Atasözü” Maddesi, C. 1, Meydan Yayınları, İstanbul.
- ML (1971), “Fıkra” Maddesi, C. 4, Meydan Yayınları, İstanbul.
- ML, (1971), Halk Ed. Maddesi, C.5, Meydan Yayınları, İstanbul.
- Mutluay, Rauf (1979), 100 Soruda Edebiyat Bilgileri, Gerçek
Yayınları., İstanbul.
- Nahit, Tahsin (1932), Türküler, Maniler, Ninniler, Kastamonu.
- Oğuz, M. Öcal (1993), “Türk Halk Şiirinde Tür ve Şekil Meselesi,
Milli Folklor, S.19, Ankara.

(1999), “Türk Halk Bilimi Çalışmalarında Eş Metin (varyant) ve Benzer Metin (versiyon) Sorunu”, Milli Folklor Dergisi, S.42, Ankara.

Onay, Ahmet Talat (1928), Halk Şiirinde Şekil ve Nev'i, İstanbul.

..... (1996), Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i, (Haz. Cemal Kurnaz), Ankara

Oy, Aydın (1972), Tarih Boyunca Türk Atasözleri, İstanbul.

.....(1991), Atasözü, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 4, TDV Yayınları., İstanbul.

Öksüz, Yusuf Ziya Âmil Çelebioğlu (1979), Türk Bilmeceler Hazinesi, İstanbul.

Özbek, Mehmet (1981), Folklor ve Türkülerimiz, İstanbul.

Öztelli, Cahit (1953), Halk Türküleri, İstanbul.

(1966), Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, TFA, X (204), 7.

Öztürk, Ali (1986), Türk Anonim Edebiyatı, Bayrak Yayınları., İstanbul.

Pala, İskender (2008), İki Dirhem Bir Çekirdek, Kapı Yayınları, stanbul

Reinhard, Kurd (1974), “Güney Türk Ağıtlarının Biçimleri”, (Çev. Gültekin Oransoy), I. UTFSB, Ankara.

Sakaoğlu, Saim (1987), “Halk Edebiyatı Kavramı Üzerine” III. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri, Eskişehir.

..... (1997), Halk Edebiyatı, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul.

Sertkaya, Osman F. (1983), “Eski Türk Atasözleri Üzerine”, Şükrü Elçin Armağanı, Ankara.

Soylu, Sıtkı (1997), Orta Göksu Havzasında Ağıtlar ve Yakımlar, Mersin.

Şenel, Süleyman (1994), Trabzon Bölgesi Halk Manilerine Giriş, İstanbul.

..... (1988), “Türk Edebiyatında Ağıt”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. I, İstanbul.

..... (1988), “Türk Edebiyatında Ağıt”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. I, İstanbul.

Şimşek, Esmâ (1986) “Kadirli’den Derlenen Ağıtlar I”, TF, VII (78)
.....(1993), Kadirli ve Osmaniye Ağıtları, Tesfa Yayınları, Antakya.

Tan, Nail (1975), “Mektup Manileri”, SF, 111(35).

Taner, Nuri (1995), Yalova Folkloru, İstanbul.

TDEA (1981), “Hece Vezni”, Dergah Yayınları., İstanbul.

Tekin, Talat (1986), “İslam Öncesi Türk Şiiri”, Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı (Eski Türk Şiiri) TDK Yayınları, Ankara.

(1989), XI. Yüzyıl Türk Şiiri- Divanü Lügati't-Türk'teki Manzum Parçalar, Ankara.

Tietze, Andreas (1974), “Çok Cevaplı Bir Türk Bilmecesinin Çözümlemesi”, Folklor Doğru, S. 37, Bilmece Sayısı, Aralık 1974, s.14-28, İstanbul.

Torun, Ali (1989), “Mani Tarzı ve Bu Tarzın Menşei Hakkında Bazı Düşünceler”, MF, I (2)

Turan, Metin (1998), Halkbilim (Folklor) ve Halk Edebiyatı, İlköğretim Öğretmenliği Lisans Tamamlama Programı, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Türkçe Sözlük (1988), "Ağıt Maddesi" C.1, TDK Yayınları., Ankara.

Türk Dili Özel Sayısı (1968), “Türkü”, TDK Yayınları, Ankara.

Türkmen, Fikret (1982), “Kargış”, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 5, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Uludağ, Süleyman (1988), “Ağıt”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul.

Ülkütaşır, M.Şakir (1969), “Eski Ramazan Davulcuları ve Davulcu Manileri”, T.F.A. Aralık, No.245, C.12, s.5471.

Yaldızkaya, Ömer Faruk (1992), Emirdağ Yöresi Türkmen Ağıtları, İzmir.

Yalman, Ali Rıza (1993), Cenupta Türkmen Oymakları, İstanbul

Yardımcı, Mehmet (1993), Halkbilim ve Edebiyat Yazıları, Malatya.

..... (1998), Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri-Âşık Şiiri-Tekke Şiiri, Ürün Yayınları. Başkent Mat., Ankara.

Yayın, Nerin (2009), Oyun Tekerlemeleri Üzerine Bir İnceleme, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir.

Yıldırım, Dursun (1976), Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar (İnceleme-Metin) .KBMFAD Yayınları, Ankara.

Yücel, Erdem (1973) “Hayri Beyin Ramazan Manileri”, T.F.A. Ekim 1973, S. 291, C.15, s. 6778, İstanbul.

Yüksel Özden Anısına Ağıt Yarışması Osmaniye ve Yukarı Çukurova Ağıtları (2012), Haz. Abdullah Gizlice, Osmaniye Folklor Araştırma Derneği Kültür Yayınları.

DİZİN

A

Aça, Mehmet, 201
Ahmet Vefik Paşa, 181, 201
Aksoy, Ömer Asım, 201
Albayrak, Nurettin, 201
Alp Er Tunga, 73, 74
Artun, Erman, 202
Âşık Hacı Karakılçık, 156
Âşık İmamî, 111, 112, 113, 114,
156, 157
Âşık Reyhanî, 176

B

Babur Şah, 37
Bali, Muhan, 203
Başgöz, İlhan, 203
Battal Gazi, 97
Bayrı, M. Halil, 204
Boratav, Pertev Naili, 203
Bozyiğit, Ali Esat, 204

Ç

Çelebioğlu, Amil, 205
Çobanoğlu, Özkul, 205
Çotuksöken, Yusuf, 205

D

Dilçin, Cem, 205
Dilçin, Dehri, 205
Dizdaroğlu, Hikmet, 205
Duyamaz, Ali, 205
Düzgün, Dilaver, 205

E

Ebüzziya Tevfik, 182
Elçin, Şükrü, 206
Ergun, Sadettin Nüzhet, 206
Görkem, İsmail, 206

G

Gözyayın, Nevzat, 206
Güney, Eflatun Cem, 207

H

Hüseyin Baykara, 37

K

Kara, Ruhi, 207
Karagöz, 5, 163, 166, 167, 175
Karakaş, Ayhan, 207
Kaşgarlı Mahmut, 136, 182
Kaya, Doğan, 207
Kaygusuz Abdal, 167, 178
Kızıoğlu, Fahrettin, 207
Kocatürk, Vasfi Mahir, 207
Kowalsky, V., 208
Kudret, Cevdet, 208

M

Malinowski, B., 208

N

Nabi, 181
Nahit, Tahsin, 209
Necati, 181

O

Osman Paşa, 43
Oy, Aydın, 209

Ö

Öksüz, Yusuf Ziya, 209
Özbek, Mehmet, 209
Öztürk, Ali, 209

P

Pala, İskender, 209

R

Ragıp Paşa, 181

S

Sakaoğlu, Saim, 209

Sertkaya, Osman F., 210

Soylu, Sıtkı, 210

Şenel, Süleyman, 210

Ş

Şimşek, Esmâ, 210

Şinasi, 181, 182

T

Tietze, Andreas, 210

Turan, Metin, 210

U

Uludağ, Süleyman, 211

Y

Yardımcı, Mehmet, 211

Yunus Emre, 167, 206

ANONİM TÜRK HALK EDEBİYATI NAZMI

EDEBİYAT TARİHİ/METİNLER

Prof. Dr. Erman ARTUN

Halk edebiyatı, tarihsel ve toplumsal ortaklıklardan beslenen diliyle, içeriğiyle, zorlama etkenlerin olmadığı, en önemlisi de Türk halkının ulusal özünü taşıyan edebiyattır. Anonim halk edebiyatı, kimin tarafından söylendiği bilinmeyen, halkın ortak malı olan edebiyattır. Anonim halk edebiyatı ürünleri millî bir karaktere sahiptir. Anonim edebiyatın en belirgin özelliği sözlü olmasıdır. Anonim edebiyat ürünleri, sözlü olduğu için halk arasında dilden dile geçerken değişikliğe uğrar. Aynı ürün çeşitli bölgelere yayıldığında, o bölgenin özelliklerini alır. Anadolu sahasındaki anonim edebiyat, İslâmiyet öncesi Türk edebiyatının İslâm kültürü içindeki devamıdır. Anonim halk edebiyatı ürünlerinde Anadolu insanının dünya görüşünü, yaşama biçimini, bireysel ve toplumsal sorunlarını görürüz.

Bu kitapta kültürel değişim ve gelişim bakış açısıyla anonim halk edebiyatı nazımının genel çerçevesi çizildikten sonra ürünlerin tanıtılması amaçlanmıştır. Giriş bölümünde anonim Türk halk edebiyatına genel bakış, birinci bölümde mani, ikinci bölümde türkü, üçüncü bölümde ağıt, dördüncü bölümde ninni, beşinci bölümde bilmece, altıncı bölümde tekerleme, yedinci bölümde atasözleri ve deyimler incelenmiştir.

KARAHAN
K İ T A B E V İ

www.karahankitabevi.com

"kültürün
adresi"